

### ჭრილობის საგალობელი

ჩემი დაჭერიდან ცოტა ხნის შემდეგ იზმიდში სასამართლო შედგა, თვითონ არ ვიცი, რამ შეარბილა მათი გადაწყვეტილება. ეს კია, რომ სიკვდილის ნაცვლად, სამუდამო პატიმრობა მომისაჯეს.

საპყრობილე, სადაც ჩამსვეს, ძველ ციხესიმაგრეში იყო მოთავსებული, რომელიც მარტოდმარტო და პირქმად აღმართულიყო მთის მწვერვალზე. ციხეს სამი მხრიდან უფსკრული ერტყმოდა გარს. მეოთხე მხარეს რკინის ჭიშკარი ჰქონდა, საიდანაც წვრილი გზა მოდიოდა ქედის თხემისკენ. საბედნიეროდ ციხი კედლები აგურით კი არა, კლდოვანი ქვებით იყო ნაგები და სიგრილეს გამოსცემდა. ისე კი კედლები ყოველთვის მშრალი იყო. ამ ციხიდან ცოცხალი თითქმის არავინ გამოსულა და ასეც უწოდებდა მას ხალხი „მოუსავლეთი“

ჩემი საკანი ერთადგილიანი იყო, მაგრამ თუ მოისურვებდნენ, მეორესაც დაატევდნენ. შუქი პატარა სარკმლიდან შემოდიოდა. უფრო სწორად, სარკმელი კი არა, პატარა ბავშვის თავისხელა ხვრელი იყო დატოვებული კედელში კაცის სიმაღლეზე. ხვრელის კიდეები პატიმრების სახეებით იყო დატკეპნილი და აპრიალეებული, ათეული წლობით რომ ეწებებოდნენ ზედ თავისუფლებასა და ჰაერს მონატრებულები.

პირველ ხანებში დღეებსა და ღამეებს ვანგარიშობდი, შემდეგ კი რიცხვიც ამერია და სათვალავიც. საკნის კედლებს ყურები რომ ჰქონოდათ, ვინ იცის, რამდენ გულისწამდებ ყვირილსა და წყევლა-კრულვას გაიგონებდნენ. ლაპარაკს არ გადავეჩვიო-მეთქი და ვინ იცის, რას არ ვიძახოდი. არც მოლა, არც ზედამხედველი და არც ნათესავი, ისევ ისე ამ ყრიუ კედლებს ჰქონდათ მისჯილი მომაკვდავის ჩრჩულისა და მისი აშკარად აუხდენელი უკანასკნელი სურვილი მოსმენა.

მხოლოდ ერთი რამ მანიჭებდა სიხარულს: სარკმელს აქეთ-იქით ჩაჰყლეტილი ადგილი ჰქონდა. ეს პატიმრების ხელისგულისგან იყო, ზედ რომ ეკვროდნენ კედელში ჩატანებულ გრილ ხვრელს, რათა მზისთვის მოეკრათ თვალი, ეგრძნოთ მისი ცხოველმყოფელი სითბო უსისხლო ტუჩებზე და აუჩქარებლად ჩაეწურათ სუფთა ჰაერუ დასუსტებულ ფილტვებში.

მთავარი კი, მაინც ის იყო, რომ ხარბად მეცქირა გარემოსთვის და სანამ თვალები არ მეტკინებოდა, მეთვალყურეობინა რა ხდებოდა ჩვენს მოშორებით...

როგორც წესი, ახალგაზრდა ადამიანის მზერას, თუკი ის თავისუფალი არის, არ ძალუძს საგნებსა და მოვლენებზე დაკვირვება, ის თითქოს ყველაფერს ზედაპირულად უყურებს; აქ კი საკანში, ახალგაზრდა პატიმრებიც იძენენ უნარს შენიშნონ ისეთი წვრილმანიც კი, როგორც მაგალითაც ჩიტის გაფრენა, ან კედლის ნაპრალებში ყვავილის აღმოცენება. მე, ისევე როგორც ოდესღაც ჩემი წინამორბედნი, შუბლს მივაყრდნობდი ხოლმე უჩარჩოო სარკმლის ზედა კიდეს და ასე გამყავდა დღეები.

ზაფხულის კარგ ამინდში, როცა მზე მთის მწვერვალის თავზე მოექცეოდა, საკანში მისი სხივები თითქოს თანაგრძნობით შემოჰყიტავდა და მოპირდაპირე მხარეს, ერთ ქვას მიანათებდა ხოლმე. სანამ სხივი არ გაქრებოდა, მის წინ ვიდექი და ისე მათობოდა, როგორც ცეცხლიდან მონაბერი ჰაერის თბილი ნაკადი. შემდეგ კი მზის ჩასვლას ვაკვირდებოდი. მთის თავზე ცა არწივის სანადიმო ადგილად მეჩვენებოდა, რომელსაც ის-ის იყო ახალი მსხვერპლი გაეგლიჯა.

უძილო ღამეებში ჩაბნელებული მწვერვალის თავზე მოციმციმე ვარსკვლავებს ვებაასებოდი. ისინი ყოველთვის სხვანაირად ანათებდნენ. ხან კაშკაშებდნენ და ხან ბჟუტავდნენ. ხანდახან მოწყვეტილი ვარსკვლავი გადახაზავდა უკუნეთს და მაშინ ჩემი წარმოსახვა იმ ადამიანს ხატავდა, ვისაც იმ წუთში განემორა სული. „დიდებული კაცი იყო“, - ნაღვლიანად ვფიქრობდი მე, რადგან მტკიცედ მჯეროდა, რომ ცუდი კაცის სიკვდილს ცა არავის ამცნობდა.

აბოლქვებული ღრუბლების საომარი მოქმედება კი შფოთიანსა და ვჰკაცურ ლაშქრობას მაგონებდა, ღრუბლებში შიგნიდან დატოტვილი ცეცხლით ნათდებოდა და ერთიანად ბუბუნებდა და გრიალებდა. ხანდახან ქარიშხალი ქვის ხვრელიდან რამდენიმე წვეთს მომამხეფებდა და მაშინ ცრემლიანი თვალებით ვლოცულობდი:

-ო, ყოვლისშემძლე! თუ გასურს დედამიწა გამოაცალო ადამიანთა მოდგმას, თუ გასურს თავს დაატეხო მათ ციდან მოვლენილი რისხვა, გევედრები, მხოლოდ აქ

ჰქმენი ეს, რომ ეს ციხესიმაგრე და აქაური წამებულნიც და მწამებელნიც უფსკრულში შთაინთქას.

მაგრამ უფალს დახშული ჰქონდა სმენა და ჩემლო ლოცვა არ ესმოდა. ღმერთს თუ ვინმე დაავიწყდა, საუკუნოდ დავიწყებული იქნება.

დილეგში გამომწყვდევის პირველ ხანებშივე შევნიშნე უფსკრულის მეორე მხარეს მეჩხერი ხეებით გარშემორტყმული ერთადერთი ეზო. ეზოში პატარა, თიხით შელესილი სახლი იდგა. სახლს უკან ბეღელი ჰქონდა მიდგმული, ცოტა მოშორებით კი ბოსელი მოჩანდა. მალე გავიგე, რომ სახლში ოთხი სულისაგან შემდგარი ოჯახი ცხოვრობდა: კაცი ასე ორმოცი წლის იქნებოდა. ქალებიდან ერთი ახალგაზრდა იყო, მეორე - ხნიერი. ერთი პატარა ბიჭიც ჰყავდათ. უფროსები გულხელდაკრეფილები არ იყვნენ: ინათებდა თუ არა, მაშინვე იწყებდნენ მუშაობას, ბიჭი კი თავისთვის თამაშობდა.

გავიდა დრო. მე ამ თურქი გლეხის ოჯახის ყველა წვრილმანი ვიცოდი უკვე, თითქოს უჩინრად ვცხოვრობდი მათთან ერთად, ერთ ჭერქვეშ. დილით რომელიმე მათგანი გარეთ თუ არ გამოვიდოდა, ვღელავდი - ნეტა ავად ხომ არ გახდა? გამოგიტყდები, შარახ, ამ ოჯახს უნდა ვუმაღლოდე, იმდენ ხანს რომ გავძელ ქვის ტომარაში გამომწყვდეულმა. თითქოს ის ოჯახი ამწვდიდა სასმელსა და საჭმელს, მამხნევებდა, მარტოობისგან რომ არ შევშლილიყავი.

გრანიტის ხვრელიდან ვაკვირდებოდი, მათ ცხოვრებას და მივხვდი, ორივე ქალი ოჯახის უფროსის ცოლები იყვნენ. წინათ, ალბათ უფრო შეძლებული იყო და ორი ცოლიც რჩენაც შეეძლო. ამ თურქული ოჯახის ყველა წევრს უბიხური სახელები დავარქვი. მსგავსი ოჯახი გავიხსენე კავკასიიდან: ოჯახის უფროსი, მისი ცოლი და პატარა ბიჭი. სწორედ იმათი სახელებით მოვნათლე ჩემი ნაცნობები უფსკრულის მეორე მხარეს. კაცს შმათი დავარქვი, მის პატარა ბიჭს ნავეი, უფროს ქალს, ხმელხმელსა და შავგემანს - შამსია, ახალგაზრდას, მკერდსავსეს - რაფიდა. ის იყო ნავეის დედა.

უბიხებს მრავალცოლიანობდა ოდითგანვე გვეკრძალებოდა. ცოლიანი კაცი მეორე ცოლს ვეღარ მოიყვანდა. ასეთი რამ თუ მოხდებოდა, პირველი ცოლი არასდიდებით არ გაჩერდებოდა ქმართან ერთ ჭერქვეშ, მშობლები ან ძმები წაიყვანდნენ უკან, ქმარს კი ამ შეურაცხყოფისთვის სიკვდილი ემუქრებოდა.

პირველად რომ დავინახე ნავეი, ასე ხუთი წლის თუ იქნებოდა. მკვირცხლი ბიჭი იყო, ერთ ადგილას არ ჩერდებოდა, ხან შავ ძაღლს ეთამაშებოდა ეზოში, ხან

წითელ მამალს დასდევდა და ხან ჩეროში იჯდა და წკნელებისა და ქვებისგან რაღაცას ღობავდა და აშენებდა. უფროსები არ ერეოდნენ მის საქმიანობაში. დედამისი წყალზე თუ წავიდოდა, ბიჭი უკან მისდევდა. ყველაზე მეტად დედინაცვლის ეშინოდა. თუ დაეცემოდა, ან ფუტკარი უკბენდა, ღრიალს დაიწყებდა, მაგრამ საკმარისი იყო დედინაცვლის ერთი შეყვირება და მაშინვე მოიწმენდა ცრემლებს და ჩუმად სლუკუნებდა.

ერთხელ, კოხტად გამოწყობილ დედამისს წაჰყვა სადღაც შეიძლება სტუმრად წავიდა ვინმესთან ან ქალაქს გაემგზავრა. თუ დაიჯერებ, დად, ისე მოუთმენლად ველოდი მათ დაბრუნებას, თითქოს რაფიდას ქმარი ცყოფილიყავი და ნავეის მამა.

შამსიას ყოველთვის შავები ეცვა და არასოდეს იღიმოდა, ეტყობა უშილო ქალი იყო და ეს ადარდებდა. როცა შმათმა შინ ახალგაზრდა ცოლი მოიყვანა, მთლად გაუგრილდა გული ქმრისადმი, მაგრამ უცხოდ მაინც არ თვლიდა თავს ამ ოჯახში, პირიქით, ყველანაირად ცდილობდა ეჩვენებოდა, რომ პირველი დიასახლისის ფუნქციები სწორედ მას ენიჭებოდა. ამას ადასტურებდა ხმამაღალი აყალ-მაყალი, რაც იშვიათად თუ ატყდებოდა ხოლმე ოჯახში. შმათი განცალკევებით ცხოვრობდა. თითქმის თუ ჩამოითვლიდი დღეებს, როცა მის ეზოში რაიმე საქმეზე ან ისე საბაასოდ ვინმე შევიდოდა. ისინიც ალბათ მეზობლები იყვნენ მეზობელი სოფლიდან. როგორც დავასკვენი შმათი ძვირად მოლაპარაკე დინჯი კაცი იყო. ნელდა დადიოდა, არც სამუშაოს ეცემოდა ხოლმე უცხად. მოსაწევად თუ დაჯდებოდა, ყოველთვის რაღაცაზე ფიქრობდა. მაგრამ მიუხედავად ყველაფრისა, დილიდან დაღამებამდე მუშაობდა.

მახსოვს, ახალი გაზაფხული იყო, მთის ფერდობები მწვანედ ბიბინებდა. შმათი კი რაღაცით დანაღვლიანებული იყო და ხვნას არ იწყებდა. გუნებაში ვაგინებდი: რას კარგავ-მეთქი ძვირფას დროს, აქეთ-იქით დადიხარ და მეტი არაფერი, თუ ვერ ხედავ, რომ გუთნის მოკიდების საუკეთესო დროა. თურმე საწყალს ხარები არ ჰყავდა და ელოდებოდა როდის დაამთავრებდნენ სხვები ხვნას. გვიან დათესილი სიმინდი კი იშვიათად იძლევა კარგ მოსავალს.

მოახლოვდებოდა თუ არა ზამთარი, შმათი ნაჯახს გალესავდა. ოჯახის წევრებს დაემშვიდობებოდა, მხარზე ხურჯინს გადაიკიდებდა და შინიდან მიდიოდა. წავიდოდა და გაზაფხულამდე აღარ გამოჩნდებოდა. თუ დიდი თოვლი მოვიდოდა, შმათი ერთი ან ორი დღით გამოჩნდებოდა, სახლს გადათოვლავდა, ეზოს გაასუფთავებდა, შეშას დაჩეხავდა, ერთადერთი ძროხისთვის საკვებს დაამზადებდა

და ისევ წავიდოდა. ჩემი აზრით, სადღაც მთის გადაღმა ხე-ტყეს ამზადებდნენ და შმათიც იქ დადიოდა საშოვარზე.

როცა შმათი ცოლებთან ერთად სიმინდს თოხნიდა თუ თამბაქოს რგავდა, მეც განუყრელად მათთან ვიყავი, ნესტოებს ნაზად ელამუნებოდა მიწის სურნელი და სისხლს მიჩქროლებდა ხოლმე. თითქოს მავიწყდებოდა კიდეც, ციხეში რომ ვიყავი გამომწყვდეული, საიდანაც გამოსვლა არ მეწერა.

აღმართზე მიმავალი, მძიმედ დატვირთული ურემივით მიიზღაზნებოდა წლები. ჩემი დაპატიმრების დღეს მკერდამდე მოშვებულ წვერში ერთი თეთრი ბეწვიც კი არ მერია, ხოლო როცა ნავემ პირის პარსვა დაიწყო, თითქოს ფქვილი შეაყარესო, ისე მოქნდა გაჭადრაკებული. ციხეში გატარებულ წლებს შმათის ბიჭის ზრდის მიხედვით ვითვლიდი. ნავეი ჩემი კალენდარი იყო....

ლამის დარაჯმა განგაში ატეხა. ისმოდა სტვენა და ყვირილი, ისროლეს კიდეც. ალბათ ვინე გაქიცა-მეთქი ვფიქრობდი.

დილით კი ფანჯარასთან რომ მივედი, შმათის ეზოში ხალხი დავინახე. მერე მოლაც გამოჩნდა. გული ჩამწყდა, მივხვდი რაღაც უბედურება მომხდარიყო. მართლაც, იმ ღამეს რაფიდა მომკვდარიყო, ნავეის ცრემლების არ რცხვენოდა, დედას დასტიროდა. მასთან რომ ვყოფილიყავი, როგორმე დავამშვიდებდი. ცოლის სიკვდილის შემდეგ, შმათი ძალზე მოტყდა. თავჩაქინდრული და ჯოხზე დაყრდნობილი დიდი ხნობით იჯდა ხოლმე ჩეროში. სადილზე ან ვახშამზე რომ დაუძახებდნენ, უახლისოდ წახანხალდებოდა სახლისკენ.

ერთხელ შმათი და შამსია ეზოში იყვნენ. ჭიშკარში ცხენოსანი შევიდა. მოხუცები წელში მოიხარნენ და მიესალმნენ, ის კი მათრახს იქნევდა და რაღაცას ხმამაღლა ელაპარაკებოდა, ეტყობა, ლანძღავდა. შემდეგ ცხენს მათრახი გადაუჭირა და პირდაპირ მასპინძელს ეცა. შმათი ისედაც ძლივს იდგა ფეხზე და ძირს დაენარცხა. შამსია ატირდა, საშველად უხმობდა ხალხს. მაგრამ ახლომახლო არავინ იყო. „ძაღლისშვილო, - მომუშტული ხელებით ვაწყდებოდი საკნის კედლებს, - ერთი მაგ ეზოში ვიყო და ნახავდი როგორ დაგიმტვრევდი ძველებს!“ უძლური სიბრაზისგან კედელს დავუშინე მუშტები. მეხსიერებაში ის შემთხვევა ამომიტივტივდა, ოსმან-ქოიში, შარდინმა, ალოუს ძემ რომ მოუქნია მათრახი მატას. მივაბრძანე კიდეც გარეთ. მივხვდი, რომ ცხენოსანი რომელიღაც ეფენდის მოურავი იყო და რაღაც ბეგრის

გადახდას თხოულობდა, „საიდან უნდა ჰქონდეს შმათს ფული, როცა რაფიდას სიკვდილის მერე ფეხებს ძლივს დაათრევს“ - ვფიქრობდი მე.

შამსია კარის ზღურბლზე იჯდა და რაღაცას კერავდა თუ აკერებდა. იმ დღეს კაცები შინ არ იყვნენ. უცბად ეზოში შემოსული ოთხი კაცი დავინახე, წინ ნავეი მიუძღოდა. ყველას შაშხანა ეჭირა ხელში. „უყურე შენ, უკვე იარაღი აუღია ბიჭს ხელში“ - გავიოცე მე, რაკი მეგონა, რომ სროლაც არ იცოდა ჯერ.

შამსიამ ყველანი შინ მიიპატიჟა, კაცები დიდხანს არ გამოჩენილან ეზოში, ეტყობა, ღვთის ბოძებულ საჭმელს გეახლებოდნენ, „ვაითუ ეს ოთხი კაცი ყაჩაღების ბანდიდანაა და ნავეიც ჩაითრიეს? - შევშფოთდი მე, - მაგრამ პატიოსანი გლეხის შვილი მარცვა-გლეჯას არ იკადრებს. ადამიანის აღსაზრდელად წლებია საჭირო, გასაფუჭებლად კი ერთი წამი“, - მეკამათებოდა პირველი ხმა.

სტუმრები ეზოში გამოვიდნენ, მასპინძელს გამოემშვიდობნენ და ჭიშკარში კი არ გავიდნენ, ღობეში გაძვრნენ. ნავეი გარეთ იდგა, სანამ ამხანაგები თვალს არ მიეფარნენ. შემდეგ მხარზე შაშხანაგადაკიდებული შინ შევიდა. „რას ნიშნავს ყოველივე ეს?“ - მაწვალებდა ფიქრები. სარკმელს სახეს არ ვაშორებდი, ვცდილობდი, გამეგო რა ხდებოდა მოპირდაპირე ეზოში. ფეხები დამექანცა. კედელზე ჩაფრენილი ხელები დამიბუჟდა, ღობიოს შეჭამანდი თიხის ჯამით რომ შემოაცურა ზედამხედველმა კარში, გაცივდა. მე კი ისევ არ ვაცილებდი თვალს შმათის სახლს.

და უცბად ისევ ის მხედარი დავინახე, დასუსტებულ შმათს ცხენი რომ ატაკა და ძირს დააგდო. ეზოში შემოვიდა და რაღაც ჰკითხა შამსიას. იქნებ ეკითხებოდა - კაცები სად არიანო, ცხენი შეაბრუნდა და მდელოსკენ გააჭენა, სადაც ოჯახის მარჩენალი ერთადერთი ძროხა ბალახობდა. საჩქაროდ მოხსნა პალოზე გამობმული თოკი, ისევ ცხენს მოახტა და ტყლამატყლუსით ძროხა წინ გაიგდო. შამსია ხელეზაწვდილი ევედრებოდა, ძროხას ნუ წამართმევთო, მაგრამ ცხენოსანმა ყურიც არ გააპარტუნა.

ამ დროს სახლიდან ნავეი გამოვიდა შაშხანით ხელში. ჯერ ლულის პირზე კვამლი დავინახე და მერე სროლის ხმაც გავიგონე. ცხენოსანი წაბორძიკდა, თოკს ხელი უშვა და ცხენი გააჭენა. ისევ გაისმა სროლის ხმა, ცხენი ფაფარზე გაკრული მხედარი უკან მოუხედავად მიქროდა. ნავეიმ იმავე პალოზე გამოაბა ძროხა და აცრემლებულ დედინაცვალს დაუყვავა და დაამშვიდა. მერე იმავე ხვრელით, საიდანაც მისი მეგობრები გაძვრნენ, მთებისკენ გაემართა.

„ყოჩაღ შვილო, მარჯვედ დახვდი მომხვედურს, ნამდვილი ვაჟკაი ყოფილხარ!“ მიხაროდა და ხმამაღლა ვაქებდი ნავეის. მეც, როგორც გალიაში მომწყვდეულმა ბებერმა არწივმა, ოცნებაში ფრთები გავშალე და თავისუფლად განავარდების სურვილი ვიგრძენი. ოჰ, ერთხელ მაინც ავჭრილიყავ ცაში... აი როგორ აღანთებს ხოლმე ადამიანის ჩაფერფლილი სულს სიმამაცის მაგალითი. აი, რა ძალა აქვს თავისუფლებისკენ მაცქერალ ჭუჭრუტანას.

ახლა ნავეი იშვიათად თუ გამოჩნდებოდა სახლში. მამასა და დედინაცვალს მოინახულებდა და მაშინვე საქმეს ჰკიდებდა ხელს, დაამთავრებდა და სწრაფად ბრუნდებოდა უკან, სიმიწდს თოხნიდა, შეშას ჩეხავდა და ბოსელს ასუფთავებდა, გვერდით მუდამ შაშხანა ედო. არც ისე დიდი ხნის წინათ, კენჭებისა და წვირებისაგან სათამაშო ნაგებობებს აშენებდა ეს ბიჭი, ახლა კი მოხდენილი და ტანადი ჭაბუკი მზად იყო იარაღით დაეცვა მამის სახლი, მამის მიწდორი და საკუთარი ღირსება.

ზოგჯერ ნავეი ამხანაგებთან ერთად მოდიოდა. ისინი ყოჩაღი ბიჭები ჩანდნენ. ვუყურებდი და ვტკებოდი, ამ ჭაბუკებმა გამიღვიძეს იმედი. ჩემი წარმოსახვა უფრო ხშირ-ხშირად ხატავდა ერთსა და იმავე სურათს: ჭაბუკების რაზმი, ნავეის მეთაურობით ციხის მცველებს ესხმის თავს, ჟლეტს მათ და ფართოდ ალებს ციხის კარებს.

„აბა გამოდით - ისმის ნავეის ხმა, - გაუმარჯოს თავისუფლებას!“ დილეგის ზღურბლს ვაბიჯებ და ნავეის ვეხვევი. ძალიან ჰგავს ჩემს ძმას, უგზოუკვლოდ რომ დამეკარგა. ო, რა ტკბილია იმედი, თანაც არსად ისე არ ესაღბუნება იგი გულს, როგორც ციხეში.

ჩემთვის რომ ეთქვა ნავეის: აილე იარაღი და ჩვენთან წამოდი, ჩვენ ერთი მტერი გვყავსო, - არც კი დაფიქრებოდი, ისე წავიდოდი საბრძოლველად მისი მეთაურობით. თუნდაც მცოდნოდა, რომ მტრის რომელიმე ტყვია გამიხვრეტდა გულს.

ხომ გაგიგონია ანდაზა, ძვირფასო შარახ: „წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებაო“, ნამდვილად ასეა.

თვეში ერთელ პატიმრები სასეირნოდ გავყავდით, მაგრამ გადალაპარაკებას გვიკრძალავდნენ. თუ ვინმე გაზედავდა ხმის ამოღებას, მეორე გასეირნების უფლებას დაკარგავდა. ერთი პირობა ღამლამოხებით, სამარისებური სიჩუმე რომ ჩამოვარდებოდა, მესმოდა როგორ მძიმედ ოხრავდა მეზობელ საკანში მისი უვადო მდგმური. გულამოგლეჯილი ახველებდა და ხმამაღლა კვნესოდა. შემდეგში ყურსაც

კი ვადებდი კედელს, მაგრამ ბაიბურიც კი არ ისმოდა. სული განუტევა, ალბათ საცოდავმა.

და აი, ერთ ღამეს, თავის ტკივილით რომ ვიყავი გაწამებული და ძილი არ მეკარებოდა, ცხადად შემომესმა ნაღვლიანი სიმღერა. პირველად გავიფიქრე მეჩვენება-მეთქი. აბა ვინ უნდა იმღეროს აქ აფხაზურად ჭრილობის სიმღერა? მაგრამ ეს ზმანება არ იყო. აღელვებულს, საკუთარი ტკივილი დამავიწყდა, ცივ კედელს ავეკარი და მივაყურადე. ღამურასავით მახვილი გამიხდა სმენა. არა, ეს სმენის მირაჟი არ იყო, ნამდვილად მღეროდა ვიღაც ნაცნობ სიმღერას, ყრუ, ტკივილისგან ნაწამები ხმით. ხანდახან სიმღერას გულისწამლები ხველა აწყვეტინებდა, ან შეიძლება დროდადრო გონებას კარგდავდა. შემდეგ ისევ მესმოდა ნაღვლიანი, მაგრამ ვაჟკაცური სიმღერა. ყველა სიტყვა არ მესმოდა, მაგრამ მაინც მივხვდი, რას მღეროდა მეზობელი კედლის მიღმა. გათენებამდე არ მომიხიჩკავს თვალი.

დღე მოლოდინში გაილია და როცა შორეული ვარსკვლავი ისევ აციმციმდა მწვერვალის თავზე, კვლავ მოაღწია სიმღერამ ჩემამდე. აფხაზი დედისგან მახსოვდა, რომ ამ სიმღერას სასიკვდილოდ დაჭრილი კაცი მღეროდა ხოლმე. ჩვენი ადათი მავალებდა რომ დახმარების ხელი გამეწვდინა, მაგრამ როგორ? რანაირად? გულომწყალება მეთხოვა ჩაფრისათვის? მერედა რომელი ჩაფრი გამიგებდა? აქ ხომ ყველას სამუდამო პატიმრობა გვქონდა მისჯილი? ჰოდა, სიკვდილი ყველასთვის სანატრელი იყო. მოკლედ, ის იყო ამ ტანჯვისაგან ერთადერთი მხსნელი. ბედნიერ ტყვედ ის ითვლებოდა, ვინც ადრე ეყრებოდა ამ წუთისოფელს.

დაჭრილის სიმღერა... წებელდა გამახსენდა. იქ დედის ნათესავები ცხოვრობდნენ. უკვე მოზრდილი ბიჭი ვიყავი, დედაჩემის ერთ-ერთი ძმა მძიმედ რომ დაჭრეს, სიკვდილს ებრძოლდა, ახლობლები და ნათესავები ყოველ დღე გროვდებოდნენ მის სარეცელთან და დაჭრილის სიმღერას უმღერდნენ. ბიძაჩემი კვნესით აყოლებდა ხმას. კედლის მიღმა წამებულსაც არ უჩანდა სასიცოცხლო პირი. აფხაზური წესის მიხედვით ვალდებული ვიყავი მომესმინა მისი ანდერძი და სიკვდილის მერე თვალები დამეხუჭა მისთვის.

მეორე დღეს, თანამომძე ისევ რომ ამღერდა, მე მომახილი ავაყოლე, თანაც ისე ხმამაღლა რომ ჩაფარმა კარი გააღო და დაიყრანტალა: „რა გაღრიალებს პატიმარო?“ ციხის ზედამხედველის შენიშვნა არად ჩავაგდე და სამჯერ ვიმღერე დაჭრილის სიმღერა, მეხსიერებაში აღვიდგინე მისი სიტყვები:

**უა-რაიდა, რა კაცია,**



ვინც სატკივარს ვერ დაითმენს,

იგი რაღა ვაჟკაცია,

ვინც ჭრილობას კვნესით ამხელს.

ხმა თანდათან დავუწიე და ყური კედელს მივადე. ასე გავიმეროე სამჯერ. და უცბად დავრწმუნდი, დაჭრილმა აფხაზმა გაიგონა ჩემი ხმა, ახლა ის აყოლებდა ხმას ჩემს სიმღერას. ნამდვილად აყოლებდა. ო, როგორ გამიხარდა. განა საოცარი არ არის, ძვირფასო შარახ, რომ სასიკვდილოდ დაჭრილს სიხარული ეგრძნო? ასეთი რამ, ალბათ არასოდეს მომხდარა, მაგრამ მე და ჩემი მეზობელი გახარებული ვიყავით, ერთმანეთის ხმა რომ გავიგონეთ. მე დავამთავრებდი სიმღერას და ის დაიწყებდა. ის დაამთავრებდა და მე ვიწყებდი.

დავიქანცებოდით და ჩაგვეძინებოდა. ასე გრძელდებოდა რამდენიმე ღამეს. მალე მეზობელ საკნიდან დანიშნულ დროს ხმამ ვეღარ მოაღწია, „მორჩა ალბათ წვალებას, საცოდავი“ - გადავწყვიტე მე.

მეორე დღეს გასეირნება გვქონდა. ადამიანები კი არა, ლანდები დადიოდნენ ციხის ეზოში და ერთ-ერთმა ლანდმა ჩამიჩურჩულა:

გარეთ დიდი მღელვაებაა, მალე თევზის კასრივით დატენიან ამ რწყილების ბუდეს, ერთადგილიანში ორ-ორს ჩააგდებენ.

ნავეის და მის ამხანაგებს რომ ვაკვირდებოდი, ადრეც ვხვდებოდი, რომ გარეთ რაღაც ცვლილებები ხდებოდა.

სამი დღეც არ გასულა და ჩაჟანგული კარი ჭრივით გაიღო. მედილეგებმა ჩემს საკანში ჯერ ხის ტახტი შემოათრიეს და მერე პატიმარი შემოიყვანეს.

-მიიღეთ სტუნარუ! - პირქუშად იხუმრა ერთმა. მქრქალ შუქზე მაღალი კაცი დავინახე, თითქოს ჭერს ეხებოდა თავით. შუბლზე ხშირი თმა ჩამოშლოდა, ჭაღარა რომ არ გაკარებოდა ჯერ. ჩაცვნილ ღაწვებზე კი ეკალივით მოსდებოდა წვერი. გინახავს, შვილო, ოდესმე მთის ტბები მარადიული თოვლით დაფარული მწვერვალების ახლოს? ისინი ისეთ ლურჯ ფერს დაიკრავენ, ცის ნაგლეჯები ეგონება კაცს. აი ასეთი ფერის თვალები ჰქონდა პატიმარს. ფიცარივით იყო გამხმარი და ფეხზე ძლივს იდგა, მაგრამ სისუსტის მიუხედავად, ცდილობდა გამართული მდგარიყო.

-დღე მშვიდობისა, - ხელისგული მკერდზე მიიღო და მომესალმა. თანაც ნაღვლიანი დაცინვით დაუმატა: - თუმცა ასეთ დღეებს ციხეში რა უნდა. მითხარი, მეგობარო, შენ ხომ არ იზიარებდი ჩემს ტკივილს და დაჭრილის სიმღერას ხომ არ მიმღეროდი? აფხაზი ხომ არ ხარ წარმოშობით?

მისმა გამოჩენამ გამოაოგნა, კედელს რომ არ მივყრდნობოდი, უსათუოდ წავიქცეოდი.

-შენი მოსვლა ჩემი დღესასწაულია, - ვუპასუხე მე და შევწუხდი: - დგომა გაგიჭირდება, დაჯექი, დაჯექი.

ის ტახტის კედელზე ჩამოჯდა, ისე რომ სახეზე სარკმლიდან შემოსული შუქი დაეცა. გული გამეყინა მწუხარებისგან: ლურჯთვალეებს სახეზე უკვე სიკვდილის აჩრდილი ეფინა.

-მე უბიხი ვარ, მაგრამ დედა მყავს აფხაზი, - სისუსტემ მძლია და ცრემლების ყლაპვით განწირულს გადავხედე.

თითქოს რაღაცამ გააოცა და გაკვირვებით დამაცქერდა:

-ბავშვობაში ერთ კაცს ვიცნობდი, ზაურყან ზოლაკი ერქვა. ძალიან ჰგავხარ იმას, მაგრამ ცოცხალი რომ იყოს, ის უფრო ახალგაზრდა იქნებოდა.

თვალეები ცრემლებით ამეცსო.

-მე ზაურყან ზოლაკი ვარ, მაგრამ მითხარი, შენ თვითონ ვინ ხარ ჩემო ძვირფასო?

-ო, ღმერთო დიდებულო, - ჩაიჩურჩულა მანდ და ძლივს გასაგონად ამოიკვნესა, ხალხი კი ამბობდა ჩამოახრჩვესო. ნუთუ სელიმ-ფაშას მოკვლის დღიდან აქ ზიხარ?

-თითქმის...

მაშინ მე პატარა ბიჭი ვიყავი მაგრამ თვალეებით გიცანი...თვალეები....

მეტის თქმა ვეღარ შეძლო. სულისშემხუთველმა ხველამ ლამის გული ამოუგდო. შევეშველე, ტახტზე წამოვაწვინე და წყალი მივაწოდე. როცა ხველამ უკლო და სული მოითქვა მკითა:

-ოსმან-ქოი არ დაგვიწყებია, ზაურყან. თქვენს მეზობლად აფხაზი - საზი აბხუბა ზაური ცხოვრობდა, მახსოვს, კეთილი მეზობლობა გქონდათ ერთმანეთში. მზაურის ბიჭი, პატარა შოუდიდი კი თქვენს ეზოში უფრო ხშირად იყო, ვიდრე თავისაში. გახსოვს, სათამაშოებს უკეთებდი ხოლმე...

უბედური მთიელი ქოშინებდა და ხელს გულზე იჭერდს, თითქოს ეშინოდა ის წყეული ხველა ისევ არ ამივარდეს და არ მომგუდოსო.

-მამ შენ შოუდიდი ხარ? მზაურის შვილი შოუდიდი? - წამოვიძახე მე.

-გამოიცანი, ზაურყან.

-ღმერთო ჩემო, რა შეუძლია დროს!

აბხუბა მზაურის შვილი თურქეთში დაიბადა, სამსუნში და სახელი მამაჩემმა დაარქვა: შოუდიდი! ასე ეწოდება აფხაზეთის ერთ-ერთ მაღალ მწვერვალს. ცხადია, შოუდიდს ისეთს ვეღარ წარმოვიდგენდი, როგორიც მაშინ იყო, მაგრამ იმის დაჯერება, რომ ჩემს წინ ახლა შოუდიდი იდგა, ის შოუდიდი, ოდესღაც ხელში აყვანილი რომ დამყავდა, თითქმის შეუძლებელი იყო.

მკერდი ტყვიით ჰქონდა დაკოდილი. დაჩირქებული ჭრილობა მთელს სხეულს მომაკვდინებელ ცეცხლს უკიდებდა, ძალ-ღონეს აცლიდა. ო, ო რა ნეტარებით მივცემდი ჩემს სიცოცხელს თუნდაც ცოტა ხნით რომ გამეხანგრძლივებინა მისი სიცოცხლე, კარგად იცოდა რომ კვდებოდა და მაინც არ ემდუროდა ბედს, ვაჟკაცურად ეჭირა თავი. ლაპარაკი არ შეიძლებოდა, მაგრამ ამას არად დაგიდევდათ, უნდოდა ეამბნა რა დაემართა მის ოჯახს, სელიმ-ფაშას სიკვდილის მერე.

-ჩვენმა ოჯახმა ოსმან-ქოი მივატოვეთ და ადაპაზარის მიდამოებში გადავსახლდით, სადაც საზების კვალდაკვალ, დალელები, წებელდელები და გუმელებიც დასახლდნენ. თანამემამულეები სახლის აშენებაში მოგვეხმარნენ. მე მექბეთში მიმაბარეს. ნიჭიერი გამოვდექი და, მექბეთის დამთავრების შემდეგ სტამბულის მედრესში გამგზავნეს. ორი წელი ვისწავლე იქ, დამთავრება კი ვერ შევძელი, ფული აღარ ეყო მამას. ამ ორი წლის განმავლობაში სამი ენა შევისწავლე და ცოტაოდენი ცოდნა შევიძინე. სტამბულში ტაჰირს შევხვდი, ჰამიდას შვილიშვილს, ის მასწავლებელია. უბიხები რომ გაასახლეს ოსმან-ქოიდან, ტაჰირიც თან გაჰყვა. წერილებს ვწერდით ხოლმე ერთმანეთს, სადღაც შორეულ სოფელში ასწავლის წერა-კითხვას უბიხ ბავშვებს. ღირსეული ადამიანია, შარდინის, ალოუს ძის მემკვიდრე კი,

მანსოუ, მიუხედავად იმისა, რომ ტაჰირის გვერდით იზრდებოდა, დროსტარების მოყვარული გამოდგა... ქეიფი, ბანქო, ქალები... პირწავარდნილი მამაა...

შოუდიდს ჰაერი არ ყოფნიდა, თანაც წყურვილი კლავდა. მთელი დოქი წყალი რომ მიგეცა, გამოცლიდა. ცოტა რომ დაესვენა, საუბრის სათავეს მე ვიგდებდი ხოლმე ხელთ, ჩემს პატიმრობაზე ვუამბობდი, ისიც ვუამბე, შმათის ოჯახს როგორ დავუმეგობრდი.

აზხუბას ვაჟიშვილს არც მაინცდამაინც გაჰკვირვებია, იარაღით რომ დაიცვა ნავეინ თავისი სახლი. თურმე ნუ უტყვი და გარეთ დიდი ამბები ხდებოდა. გაუთავებელი ომებითა და აურაცხელი გადასახადებით განადგურებამდე მისული თურქი გლეხები, უფრო და უფრო ხშირად გამოდიოდნენ იარაღით ხელში სულთნის ძალაუფლების წინააღმდეგ. არც რუსეთში იყო სიმშვიდე... შოუდიდისგან შევიტყვე, რომ მამამისი ქამლათ-ფაშას მებრძოლებს მიკედლებოდა, რომ როგორმე კავკასიაში მოხვედრილიყო, სამშობლოში.

გამგზავრებისას ასე დამიბარა: „დედას გაუფრთხილდი და არ იფიქრო, რომ რუსებთან საბრძოლველად მივდივარ. გემიდან გადავალ თუ არა, ქამლათ-ფაშას მივატოვებ. ესეც დაიმახსოვრე შვილო: „შეიძლება სამშობლომ დაგივიწყოს, მაგრამ შენ ვერასოდეს დაივიწყებ მას!“ გადავიდა თუ არა მამა კავკასიის სანაპიროზე, გაექცა ქამლათ-ფაშას და თან მსროლელთა ასეულიც გაიყოლა. მერე უგზო-უკვლოდ დაიკარგა. დედა ისე მოკვდა, რომ სასიკეთო ამბის გაგებას ვერ მოესწრო. მამაჩემი თურმე ცოცხალი ყოფილა. წერილი მივიღე მისგან. მოხუცი სოფელ ჯგერდამში ცხოვრობს. თავისკენ მიხმობს, მაგრამ მორჩა, მამის ნახვა აღარ მიწერია...

შოუდიდმა თვალები დახუჭა. გავარვარებულ შუბლზე ხელისგული დავადე. წყალი მომთხოვა, ჯამით მივუტანე. ხარბად სვამდა, გულმკერდში კი ყველაფერი უხრიალებდა.

ცოტა ხნის შემდეგ ისევ განაგრძო თხრობა:

-მამაჩემის წერილის მიღებამდე ერთი კვირის თავზე მძიმე გადასახადებისა და აუტანელი შრომისაგან გაწამებული აფხაზი მუჰაჯირები აჯანყდნენ და თავადების - მარშანიების მოურავი მოკლეს, რისთვისაც მწირ მიწებზე ან სირიაში გადასახლება ელოდათ. ჰოდა, სამშობლოში, აფხაზეთში დაბრუნება გადაწყვიტეს, გემი უნდა დაექურავებინათ, მაგრამ საამისო ფული არ გააჩნდათ. ან საიდან უნდა გვექონდა ამოდენა ფული?! სწორედ ამან გვიბიძგა ბოროტმოქმედებისკენ. შევადგინეთ გემმა: საფოსტო ეტლი უნდა გაგვეძარცვა. რომელსაც სახელმწიფო ფული გადაჰქონდა. მე

ჩასაფრებული ვიყავი. ჩვენდა საუბედუროდ, იმ დღეს ეტლს ცხენოსანთა გაძლიერებული დაცვა ახლდა. დაიწყეს სროლა. ტყვიამ მკერდი გამიხვრიტა. მერე გამასამართლეს... ვეღარ მოვესწარი ჩემი სამშობლოს ხილვას, შენ თუ გარგუნებს ბედი მის ნახვას, ზაურყან, ჩემ მაგივრადაც ეცი თაყვანი... მე მჯერა, შენ ისევ მოესწრები თავისუფლებას! უა-რაიდა, უა-რაიდა, - ჩამქრალი ხმით წამოიწყო მან დაჭრილის სიმღერა.

ეს სიმღერა შეეყინა ბაგეზე. ხელში ჩამაკვდა. ცრემლად ვიღვრებოდი და თან უკანასკნელ ამოსუნთვამდე ვაყოლებდი ხმას მის სიმღერას. მერე თვალები დავუხუჭე. არ ვიცოდი მისი სიტყვები წინასწარმეტყველური თუ იქნებოდა. გარშემო ყველაფერი გუგუნებდა და აჯანყებული სულის სურვილისამებრ იცვლებოდა. ჩამოაგდეს ავბედითი სულთანი აბდულ-ჰადი და ძალაუფლება „ახალგაზრდა თურქების“ ხელში გადავიდა. ახალმა ხელისუფლებამ მანიფესტი გამოსცა. ბევრს გაუღდეს ციხის კარები და რაკი ჩემი დანაშაულის ჩადენიდან დიდი დრო იყო გასული, შემიწყალეს.

### რა შეუძლია დროს...

-წუხელ როგორ გეძინა ძვირფასო შარახ? - ისე შეწუხებულმა მკითხა მოხუცმა ამ დილით, რომ შემრცხვა მეპასუხა, - მკვდარივით მეძინა -მეთქი.

-იმას რა სჯობია, კარგი ძილი თუ იცის კაცმა. მე კი, დავიწყებ თუ არა წარსულზე ფიქრს, მოგონებები ზღვის ტალღეებით გამიტაცებს და თითქოს ზღვის ნაპირიაო, ისე მაქანავებს ძილის შორიახლოს. იცი, ძვირფასო შარახ, რაზე ვფიქრობდი დღეს დილაადრიანად? სანამ ჩემი სტუმარი, ჩემი ბიძა დედაჩემის მხრიდან ჩემთანაა, მე არც დავიწყებული ვარ და არც უთვისტომო, მაგრამ მერე რა მეშველება, როცა წავა-მეთქი! ამას ყოველდამე ვფიქრობ, რაც შენ ჩემი კარის ზღურბლს გადმოაბიჯე. დღეს კი მომეჩვენა, თითქოს ჩვენმა მოხუცებმა სითმა, საულაჰმა და ჩვენგან წასილმა კიდევ ბევრმა სხვამ მიბრძანეს - შენმა წასვლამ არ შემაშინოს.

„როცა შენი სტუმარი წავა, თან შენი სული გაატანე, - მითხრეს მათ, - დაე, სამშობლოს დაუბრუნოს იგი, ჩვენი სულებიც ხომ უკვე დიდი ხანია იქ არიან. შენი ბებერი ძვლები კი ვის რაში სჭირდება, ჩვენი ძვლებივით ჩაიშალოს აქ.“

ასე მითხრეს, შენ რომ გეძინა და მე ვფხიზლობდი, და თუ ისინი მართლები არიან, რომც ვერ მოვასწრო სულის მოცემა, ის თვითონ წამოგყვება. როგორც ვატყობ, არც დიდი ხნის ლოდინი დასჭირდება, ეს წყეული სიბერე! ნუ გეწყინება დადრეს ველარაფერს გაიმბობ. ერთი ადგილი უნდა მოვინახულო, მერე კი, რომ მოვბრუნდები, იქნებ დავიძინო. ზოგჯერ თავს არ ეძინება მაგრამ დაღლილი ფეხები ეხმარებიან და აიძულებენ...

ზაურყანმა თავისი კვერთხი აიღო და შინიდან გავიდა. ნეტავ სად წავიდა? იქნებ ძველი საფლავებისკენ გაუწია გულმა?

ბირამი, როგორც ყოველთვის, შუადღისას მოვიდა, მოხუცი რომ არ დახვდა, არაფერი უკითხავს. სუფრასთან დამსვა, გამიმასპინძლდა და წავიდა. მარტო დავრჩი ჩემს ფიქრებთან. კმაყოფილიც კი ვიყავი ამ მოულოდნელი საჩუქრით - მარტოობით. წერის დროს ფიქრს ვეღარ ვასწრებ. ზაურყან ზოლაკის ბიოგრაფია, მისი სისხლიანი ისტორია დაჭრილის კვალივით მისდევს უბიხი ხალხის ტრაგედიას. და უკვე მერამდენედ მოცეხს ამ ასი წლის კაცის მეხსიერება. მისი ნაამბობი და ისტორიული თარიღები ყოველთვის ემთხვევა ერთმანეთს. უბიხებმა 1864 წელს მიატოვეს კავკასიის სანაპირო. თუ მაშინ ზაურყან ზოლაკი ოცდაოთხი წლის იყო, ეს კი ნათლად ჩანს მისი ნაამბობიდან, მაშინ ის 1840 წელს დაბადებულია. ახლა 1940 წელია და ზაურყან ზოლაკი ასი წლისაა, ეს სრული ჭეშმარიტებაა.

„ხუთ-ექვს წელზე მეტხანს არ ვყოფილვარ უბიხებთან სამსუნში გადმოსახლების შემდეგ, ოსმან-ქოიში გატარებულ წლებსაც ვგულისხმობ“. - მიამბობს იგი. ამის მიხედვით მან თავისი დებისთვის 1869 თუ 1870 წლებში იძია შური სელიმ-ფაშაზე. ხოლო ციხიდან რომ გააპარეს და მონად გაჰყიდეს, მისი სიტყვებით: „რვა წელიწადი დღე და და ღამე დადიოდა ბანცალ-ბანცალით აფრიკის უდაბნოში“. მიუხედავად მისი პოეტური ფორმისა, ნათქვამის ძირითადი არსის მიხედვით, თუკი ზაურყანმა რვა წელი დაჰყო უდაბნოში, მაშინ სტამბულში ნამვდილად 1877 წელს დაბრუნებულია, სწორედ იმ დროს როცა აფხაზებს ძალდატანებით ასახლებდნენ თურქეთში, რამაც თავისი კვალი დაამჩნია მის ასაკოვან მეხსიერებას.

ამის შემდეგ ცოტა ხანს თავისუფალი იყო და მისი მოგონებების მიხედვით, ძნელი გასაგებია, როდის მოხვდა ზაურყანი ისევ ციხეში. სამაგიეროდ ადვილი მისახვედრია, როდის გათავისუფლდა პატიმრობიდან. „მლადოთურქული“ რევოლუცია 1908 წელს მოხდა, სწორედ მაშინ გადმოაგდეს ტახტიდან პირსისხლიანი სულთანი აბდულ-ჰამიდი, რომელსაც სიძულვილით იხსენებს მოხუცი.

მართალია, სამუდამო პატიმრობამისჯილი ზაურყანი უიმედო წლებს ატარებდა ციხეში, მაგრამ რუსეთის პირველი რევოლუციის ნაპერწკალმა ციხის სქელ კედლებშიც შეაღწია და მთელ სამყაროს მოწყვეტილ მის საკნამდეც მივიდა. გავიხსენოთ მოხუცის ნაამბობი, „ჭრილობის საგალობლით“ რომ დავასათაურე. საიდან უნდა სცოდნოდა დატყვევებულ მთიელს, რომელიც წლების მანძილზე ციხის ჭუჭრუტანიდან უთვალთვალებდა რომელიღაც თურქის ოჯახის ცხოვრებას, რომ მის თვალწინ ნავეიდ მონათლული ბიჭი, ათასობით სხვა თურქთან ერთად იარაღით ხელში აჯანყდებოდა თურქეთის სულთნის მძიმე უღლის წინააღმდეგ. ან სულთანიც რას წარმოიდგენდა, რომ ის სამხედრო პირებიც არ გამოდგებოდნენ საიმედო, რომელიც თავის ტახტისა და ძალაუფლების ბურჯად მიაჩნდა. რომ სწორედ იმ წლებში - ეს მოხუცმა არ იცოდა, მაგრამ სამაგიეროდ მე ვიცი შესანიშნავად, მისწერა წერილი ოცდარვა თურქმა ოფიცერმა უშიშარი რევოლუციონერის ლეიტენანტ შმიდტის დას. ეს წერილი სტუდენტობის დროიდან მახსოვს ზეპირად: „ვფიცავთ ვიბრძოლოთ სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე წმიდათა-წმინდა თავისუფლებისთვის, რომლისთვისაც მრავალი ჩვენი საუკეთესო მოქალაქე დაეცა. ვფიცავთ, რომ ძალღონეს არ დავიშურებთ და ვეცდებით გავაცნოთ თურქ მოსახლეობას რუსეთში მომხდარი ამბები, რათა საერთო ძალით მოვიპოვოთ ადამიანური ცხოვრების უფლებები“...

საიდან უნდა სცოდნოდა ზაურყან ზოლაკს ერთი მოვლენის, მეორესთან და მესამესთან კავშირი - 1905 წლის რევოლუცია, ლეიტენანტ შმიდტის სიკვდილით დასჯა, თურქი ოფიცრების წერილი, აბდულ ჰამიდის ტახტიდან ჩამოგდება, თვით მისი ციხიდან გათავისუფლება? არა, ცხადია, ეს არ ეცოდინებოდა, მაგრამ ყოველივე ამის კვალი საოცარი, ზოგჯერ ფანტასტიკური ფორმითაც კი გასდევდა მის ნაამბობს.

ჯერჯერობით ამ ადგილას ვართ მე და ზაურყანი შეჩერებული, მაგრამ არც შემდეგში დარჩება მისი ცხოვრების ამბავი ისტორიის გამომახილისადმი გულგრილი. ჯერ ხომ წინა გვაქვს მსოფლიო ომიცა და რუსეთისა და თურქეთის რევოლუციებიც. მე ჯერ არ ვიცი, მაგრამ რატომღაც მჯერა, რომ ყოველივე ეს, თუნდაც გაკვრით, ოდნავ მაინც შეეხებოდა, უფრო სწორად, არ შეიძლებოდა არ შეეხებოდა უბიხების ისტორიასა და ამ ღრმად მოხუცებული კაცის ბედს.

დღევანდელი შესვენება ერთის მხრივ მახარებს და მეორეს მხრივ მანერვიულებს - ჩემი გამგზავრების დღე ახლოვდება და ვინ იცის, რის ჩაწერას მოვასწრებ და რისას - ვეღარ.

ზაურყანი მობრუნდა. არ უთქვამს სად იყო. ორივემ უბრად ვივანხმეთ. მერე ადგა და ჩემზე ადრე დაწვა. მისი ნათქვამი: დაღლილი ფეხები თავს დაძინებაში ეხმარებიანო, წმინდა წყლის სიმართლე გამოდგა. ღამით მისი წამოდგომის ხმა არ გამიგია, დილით კი, ავდექი თუ არა, თითქოს ჩემს შიშს მიხვდაო, თხოვნისათვის არ დაუცდია ისე დაიწყო თხრობა.

ციხის ზღურბლს გადმოღმა ბევრი ხეტიალი მელოდა. „ღმერთმა გაგჩინა და სარჩოსაც ღმერთი მოგცემსო“ - ეს ისეა ნათქვამი, თორემ მუქთად არავინ არაფერს იძლევა. თუნდაც სულ მცირე მოთხოვნილება გქონდეს და ბევრის ამტანი იყო, უპუროდ მაინც ვერ იცოცხლებ, ასე არ არის, შარახ?! რომელი გზის მტვერში აღარ ეფლობოდა ჩემი ფეხები, რა აღარ ვიყავი? ქირით ვმწყემსავდი ცხვრის ფარას, მტვირთავად ვმუშაობდი იზმიდის პორტში, მდიდარი ვაჭრის დუქნის დამლაგებელიც ვიყავი და მიწასაც ვთხრიდი რკინიგზის მშენებლობაზე. და აი ასე მოვაღწიე შათ-იპამდე, სადაც აფხაზი მუჰაჯირები ცხოვრობდნენ. დედაჩემის ახლო ნათესავები ცოცხლები აღარ იყვნენ, მაგრამ გარეშე ბიძამ კონსოუმ შემიკედლა და თითქმის ორ წელიწადს ცვხოვრობდი მის ჭერ ქვეშ. შათ-იპას სასაფლაოზე ორი საფლავი მიჩვენა ბიძაჩემმა. ერთში დედაჩემი განისვენებდა, მეორეში - მამაჩემი. სასთუმალთან ორივეს გაუთლელი ქვა ედო. საფლავებზე ბალახი გაბუდრულიყო. სხვა რისი გაკეთება შემეძლო და საფლავები შემოვლობე. ერთი რამღა მრჩებოდა სანუგეშოდ - თავიანთი ბოლო საყუდელი ახლობლებში რომ მოეძიათ. გინდა გაიგო შარახ, როგორ მოხვდნენ ჩემი მშობლები შათ-იპაში? სელიფ-ფაშა რომ მოვკალი, მატა თვალს მიეფარა. ჭკვიანი ბიჭი იყო და ხელად იაზრა, აყალმაყალის ატეხვამდე უნდა გადაერჩინდა დედ-მამა. ხსნა კი მხოლოდ ერთში იყო: ოსმან-ქოიდან უნდა გაქცეულიყვნენ. აი, ასე გადასახლდნენ ჩვენები შათ-იპაში, იქ კი დედაჩემის ძმამ, - მაშინ ის ცოცხალი იყო, - მისცა თავშესაფარი. ქალიშვილების უბედურებამ და ჩემმა დაპატიმრებამ საწყალ დედაჩემს ხელი მოუთავა და ერთ წელსაც ვეღარ იბოგინა ამ ქვეყანაზე. ხუთი წლის შემდეგ კი მამაჩემიც გამოესალმა წუთისოფელს.

მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ, მატამ სახლის აშენება და საკუთარი მეურნეობის მოწყობა გადაწყვიტა, მაგრამ ახლა ჯარში გაწვევა გამოაცხადეს და სხვა წებელდელებს მატაც მიაყოლეს. სამხედრო ნაწილი, რომელშიც მატა მოხვდა, მარშით გაემართა არაბეთისკენ. მის მერე მისი ალი-კვალიც ვერ გავიგეთ. არავინ უწყის ცამ ჩაყლაპა, თუ მიწამ.



ჩემი დებიც უზო-უკვლოდ დაიკარგნენ. სელიმ-ფაშას სიკვდილის შემდეგ მისმა ნათესავებმა ჰარამხანა მიაყიდეს თავის ცოლებიანად და ხარჭებიანად. ახლა ეშმაკიც ვეღარ გაიგებდა სად იმყოფებოდნენ ჩემი დები და ფელდიში, ან საერთოთ ცოცხლები კი იყვნენ?

შენ ალბათ გიკვრის, ჩემო მომთმენო შარახ, ასე ადვილად რომ გაიმბოზ ჩემი ახლობლების სიკვდილსა და დაკარგვაზე. რას იზამ? მას მერე ბევრმა წყალმა ჩაიარა. დრო ტკივილს აყუჩებს, ცრემლს აშრობს და მეხსიერებას დავიწყების ჩაღმას ახვევს. დრო დიდი მანუგეშებელია და ეს მოვალეობა რომ არ ეკისრებოდეს მას, ალბათ კაცობრიობის ნახევარში შეიშლებოდა. მაშინ რაღა საჭიროა წარსულის გახსენება, მისი აფუტკვნა და წინაპართა აჩრდილების შეწუხება? - იკითხავ შენ. ჭკუის სასწავლად შვილო, სიკეთის გულისთვის, სხვებს რომ ავაშოროთ მომავალში სამინელი შეცდომა და მერე მწარე სინანული.

შეიძლებოდა შათ-იპაში მეცხოვრა, მაგრამ უბიხური სიტყვის გაგონება მომენატრა, თანაც ერთ ადგილას ყოფნასაც გადაჩვეული ვიყავი. მომეწყინა და გზისკენ გამიწია გულმა. ნათქვამია: „რა გზითაც მოსულხარ, იმ გზით წადიო“. ნელა მოვდიოდი, მანძილიც ცოტა მქონდა გავლილი, მაგრამ მიწა საოცრად შეიცვალა - ფერფლს დაემსგავსა. ზევით ნაცარი იყო, ქვეშ კი ისევ შენახულიყო ღაღარი. თვალსაწიერზე არაფერი მოჩანდა. ქარმა წამოიქროლა, მტვერი მოხვეტა და ბოლქვა-ბოლქვა ამისვეტა გზაზე. გარშემო თითქოს ყველაფერი ჩამკვდარიყო და მე მარტოდმარტო ვიყავი შთენილი ამ მოქუფრულ, უკაცრიელ სამყაროში, სადაც ქარი ღმუოდ და დროდადრო მეც მინდოდა ღმუილი ამ თავზარდამცემი მარტოობის გამო.

თვალებზე ხელისგული მოვიჩრდილე და უცბად ნაცრისფერ დურდოში რაღაც შავი წერტილი შევნიშნე. პირველად ეკალბარდი მეგონა. წერტილი იზრდებოდა, მიახლოვდებოდა და საშინელი ამინდის სტვენასა და სისინში ადამიანის ხმა გავარჩიე, შემოდგომის ფოთოლივით რომ ცახცახებდა. ვიღაც ნაღვლიანად და გაბმით მღეროდა. სიმღერა ეთქმოდა, თორემ ტირილს, მოთქმასა და წყევლა-კრულვას უფრო მოჰგავდა. ქარი ხან მთლიანად ახშობდა მას, ხან შორს იტაცებდა, ხან კი პირდაპირ ჩემკენ მოჰქონდა და თითქოს აძლიერებდა. ვირზე შემჯდარი კაცი გავარჩიე. მოხუცი იყო. მზით დამწვარი სახლე იმ დანაოჭებულ მიწას მიუგავდა, რომელზეც მისი ვირი მიაბიჯებდა. ცოცხალი არსების დანახვამ გამამხნევა. რომ გამისწორდა, ხელისგული შუბლზე მივიდე და მივესალმე. მხედარს თვალები მღვრიე ცისკენ აღეპყრო და ვერც კი შემნიშნა, ის იყო მოჯადოებული თავისივე სიმღერით. ჯერ იყო და ვიფიქრე, ალბათ, მოხუცი ადათის მიხედვით ნამაზს

ასრულებს-მეთქი, მაგრამ მისი სიმღერა ლოცვას არ ჰგავდა, თუმცა ცისკენ იყო მიმართული. ისე ჩამიარა, არც კი მოუხედავს, თითქოს უნდოდა ეთქვა: „მე მეჩქარება, მოგზაურო, დაე ჩემმა სიმღერამ გამცნოს ჩემი ამბავი“.

ვიდექი და გავცქეროდი. შემოზრუნებულმა ქარმა ჩემამდე მოიტანა თურქის ბაიათის ხმა. დაქანცულ პირუტყვს აჩქარებდა მოხუცი და თან მღეროდა. ამ ვირის და სიბერის გარდა არაფერი გააჩნდა და თავის ყურპარტყუნა მეგობარს მიმართავდა:

მოდით, მატარე დარდის ბილიკით,

ფლოქვით დაფშვნილი კლდეების კაჟი,

იქ, ბრძოლის ველზე, მათათა პირიქით,

მარხია ჩემი ოთხივე ვაჟი,

გულში მიღვივის ღადარი, ღველფი,

მდულარე ცრემლით მეწვის თვალები.

ვწყევლი ბედ-იღბალს და ვწყევლი სულთანს,

და ბანს მამლევენ კლდის ნაპრალები.

მხედრი შორეთში დნებოდა, მისი სევდიანი სიმღერაც უფრო და უფრო ყრუდ მოისმოდა, სანამ ძაფივით არ გაწყდა. მრცხვენია ამის თქმა და იმ სვეგამწარებული მოხუცისაც შემშურდა, რადგან მას სიმღერით მაინც შეეძლო ცოტაოდენი შვება მაინც მიენიჭებინა თავისი სულისთვის.

ო, მეც რომ ამ დაობლებული თურქივით შემძლებოდა სიმღერა ყოველივე იმაზე, რაც გადამხდა, გეფიცები, ქვის კაცებსაც კი ვაფრქვევინებდი ცრემლებს, მაგრამ მე კვლავ უბიხად ვრჩებოდი და აბა რომელი უბიხი იმღერებს მარტო ჭრილობის საგალობლის გარდა? არა, სიმღერისთვის მარტო აფხიარცა როდი მაკლდა, მსმენელებიც მჭირდებოდა, ჩინჩხლებაცირილი მაგარი თუ თაფლიანი ღვინით სავსე თასებივით აიტაცებდნენ ხმას და ამყვებოდნენ. ჩვენ უბიხები ამაში მთებსა ვგავდით: დაიწყებს ერთი სიმღერას და ექოსავით გამოეხმაურებიან დანარჩენები.

-შენ შეგჭამა მამალმა მგელმა, ბოლომდე უნდა გამოწოვო?- ჯოხით ეცა ჯმუხი მოხუცი ძროხის ჯიქანზე მიწებებულ ხბოს, სტაცა ხელი წაბლა ღორმუცელას, თეთრი ვარსკვლავი რომ უკიაფებდა შუბლსა და კუდზე და დედას მოაშორა. ჭიშკარს ფეხი ჰკრა და ეზოში შეაგდო ხბო.

-ჯერ მზე არ ჩასულა და შენ შინ მოიზლაზნე, ბალახის წიწკნაც რომ გეზარება!  
- ახლა ნაწვიმარი მწიფე ქლიავივით ლურჯთვალეზა ძროხას დაუწყო საყვედური მოხუცმა.

მოხუცის ლანძღვა, საოცარ კეთილ მისალმებად მეჩვენა, რადგან უბიხურად ილანძღებოდა.

სხვა დროს, ალბათ, სიხარულისგან თავბრუ დამეხვეოდა და ცრემლები დამიგროვდებოდა ლაწვებზე, მაგრამ ახლა უკვე გაუხეშებული მქონდა სული და მოულოდნელი სიხარულის აგრერიგად განცდის თავი აღარ მქონდა.

ღმერთო ჩემო, უბიხების ენა! იმის გაფიქრებაც კი საშინელებაა, რამდენ ხანს აღარ გამიგონია იგი. ეს ერთ-ერთი მივარდნილი სოფელი იყო, სადაც სულის მოსათქმელად და ღამის გასათევად შევუხვით. ჭიშკარში მოკაკულმა დედაბერმა გამოჰყო თავი.

-ამ ოხერს ვერაფერს მოუხერხებ კაცი! გუშინაც ასე გაძვრა გარეთ, აღარაფერი რომ არ დაუტოვებია ჯიქანში. მეტი გზა არაა, უნდა დავაბათ...

ხომ კამეჩივით გაუხეშებული მქონდა კანი და მაინც ამებურბგლა: ჩემი მკვიდრი მამიდის - ხიმჟაჟის ხმა ვიცანი, „ეს მოხუცი ხომ სითია, მამიდაჩემის ქმარი. ეს რა მომივიდა, მაშინვე როგორ ვერ ვიცანი? - გამიელვა გონებაში.

ფიქრებმა წამიღო. ვიდექი და ვიგონებდი რამდენი ხანი არ გვენახა ერთმანეთი. გარიდნებიდან პატარა ამლაკმა ძაღლმა გამომიყვანა, გაავებული ყეფით რომ გამოვარდა ეზოდან.

-გამარჯობათ, - მივესალმე მე.

მოხუცებმა ერთმანეთს გადახედეს. გაოცდნენ, უცნობი კაცი უბიხურად რომ ვლაპარაკობდი.

-კეთილი იყოს შენი სტუმრობა, - მიპასუხა სითმა და სახეზე დამაცქერდა.

-ვინ არის ეს უბედური? - შეშფოთება არ დაუფარავს, ისე ჩაუჩურჩულა მამიდამ ქმარს.

-მისი ძონძების მიხედვით უსათუოდ უფლისწული უნდა იყოს.

მამიდა ხუმრობას ვერ მიუხვდა და დაბნეულად ჰკითხა:

-რომელი უფლისწული?

ახლა კი ვეღარ მოვითმინე და ხელები გავუწოდე:

-ხიმჭაჟ მამიდა, საყვარელო, ნუთუ ვერ მიცანი? - ზაურყანი ვარ.

-ზაურყანი? - ამოიოხრა მან და თითები პირზე მიიჭირა. თითქოს ეს რა წამომცდაო და ღონეგამოცლილი ზურგით მიეყრდნო ჭიშკარს.

-ო, ალაჰ, ამას ვის ვხედავ! ამოიკვნესა სითმა და გადამეხვია.

-სით, ვინ არის ეს? - ისევ ამოიჩიფჩიფა მოხუცმა.

-შე საცოდავო, თვალი გაახილე, ზაურყანია, ზაურყანი! შენი ძმისშვილი.

-ზაურყანი? ჩემი ძმისშვილი? - და მამიდაჩემი ჩემკენ წამოხუსხუსდა, მაგრამ რამდენიმე ნაბიჯი გადმოდგა თუ არა, თვალები გადმოქაჩა და ფეხები მოეკვეთა.

მამიდა ხელში ავიტაცე და სულს ვუბერავდი, მაგრამ ვერაფერს გავხდი, გულწასული იყო, ხელში აყვანილი შევიყვანე მოხუცი შინ და ტახტზე დავაწვინე. სითმა პირსახოცი დაასველა ცივ წყალში და საფეთქლებზე უსვამდა ცოლს.

-იმქვეყნად წასვლა თუ გადაგიწყვეტია, უკეთეს დროს ვერც იპოვიდი: შენი ძმისშვილი დაგაყრის მიწას.

მე მართლა შემეშინდა. ღმერთმა დაიფაროს, მამიდას რომ რამე მოუვიდეს, ჩემს უნებურად მე ვიქნები-მეთქი ამის მიზეზი.

-ნუ გეშინია ზაურყან, არ მოკვდება, ეს პირველად კი არ ემართება, მალე გადაუვლის, - მშვიდად ჩაიქნია ხელი სითმა, - შენ კი რა ხანია მკვდრად გთვლიდით, შინაურებმა გამოგიტირეს, მაგრამ აი, გაგვიცოცხლდი. დამაცა, ერთი კარგად შემოგხედო, შვილო! ეჰ, დროს მიაქვს სილამაზე, მიაქვს! მთვარესავით გათეთრებულხარ. მერედა, განა ისე დიდი ხანი გავიდა შენი ბიჭობიდან? დედაშენსა და მამაშენს ცოცხალი რომ ჰგონებოდი, სიკვდილის აღარ შეეშინდებოდათ. დაჯექი, შვილო, დაჯექი, დაისვენე, ფეხები გიბჟუის ალბათ, დაღლილობისგან, - და ცოლისკენ ისე გადაიხედა, თითქოს ბოდბის იხდისო, - ამაზე ნუ დარდობ, მოეგება გონს.

მართლაც, მამიდამ თვალი გაახილა, ოხვრით წამოდგა, ფეხები ძირს ჩაუშვა:

-ახლოს დამიჯექი ჩემო სიცოცხლე!

შავი თავსაფრიდან ჩამოწეილი ჭადარა თმა შეისწორა.

მე დაბალ სკამზე ჩამოვჯექი მამიდის ახლოს. ის ნაზად მისვამდა ხელს თავზე, ოხრავდა და ლაპარაკის თავი არ ჰქონდა, ცრემლები ღვარად ჩამოსდიოდა ჩათეთქვილ ლოყებზე. მერე სუფრა გაშალა და ვახშამს მივუსხედით, გული რომ გადაგვეშალა ერთმანეთისთვის, მოგვეგონებინა მკვდრები, როგორც აუხდენელი იმედების ალაპზე.

სითის ბრტყელსახურავიანი სახლი წივისგან იყო აშენებული, ამ სოფელში ყველას ასეთი სახლი ჰქონდა. კედლები შიგნიდანაც და გარედანაც თიხით ჰქონდა შელესილი. სახლი ორი ოთახისგან შედგებოდა. ერთ-ერთ მათგანში მე მეძინა. რომ გავიღვიძე, მზე კარგა მაღლა იდგა, აივნიდან ქალებისა და მამაკაცების ხმა ისმოდა, ჩემს სახელს ახსენებდნენ. „მეზობლები იქნებიან, - მოვისაზრე მე, - ალბათ ჩემი დაბრუნება მიულოცეს სითსა და ხიმჭაჟს“. სწრაფად ჩავიცვი და გარეთ გავედი, ყველანი ფეხზე წამოდგნენ, შუაში მომიქციეს და ძმურად მეხვეოდნენ.

-გამარჯობა დაუდ, რა ხანია არ მინახიხარ მურატ!

-გახსოვართ, ზაურყან?

-აბა, როგორ არ მეხსომებით, ყველანი ისევ ისეთი ვაჟკაცები ხართ, როგორებიც დაგტოვეთ, - ვუპასუცე მე, თუმცა ძლივძლიოვით ვიცანი ძალზე მოტეხილი ძმები: ჰაფიზი და ხატხვა.

შუა ეზოში ცეცხლზე ქვაბი იდგა და ხორცი იხარშებოდა. სუნზე მივხვდი, თხის ხორცს ხარშავდნენ, ეტყობა გულუხვ სითს ვალით ეყიდა თხა. უბიხური სტუმარ-მასპინძლობა გაიხსენა. მამაკაცები სუფრას მივუსხედით, საპატიო ადგილი ნე დამითმეს. ჩადრიანი ქალები ზღურბლს იქით დარჩნენ. მარყო ხიმჭაჟი იდგა კარში და სიყვარულით სავსე თვალებს არ მაშორებდა. მეზობლებს კერძიანი თეფშები კარამდე მოჰქონდათ და ერთ მკვირცხლ ბიჭს აწოდებდნენ, ის კი სტუმრებს უდგამდა წინ. წინათ უბიხებს ასეთი ჩვევა არ ჰქონდათ. ქალები სახეს არ მაღავდნენ და მამაკაცებთან ერთად შეეძლოთ სუფრასთან ჯდომა, ცეკვა და თამაში. სტუმრებს მხოლოდ ახალგაზრდა ქალები ემსახურებოდნენ ხოლმე. რაც შეეხება ჭაბუკებს, უკაცრავად, ისინი ტოლებივით ვერ მიუსხდებოდნენ სუფრას, უფროსებთან ერთად. მათ საუბარში ხომ ვერა და ვერ ჩაერეოდნენ. ახლა კი დროც გამოცვლილი იყო და ხალხიც. მოხუცებში ახალგაზრდებიც ისხდნენ, ხმამაღლა ლაპარაკობდნენ, იცინოდნენ. ზოგჯერ უფროსებს სიტყვასაც კი აწყვეტინებდნენ. წინათ სუფრის წევრებს ხორცს მათი ღირსების მიხედვით უნაწილებდნენ. უფრო პატივსაცემ

სტუმრებს უკეთეს ნაჭრებს სთავაზობდნენ: ბარკალს, ბეჭს ან შუაზე გაჭრილ თავს. ხორცის გამანაწილებელი ზუსტად წესისამებრ ირჯებოდა და არც არავის წყდებოდა გული, ახლა კი ნაჭერ-ნაჭერ დაეჭრათ თხის ხორცი, დიდ ლანგარზე დაეწყოთ და ყველა იმას იღებდა, რომელი ნაჭერიც უყვარდა. ღომი კი, რომლის გახსენებაც ნერწყვს მგვრიდა, სუფრაზე არ ჩანდა, მის ნაცვლად სუფრაზე გამხმარი პურები ეწყო. ღვინოს თაფლგარეული წყალი გვიცვლიდა.

პირველი სიტყვა სითმა წარმოთქვა:

-პატივცემულო სტუმრებო, ძმებო და მეზობლებო! დღეს ჩემს დაობლებულ ჭერ ქვეშ ზეიმიან. ყველა კარგად ხედავთ, ზაურყანი დაგვიბრუნდა, თითქოს იმ ქვეყნიდან დაბრუნდა! მადლობელი ვარ თქვენი, რომ მოხვედით და ეს მოულოდნელი სიხარული გაიზიარეთ. ახლა პატივი დაგვდეთ და მიირთვიეთ, რაც კეთილი გულით მოგვითანია სუფრაზე. თუ ყველაფერი ისე ვერ არის, როგორც საჭიროა, ნუ დაგვძრახავთ. ალაჰმა გვაკურთხოს!

სითმა განზავებული თაფლი მოსვა და საჭმელს მისწვდა. ყველამ სითს მიბამა. მხიარული ყაყანით, სიცილითა და ხუმრობებით აივსო სახლი. ყველაზე მეტს ახალგაზრდები ყბედობდნენ. ხმამაღლა ელაპარაკებოდნენ ერთმანეთს და მოურიდებლად ხარხარებდნენ. მე ვუყურებდი, დაბეზვილ, გაქექილ ჩოხიან ჩემს ძველ ნაცნობებს და ნაღვლიანად ვფიქრობდი: „როგორ გაუღვია დროს, მერედა რა გოლიათები იყვნენ ერთ დროს“.

ესეც გავიფიქრე: „თავის ქვეყანაში რომ მოეწვია სითს სტუმრები, ყველაფერი სხვანაირად იქნებოდა. მთელი ხარი რომ მოეტანა სუფრაზე, მაინც ბოდიშს მოუხდიდა სტუმრებს მცირე მასპინძლობისთვის, ისე რომ ვერ დახვდა, როგორც ეკადრებოდათ. ხის ლანგრით ჯერ თითო სირჩა არაყს ჩამოარიგებდა ყელის გასასველებლად. მერე თამადას აირჩევდნენ. თამადად ისეთ კაცს აირჩევდნენ, ვისაც ჭკუისა და ღირსების სესხება არ დასჭირდებოდა. დაიწყებოდა სადღეგრძელოები და კუჭი კი არა, სული დაუკმაყოფილებოდათ. მერე კი თითქოს ციდან დაემშვებოდა სიმღერა. მოხდენილი ბიჭები წვრილ წელზე დოინჯს შემოირტყამდნენ და ცეკვას გააჩაღებდნენ. მორცხვი ქალწულებიც გამოგოგმანდებოდნენ წრეში და ჭადარაულვაშიან მოხუცებს გაიწვევდნენ საცეკვაოდ. ისინიც თავლაფს არ დაისხამდნენ და დაამტკიცებდნენ, რომ ჯერ საფანელი არ გამოლევიათ.“

სითს თავის ქვეყანაში ოქროპირის და ოხუნჯის სახელი ჰქონდა, ფრთიანი სიტყვა ემარჯვებოდა. ახლა კი თითქოს თითოეულ სიტყვას ჯიბეში ეძებდა და ხშირად ვერ პოულობდა. ერთ დროს პეწიან ვაჟკაცს გაქექილი, ათასნაირად

მიკერილ-მოკერილი ჩოხა ეცვა. ერთადერთი, რაც დროითა და ბედით დაუნდობელ კაცს უცვლელი შემორჩენოდა, კეთილი გული იყო.

სითის თანატოლებსაც მხოლოდ წარსულით შეეძლოთ სიცოცხლე. ახალგაზრდებს კი, ვინც თურქეთში დაბადებულიყვნენ, წარმოდგენაც არ შეეძლოთ, რა ვაჟკაცები და არწივები იყვნენ ერთ დროს ეს წელში მოკაკული მოხუცები. როცა ფეხზე წამომდგარმა ჰაფიზმა ძველებური მრავალჯამიერი წამოიწყო, ახალგაზრდებმა ყურიც არ ათხოვეს. ისინი წკლაპუნით ჭამდნენ თხის ხორცს და რაღაც მათთვის საინტერესო ამბებზე კამათობდნენ.

-ეჰ, ჩემო კარგებო, თქვენი წინაპრები ასე არ იქცეოდნენ, - სცადა ჰაფიზმა ახალგაზრდების თავხედური ყაყანის დაჯაბნა, - სტუმარი რომ ეწვეოდათ სასიკვდილო სარეცელზე მწოლიარეც კი ავიწყდებოდათ. სტუმრის სადიდებელს მღეროდნენ და ცეკვით ართობდნენ.

-კაგი რა, თუ ღმერთი გწამს, „წინაპრები და წინაპრები“ - მოიგერიეს ახალგაზრდებმა ჰაფიზი.

„ჰოო- გავიფიქრე მე, - ასეთი უბიხები ჯერ არ მინახავს“.

მაგრამ ჰაფიზს ახალგაზრდების უხეშობისთვის ყურადღება არ მიუქცევია და ძველებური უბიხური სუფრული წამოიწყო:

ჰეი, გმირები ვახსენოთ,  
ღმერთმა დალახვროს ლაჩრები,  
სულ ერთად ვიყოთ ბიჭებო,  
როგორც წვრილთვალას მარჭვლები.

ორმა-სამმა ხნიერმა კაცმა, მათ შორის მეც, ავიტაცეთ ნაცნობი სიმღერა. ჩემი ხმა მე თვითონ მაცვებდა: თითქოს დუმილს ბორკილები დაწყვიტაო, თავისუფლად და შეწყობილად ჟღერდა.

ჰეი, სტუმარი ღვთისაა,  
რჯულივით თაყვანსაცემი,  
სტუმრების საკეთილდღეოდ,  
ყველამ დავცალოთ ყანწები.

სიმღერა ისევ მოულოდნელად შეწყდა, როგორც დაიწყო, ერთი წუთით მაინც ვაიძულეთ ახალგაზრდები, დაჩუმებულიყვნენ და ჩვენთვის დაეგდოთ ყური - მშობლიური ცეცხლის უკანასკნელი ფარეშებისთვის.

შმათმა ცრემლი მოიწმინდა და გამიღიმა:

- ჩემი ცხოვრების დასალიერზე, შენი წყალობით, ზაურყან, თითქოს მშობლიური მწვერვალები მოვიარეთ.

ქალები კარში შეჯგუფებულიყვნენ, თავსაფრის ბოლოები პირზე აეფარებინათ და გაოცებულები მიცქეროდნენ, ასე ცოტა ხანს გაგრძელდა, მერე ისევ მიწაზე დავეშვიტ.

მე სითთან დავრჩი საცხოვრებლად. მისი ბიჭები კი ოსმან-ქოიდან რომ წაიყვანეს ჯარში, უგზო-უკვლოდ დაკარგულიყვნენ. მოხუცებმა მთელი სიყვარული და მზრუნველობა ჩემზე გადმოიტანეს...

აი, აქედან, ჩემო საყვარელო სტუმარო, სწრაფმავალი რომ გავიდეს სამხრეთისკენ, ორი კვირა დასჭირდება კარიჯან-ოვსამდე მისაღწევად. რაც „ჭიანჭველის დაბლობს“ ნიშნავს. ადვილი შესაძლებელია, რომ უბიხების გამოჩენამდე იქ ჭიანჭველების გარდა ძეხორციელი არ ცხოვრობდა. ეს მიწის ვიწრო და შიშველი ზოლი იყო, ძაღლის ენას მიაგავდა და წვერი ჩრდილოეთისკენ მიექცია. მისი დასაწყისი ახლაც აშშ-მორეზულ ჭაობებშია შეჭრილი, სადაც ბოლქვა-ბოლქვა დარიალბდნენ მალარიის კოლოები, წვერი კი ქვიან მთებშია შეჭრილი. ზაფხული იქ, როგორც წესი, სულშემხუთველი და ხორშაკიანია და მინდვრები მოურწყავად რომ დატოვონ, ბირკა რა არის, ბირკაც ვერ იხარებს. ზამთარი კი, ზამთარი მკაცრი იცის, ქარიანი და თითქმის უთოვლო. უარეს ადგილს კატორღისთვისაც კი ვერ იპოვნი. მხოლოდ შაითანს შეეძლო შავ პარასკევს მოეცა რჩევა, სწორედ ამ უსიცოცხლო ადგილას გადაესახლებინათ უბიხები. თუ გადარჩებოდნენ, გადარჩებოდნენ, თუ დაიხოცებოდნენ, მეტი სადარდებელიც არ ექნებოდათ. ჰოდა, ადგნენ და გადაასახლეს უბიხები.

კაცს შუა გზაში რომ წამოეწევა ქარიშხალი, თანაც გემის ჩაძირვის შემდეგ, ჯერ საკუთარი ვაჟკაცობის, საკუთარი ხელების იმედი უნდა ჰქონდეს და მერე ღმერთის. უბიხებმა დაბლობის განაპირას აირჩიეს შედარებით ნაკლებად გამოფიტული მიწის ნაკვეთები და მეურნეობას მოჰკიდეს ხელი. უფანჯრო, ბრტყელსახურავიანი წივის სახლების ოცდაათი სოფელი გაჩნდა. კარგად დაუფიქრდი, დად, წივის სახლებს! ეს ხომ ბედის დაცივნა იყო. წინათ უბრალო ქოხი რომ აეშენებინა, უბიხი შქერის ძელებს



ხმარობდა, თხმელას გვერდს უვლიდა და წაბლის ნივთებს იყენებდა, სახლს ოქროსფერი ჩალით ან ნაძის ყავრით ხურავდა. არც ჭის ამოღება სჭირდებოდათ უბიხებს. მაცოცხლებელი წყაროებით იკლავდნენ წყურვილს. კარინჯ-ოვასში კი ათეული საჟენის სიღრმეზე უნდა ამოეჭრათ უსიცოცხლო მიწა, მღვრიე წყალი რომ ამოსულიყო. და ვერც უსაყვედურებდი ახალგაზრდებს, შქერის ჭალებისა და ვერცხლისფერი ნაკადულებიდან ძალზე შორს რომ დაბადებულიყვნენ, რატომ უბიხურ სიმღერებს არ მღერით, გაფიცებული დოლის ხმაზე რატომ საცეკვაოდ არ გადმოდიხართ, რატომ ისე არ აჭენებთ ცხენებს, როგორც თქვენი მამები აჭენებდნენო ერთ დროს.

იცი, აქ მთელი ცხოვრება რაზე ვოცნებობდი, ჩემო შარახ? ჩემი უსაზღვრო სურვილი იყო, თუნდაც ერთი ღამე გამეთია უბიხურ ფაცხაში. ო, რა ჯადოსნური სიზმრები ესიზმრება იქ კაცს. როგორი ცხელი ზაფხულიც არ უნდა იყოს, ფაცხაში არასოდეს დაიხუთება ჰაერი. მის მოწნულ კედლებში ისე ატანს სიო, როგორც ფრინველის ფრთებში. ღამდამოებით კი იგივე ჭუჭრუტანებიდან მთვარის შუქი შემოდის და სახეზე გელაციცება. გარედან ჭრიჭინობელები გიმღერიან ნანას. ო, რა ნეტარებაა!

ახლა კერიას არ იკითხავ? რომელი უბიხი წარმოიდგენდა სახლს კერიის გარეშე? ის წმიდათაწმიდასავით ინახავდა ცეცხლს და ცეცხლიც არასოდეს ქრებოდა კერიაზე, „ღმერთმა გაგიცივოს კერია“ - ამაზე საშინელი წყევლა არ არსებობდა. და მგონი ეს წყევლა მართლა დაატება ვიღაცამ თავზე უბიხებს, დაატება და აუსრულდათ კიდეც. ახლა უბიხებს მიწის იატაკის შუაგულში ორმო ამოეთხარათ, რასაც თანდირს ეძახდნენ და იქ დაეხუდებინათ ცეცხლი, საჭმელსაც იქ ამზადებდნენ და პურსაც აქ აცხობდნენ.

### სპილენძის ბუკი

ზაფხულის შუადღეა, პაპანაქება. ქათმები ხის ჩრდილქვეშ შემძვრალან და საწყალობლად დალიათ პირები. ყველაფერს ხორხოშელა პირები ადევს. გზებზე მტვერი ისეა გავარვარებული, რომ ჩექმებშიც კი ატანს მისი სიმხურვალე. სახურავები, მეჩხერი ხეების ფოთლები, ჭიშკრები და კევის გაუთავებლად მღეჭავი აქლემებიც მტვერითაა დაფარული. ხელს შემოკრავ აქლემს ფერდზე, ან ჭიშკარს შეაღებ და ბოლქვა-ბოლქვად ავარდნილი ნაცარი დაგფარავს. თითქოს სოფელი ჩამკვდარაო, ძაღლებიც კი არ ყევენ. უფანჯრო ბინებში შეეყუჟული ხალხი აგრილებას ელოდება. მზის ამოსვლამდე დგებიან და შრომობენ, სანამ ჰაერი არ გავარვარდება. მერე ისევ

საღმოს ელოდებიან, სამუშაოს რომ დაუბრუნდნენ. ზაფხულში სხვანაირად არ ხერხდება. მე დროებითი მდგმურივით ვცხოვრობ კარინჯ-ოვასში. ყოველ შემთხვევაში ყველას ასე ჰგონია. „რაკი მოვიდა, წავა კიდეც“, - ასკვნიან მეზობლები.

სოფლის შუაგულში მეჩეთია აღმართული. დღეში ხუთხერ ადის მუეძინი მინარეთზე და მორწმუნეებს ნამაზის შესრულებას მოუწოდებს, ისევ და ისევ გაისმის მისი ხმა: „არა არს ღმერთი, თვინიერ ალაჰისა!“

კარინჯ-ოვასის აღმოსავლეთით შემოდგომობით ჯამხასარები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე, რომელიღაც მოხეტიალე ტომის წარმომადგენლები. ისინი თავიანთი მკაცრი ადათის მიხედვით, კარჩაკეტილი ცხოვრობდნენ და სხვა ტომის კაცს არ იკარებდნენ. ის კი არადა, უცხო ტომებთან სავაჭრო საქმეებსაც მხოლოდ აუცილებელ შემთხვევაში თუ მიმართავდნენ. გარეგნულად, როგორც უნაგირზე დაბადებული ყველა მოხეტიალე, წარმოსადეგები, ძარღვმაგარი და შავგრემანები იყვნენ. ისინი მეცხოველეობას მისდევდნენ: თხის არვეებსა და ცხვრის ფარას ერეკებოდნენ საძოვრიდან საძოვარზე. როცა ჯამხასარები ზაფხულის მიწურულს უბიხების ახლოს დასახლდნენ ცოტა ხნით, მათი ცხვრის ტყავისაგან გაკეთებული შავი კარვები დასასვენებლად ჩამომსხდარი ყვავების გუნდს მოაგონებდა კაცს, რომლებიც ყოველ წუთს შეიძლობდა აშლილიყვნენ და გაფრენილიყვნენ. ჯამხასარების წინამძღოლი ჯავად-ბეი იყო. ქუში და გულჩახვეული მოხუცი. მიუხედავად იმისა, რომ ჰარამხანაში უბიხი ქალები ჰყავდა, გადმოსახლებულ უბიხებს არ ზოგავდა. ის კი არადა თავს ესხმოდა და ქალებსა და პირუტყვებს სტაცებდა მათ.

რალა თქმა უნდა, ასეთ დროს მუჰაჯირები იარაღს იღებდნენ ხელში და თავის ღირსებასა და ქონებას იცავდნენ. ასეთ დროს ყოველთვის სისხლი იღვრებოდა, მაგრამ ამაზე წინასწარ ვინ იფიქრებდა, წინდაუხედავად ეკვეთებოდნენ ხოლმე მომხდურს.

შიშველი მწვერვალის დასავლეთით შარაულები ცხოვრობდნენ. სალმიანი, ჭკვიანი, თავაზიანი, ანგარიშიანი და ცოტა ცბიერი ხალხი იყო. მხოლოდ ერთ საქმიანობას ეწეოდნენ. დიდი და პატარა ვაჭრობდა. არა მარტო ახლო-მახლო, შორეული ბაზრებიც ხელთ ჰქონდათ.

შარაული დედა შვილის აკვანს არწევდა და თან ასეთ ნანას უმღეროდა:

**ნანა, ნანა ჩემო ბიჭო,**

ჯერ პაწიას ძილი გიჯობს,

გაიზრდები, მამას შეცვლი,

რომ მოიგო ოქრო-ვერცხლი.

გამოჩნდნენ თუ არა უბიხები, ლამის მეორე დღესვე მოაწყდნენ შარაულებელი კარინჯ-ოვასს.

-აბა, ჭადი ვის უნდა, ჭადი!

-ნავთი, ნავთი! - გაისმა ახალმოსული მეწვრილმანეების შეძახილები.

მალე ერთმა მარიფათელმა შარაულებელმა ფარდული გახსნა უბიხების დასახლებაში... მეორემ - კაფე, მესამემ პატარ-პატარა თანხის გასესხება დაიწყო პროცენტებით. მეჩეთი რომ გაიხსნა, მოლადაც შარაულებელი ჰაჯი დადგა, სოფლის მამასახლისა კი მისი ბიძაშვილი. ამბობდნენ, რომ თვით ვალი - გუბერნატორიც ძუნწი შარაულებელის გვარისააო.

უბიხებისა და ამ ვაჭართა ფენის ნაშიერებს შორის თანდათან მარტო სავაჭრო ურთიერთობა კი არა, ნათესაობითი კავშირებიც დამყარდა. საზრიანსა და მოხერხებულ ჭაბუკებს საბაზრო დღეებიც ავიწყდებოდათ, სარფიანი საქმეებიცა და მევალებიც, როცა ლამაზ უბიხ გოგოებს მოჰკრავდნენ თვალს. ამიტომაც გაისმოდა საქორწილო სადღეგრძელოები ორ ენაზე, უფრო ხშირად კი თურქულზე, რათა მოწვეული სტუმრებისთვისაც გასაგები ყოფილიყო. უბიხი საცოლე ბიჭებიც სიამოვნებით თხოულობდნენ ქალიშვილებს, ვისაც ვაჭრობითა და მევახშეობით ჰქონდა შეგროვილი მზითვი. ასეთი ქორწინებების წყალობით, ღვთის გაჩენილ მიწაზე, ბავშვები ჩნდებოდნენ და რომელ ეროვნებას განეკუთვნებოდნენ, თვითონაც არ იცოდნენ.

შენ ტაპირი ხომ არ დაგავიწყდა, დად შარახ, მოხუცი ჰამიდას შვილიშვილი? აი, იმ ჰამიდასი, მდინარე ჭორიხის ტალღებში რომ გადაეშვა. ჯერ კიდევ ციხეში მიაშპო მზაურ აბხუბას შვილმა, ღმერთმა სასუფეველი დაუმკვიდროს, რომ ტაპირი ნასწავლი კაცი გახდაო, მაგრამ ოსმან-ქოიდან გადასახლებულ უბიხებს იცის თან გაჰყვაო. მართლაც ასე იყო, ტაპირი მასწავლებლობდა, მშობლიურ ენაზე ასწავლიდა ბავშვებს წერა-კითხვას. კარგად მოგეხსენებათ, ასეთი კეთილშობილური საქმიანობისთვის წიგნებია საჭირო. უბიხებს კი წიგნები აბა საიდან ექნებოდათ და აი, ტაპირმა თვითონ შეადგინა უბიხური ანბანი. ეს, რა თქმა უნდა, ხელნაწერი წიგნი იყო და ალბათ ერთადერთიც ჩვენს ისტორიაში. მოლას, ცხადრია, არ გამოჰპარვია

„ჩერქეზის“ ასეთი საძრახისი საქციელი. „რატომ უნდა იცოდნენ ბავშვებმა რაღაც ეშმაკისეული ენა? მაშინ როცა მე მოლა ვარ და თურქულ ანბანს ვასწავლი, აბრები რომ წაიკითხონ და ჯარში გასაწვევ უწყებებს ხელი მოაწერონ. გარდა ამისა, რაკი მექმეთში დადიან, არაბულიც უნდა იზეპირონ, ყურანი ხომ არაბულადაა დაწერილი. ისლამის ქვეყანაში ლოცვები ზეპირად უნდა დაიმახსოვრონ. იმ ენის შესწავლა კი, რომელზეც ვერც ლოცვებს წაიკითხავ და ვერც სულთნის სახლეს, მავნებლური წამოწყებაა. მასწავლებელ ტაჰირის თვითნებობაზე თვალს თუ დავხუჭავთ, ვინ იცის, იქნებ ამ ყაჩაღების ნაშიერებმა გულმოდგინება გამოიჩინონ და უბიხური წერა-კითხვა ისწავლონ. მერე კი მიდი და არკვიე, რას წერენ და რას აკეთებენ. ალაჰმა დაგვიფაროს, ისედაც ბევრია შფოთისთავი“.

ექვანიშობით იხეთქავდა მოლა თავის ჩერჩეტ თავს და თანდათან რწმუნდებოდა, რომ აქ ძაღლის თავი იმალებოდა.

საიდან გაჩნდა ეს მეცნიერებაში ჩახედული ტაჰირი? სტამბულიდან. სტამბულში სად იზრდებოდა? მოღალატისა და კაცისმკვლელის შარდინის, ალოუს ძის ოჯახში. აი, თურმე რა ყოფილა! და მოლაც თავის უფროსს ახსენებდა: „გაცნობებთ, რომ ეს უწმინდური ტაჰირი იმასაც არ სჯერდება რომ, ღვთის საგმობ ენას რომ ასწავლის სხვა ტომის ბავშვებს. შფოთისთავებსა და ავაზაკებს მფარველობს. მაგალითად, არად ჩააგდო სულთნის ირადა და ერთმორწმუნეთ მოუწოდა, ბეგარა არ გადაეხადათ ალი ხაზრეთ-ფაშასთვის. მუხტარზეც წერდა საჩივრებს და ფაშა ჰუსეინ ეფენდის მოურავზეც. ეს საჩივრები, უფრო სწორად ცილისწამება, რომელიც ვითომდა ხალხის დაწერილი იყო, რამდენჯერმე თვითონ მიიტანა დიდი ვეზირის სასახლეში“.

რაც მართალია, მართალია, შვილო, ტაჰირი მართლა იყოს ხალხის დამცველი და მფარველი. მაგრამ გაზაფხულის თოვლივით აღელვებდა დიდ ვეზირს ჩვენი სადარდებელი. ყურიც არ გაუპარტყუნებია. ეს იყო, რომ გაიოცა: „უბიხებო? ნუთუ ამდენ ხანს არ გაჟლეტილან ან არ აღრეულან? თქვენ თვითონ ყოფილხართ დამნაშავე“. და ტაჰირის ყოველგვარმა მონდომებამ და ცდამ ამაოდ ჩაიარა.

მოლა კი თავისას აკეთებდა, ბავშვებისთვის უბიხური ენის სწავლება სამუდამოდ აუკრძალეს ჰამიდას შვილიშვილს. ეს სწორედ კარინჯ-ოვასში ჩემი ჩასვლის წინა დღეს მოხდა... ტაჰირის ნახვა მინდოდა, მაგრამ ვერ იქნა და ვერ მოვახერხე. სტამბულს გამგზავრებულიყო თანასოფლელების დასაცავად...

შენ თვითონაც ხვდები, ძვრფასო შარახ, რომ სიტოს სარჩენად ვერ დავაწვებოდი კისერზე. ჰოდა, გადავწყვიტე მჭედლობა დამეწყო, რაც დავითის შვილმა შემასწავლა. მაგრამ მარტო კეთილი სურვილი სამჭედლოს ვერ ამიშენებდა და ვერც უროს, გრდემლს, მაშებსა და სხვა საჭირო ნივთებს გამიჩენდა. სითისაგან ვისესხებდი ფულს, მაგრამ აბა საიდან ექნებოდა? „ჯიბეში თაგვები მიჭყავიანო“, მწარედ ხუმრობდა ხოლმე. ამ გადახრიოკებულ უტყეო დაბლობზე ნახშირსაც ვერ იშოვიდა კაცი ცოტა იაფად. რა უნდა მექნა? პურის თესვაში ვეხმარებოდი მოხუცებს. მაგრამ აბა რა მოსავალი უნდა მოგვსვლოდა ამ გვალვისაგან გამოფიტულ მიწაზე? ისიც არ დაგავიწყდეს, რომ სითისა და მამიდა ხიმჟაჟის ნაკვეთს ერთი ნაბადი გადასწვდებოდა. ბამბის მოყვანაც დავაპირეთ, მაგრამ მის მოსარწყავ წყალს სად ვიშოვიდით და გადავიფიქრეთ. ერთხელ გარეული გოგრის თესლში ვიშოვეთ, ყელიან გოგრას ეძახდნენ. დავთესეთ და ჩვენს გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, ისეთი გოგრა გაიზარდა. სიღარიბე რას არ გასწავლის; გავახმე გოგრა და ლამაზ სახელურიანი ჩამჩები, საწურები, ფიალები და ათასნაირი ჭურჭელი გავაკეთე. გამხმარი გოგრიდან ბავშვის სათამაშოების კეთებაშიც ხელმარჯვენიც გამოვდექით, ფრინველის ბუმბულით მორთულ თოჯინებს ვაკეთებდით, მატყლის ულვაშიან ნიღბებს და რა ვიცი, რას - არა. მიგვექონდა ჩვენი ნაჯახირები და ბაზარზე ვყიდდით. ამ საქონელში აბა ბევრ ფულს ვინ მოგვაშავებდა და ჩვენს მცოლოდ სპილენძის ფული მიგვექონდა შინ.

მადლობა ღმერთს, რომ მამაჩემი არ მოესწრო ამ სამარცხვინო დღეს, მხვნელად და მთესველად დაბადებული მისი შვილი ამ ხარახურით ხელში რომ არ ნახა ბაზარზე.

ერთხელ პაპანაქება სიცხისგან გასავათებული და ბუზებისაგან გაბეზრებული მთელ დღს ვეგდე ბაზარზე. წინ ჩემი ნახელავი სათამაშოები მქონდა გაშლილი. მზის ჩასვლისას, ნავაჭრი ფულით მარილი, პური, ნავთი ვიყიდე და გზას გავუდექი. ცუდ ხასიათზე ვიყავი; ჩემი საქმიანობა ჭეშმარიტ კავკასიელს არ ეკადრებოდა. თანაც ყურმოკრული ამბებიც მაფორიაქებდა. ხალხისგან გავიგე, რომ ახალ ომს ვერ ავცდებოდით. ამბობდნენ საბერძნეთის ჯარებში იზმიდში გადმოსასხამად ემზადებოდნენ. მერსენის რეიდზე საფრანგეთის გემებმა ჩაუშვეს ღუზა. სტამბულში კი ინგლისელები კარნახობენ თავის სურვილს დამოუკიდებლობაწართმეულ სულთანს და სისხლიან საქმეებში ითრევენო. შინ რომ მივედი, სიტოს მოვუყევი გაგონილი ამბები და შიშიც გამოვთქვი უბიხეთის ბედზე.

-ეჰ, ბატონი და ქალბატონი რომ წაეჩხუბება ერთმანეთს, მოსამსახურეს მოხვდება ხოლმე, - ნადვლიანად გამომეხმაურა მოხუცი.

პარასკეობით მეჩეთში დავიწყე სიარული. არ იფიქრო, ზაურყან ზოლაკი მაჰმადიანური სარწმუნოებისკენ მიიქცაო. ამას მხოლოდ იმიტომ ჩავდიოდი რომ სითი და მამიდა ხიმჟაჟი არ დამეღუპა. აბა რას ეტყოდნენ, მათ ჭერქვეშ შეფარებული კაცი უღმერთო რომ გამომდგარიყო?

უნდა გითხრა, ძვირფასო შარახ, რომ სანამ მე აფრიკაში დავეხეტებოდი და ციხეებში ვეგდე, ყველა უბიხმა ისლამი ირწმუნა. ამ ამბავმა ცოტათი როდი განმაცვიფრა. ის კი არადა ისინი უფრო მეტ ღვთისმოსაობას ავლენდნენ, ვიდრე ადგილობრივი შარაულელები.

ყოველ პარასკევს დიდი და პატარა მეჩეთში მიდიოდა. ახლა ჩემი თანამემამულეები მუსულმანური კალენდრის მიხედვით მარხულობდნენ, რასაც ღარიბი კაციც ადვილად შეასრულებდა. დღესასწაულებზე არ მუშაობდნენ. განსაკუთრებით ურაზისა და ნავრუზის დღეებში. ახლა ცისკენ ხელაპყრობილნი აღრ იმახდნენ „ღმერთო გვიშველე!“ მიტყუპებული ხელისგულები მკერდზე მიედოთ და ისე ამბობდნენ: „ალაჰ, გვიშველე!“ რამაც ყველაზე მეტად გამაოცა, ის იყო, რომ წვეთ სასმელს აღარ უშვებდნენ პირში. ჰო, უკვე აღარაფრით ჰგავდა ეს ხალხი უბიხებს...

შენ ბითხაზე მეკითები ძვირფასო შარახ? სწორედ იმაზე უნდა მეამბნა ახლა. ეს სალოცავი ისევ არსებობდა და მოხუცები კვლავაც სცემდნენ თაყვანს. არც უნდა გაგიკვირდეს. ახალგაზრდობაში მინახავს, როგორ ლოცულობდნენ შაფსულები მსხლის ხეზე, რომელზეც, ჯვარი იყო გამოსახული, თუმცა შაფსულები წარმართებად ითვლებოდნენ. ის კი არადა, ჩერქეზებსაც ორი თუ სამი სარწმუნოება ჰქონდათ: ერთნი ქრისტეს სცემდნენ თაყვანს, მეორენი ისლამს აღიარებდნენ, ზოგს კი უფრო პატარ-პატარა ღვთაებები გააჩნდათ, თითქოს ერთად შერწყმული ქრისტიანული წმინდანები და წარმართული ღვთაებები, როგორიც მაგალითად მერისია, ფუტკრის მფარველი ღვთაება. ჩერქეზების ეს ნაწილი ირწმუნებოდა, რომ ერთ ზამთრს ყველა სკა დაიღუპა და მხოლოდ ერთი ფუტკარი გადარჩა, იმიტომ რომ უცოდველი მერისის სახელოში შეიმაღა. ამ გადარჩენილი ფუტკრისაგან აღსდგა ისევ თაფლის მკეთებელთა ჯიშით.

ბითხას ქურუმი ისევ საულაჰი იყო. ის უკვე ისეთ ასაკში გახლდათ, მე რომ ვარ ახლა.

და აი, ერთხელ სითი მეუბნება:

-საულაგი შუძლოდაა, წამოდი, მოვინახულოთ, შვილო! სამწუხაროა, აქამდე რომ ვერ მოახერხე მისი ნახვა.

დავემორჩილე და ადავმოვ ქურუმთავ გავწიეთ. ჩემი თანამგზავრი ისე იყო გამოწყობილი, თითქოს სადღესასწაულო ყრილობაზე მიდიოდა. ჩოხა ეცვა, ჩოხის ქვეშ ბეშმეთი, ქამარზე ხანჯალი ეკიდა, ხელში კი რკინის ბუნიკიანი კვერთხი ეჭირა. ქურუმის გასახარებლად გამოეწყო ასე.

შემხვერები გვესალმებოდნენ:

-სალამ ალეიქუმ!

სითი კვერთხის წვერს მიწაში არჭობდა და ყველას ერთნაირად პასუხობდა:

-ვაალეიქუმ ასალამ!

არც ერთი ძველი უბიხური მისალმება? „დილა მშვიდობისას“ და „გამარჯობის“ ნაცვლად „სალამ ალეიქუმ“ და „ვაალეიქუმ ასალამ!“ ასე რატომ უნდა მომხდარიყო? სითს შეეკითხე და მან მოკლედ მიპასუხა:

-შევეჩვიეთ.

გზაზე ბიჭები „დანობიას“ თამაშობდნენ. გვერდით რომ ჩავუარეთ, არც ერთი არ წამომდგარა, გზა რომ დაეთმოთ. თითქოს არც კი შეუმჩნევიათ ჭადარაშერეული გამვლელები, ახარტულად განაგრძობდნენ ფოლადის დანის მიწაში ჩარჭობას. ჩვენ თვითონ ავუარეთ გვერდი. ერთმა შავთმიანმა ბიჭმა, ცორა უფროსი რომ ჩანდა, თამაშს თავი მიაწება და სითს დაუძახა:

-ეგ მატყლი მოიშორე, პაპაჩემო, ძვლები განიავე!

მოთამაშეები ახარხარდნენ. სითს არც კი მიუხედავს. ეტყობა, პირველად არ იგდებდნენ მასხრად სირცხვილდაკარგული ბიჭები მოხუცებს. ახალ დროს ახალი ჩვევები მოეტანა.

-ეჰ, ნეტა არ დავბადებულიყავი, -ჩაიბურტუნა მოხუცმა და რაღაცაზე ჩაფიქრდა. იქნებ თავისი ჭაბუკობა გაახსენდა უბიხეთში. ოჰ, იქ ყველაფერი სხვაგვარად იყო!

„ცხენი“ - დაიძახებდა ჭადარა წვეროსანი მოხუცი და პატარა სითი თვალისდახამხამებაში მოჰგვრიდა მერანს. სითს მანამ ეჭირა უზანგები, სანამ პატივსაცემი მხედარი ცხენზე არ შეჯდებოდა. თუ პატივს დასდებდნენ და ცხენით

გააყოლებდნენ სტუმარს, ოდნავ უკან ჩამორჩებოდა და მარცხენა მხარეს გაჰყვებოდა, შეაჩერებდა მოხუცი ცხენს ჩამოსაქვეითებლად და სითი უკვე მირს იყო. ცალი ხელით აღვირი ეჭირა და ცალით - უზანგი. მერე წინ გაუსწრებდა და ჭიშკარს გაუღებდა. სუფრას მიუსხდებოდნენ მოხუცები და სითი წყალს, ტაშტსა და პირსახოცს მოუტანდა ხელების დასაბანად. სამი დღე და ღამე რომ მსხდარიყვნენ უფროსები სუფრასთან, არ ჩაიმუხლებოდა, ისე მოემსახურებოდა. თუ არაფერს შეეკითხებოდნენ, ხმას არ ამოიღებდა, ეპ, გაფრინდა წლები და ახლა თვითონ არის მოხუცი, ახალგაზრდობა კი სხვანაირი მოვიდა. ის ლაწირაკები, ახლა დანობიას რომ თამაშობენ, სისხლითა და ხორციტ უბიხები არიან, მაგრამ უბიხური აღზრდის ნიშანწყალიც არ ეტყობათ. უბიხები არიანო - ლიტონი სიტყვებია; ღმერთმა იცის ვინ არიან...

სახლის ეზოში რომ შევედით, სადაც საულაჰი ცხოვრობდა, თავიდან ფეხებამდე თეთრებში გამოწყობილი ქურუმი დავინახე, თითქოს ლოცვაზე მიდიოდა. დაბალ სკამზე იჯდა და ალაბაში<sup>4</sup> ეჭირა. ფერფლისფერი წვერი ქამრამდე წვდებოდა. აქეთ-იქიდან ადგილობრივი მოხუცები უსხდნენ. საულაჰმა მიცნო, წამოდგა და გადამეხვია.

-ღმერთმა დალოცოს ის სახლი, რომელმაც შეგიფარა.

დაჯდა და გვერდით მომისვა. მე კი ვერ გავბედავდი სუფრაზე ასეთ საპატიო ადგილას დაჯდომას. მოხუცს თავის ტკივილი აწუხებდა. მაგრამ ახლა თითქოს დავიწყნოდა. მისი თხოვნით ჩემს ხეტიალსა და პატიმრობაზე ვუამბე, ნაამბობმა ააღელვა.

-ჩემო ძმანო, - მიმართა საულაჰმა გარშემო მყოფთ, - თქვენ რომ არ მოსულიყავით დღეს, მე თვითონ მოგიწვევდით. ზაურყანის აქ ყოფნაც ზედგამოჭრილია, გადავწყვიტე, ქურუმის მოვალეობა მოვიხსნა.

ასეთმა მოულოდნელმა გადაწყვეტილებამ გაგვაოცა.

-ეს დიდი ხანია გადაწყვეტილი მაქვს, მაგრამ გამხელას ვაყოვნებდი. ვიცოდი, რომ თქვენთვის - უკანასკნელი უბიხი მოხუცებისთვის მძიმე იქნებოდა ამის მოსმენა.

-შეგვინდე, მაგრამ ამის უფლება არა გაქვს. გონება და ნებისყოფა არ შეგცვლია და აჩქარება არ ეგების, ხალხისაგან დაკისრებული მოვალეობა იოლი არ არის, მაგრამ

---

<sup>4</sup> რკინის ბუნიკიანი კვერთხი.



ჩვენი თანამემამულეების სულიერად დაცემის დროს, შენი გადაწყვეტილება ნაჩქარევია, - შემფოთების დაუმალავად შენიშნა სიტმა.

-სულის სისმტკიცესთან სხეულის სიძაბუნე რა მოსატანია, - შენიშნა დაუთმა.

-წინამძღოლი რაღა საჭიროა, როცა ისინი აღარ არიან, ვისაც უნდა გაუძღვე, ფესვებს თუ გადაუჭრი, ხე ვეღარ იცოცხლებს. ვის რაღად უნდა ისეთი სალოცავის ქურუმი, რომელიც რა ხანია დავიწყებისთვის მიუციათ? - თქვა მწუხარედ თავჩაქინდრულმა საულაჰმა.

-არა, პატივცემულო საულაჰ, სანამ წმინდა ბითხას თუნდ ერთადერთი თავყანისმცემელი მაინც იარსებებს, შენს მოვალეობაზე უარის თქმა არ ძალგიძს, - სითის მხარე დაიჭირა მისმა თანატოლმა თათლასტანმა.

-ნათქვამია, პატივი ხანდაზმულსაც უნდა სცე და ახალგაზრდასაცო. აღსრულდეს ნება თქვენი, - წარმოთქვა საულაჰმა, როცა თავის ტკივილმა გადაუარა. შევიკრიბოთ და ჩვენი თვალთ ვნახოთ, ბევრია ისეთი, ვინც ბითხას მფარველობას ეძებს?

-მათი რიცხვი კი შემცირდა, მაგრამ მთლიანად არ მოსპობილა ჯერ, - გულის სიღრმეში თვითონაც არ იყო დარწმუნებული, ისე დააიმედა დაუთმა მოხუცი.

ქურუმს გონება კვლავ ფხიზელი ჰქონდა და დაუთის სიტყვებშიც იგრძნო მის გულისგასაკეთებლად მონაგონი.

-აღდგომა და ხვალეო, დიდი ხნის ლოდინი არ მოგვიწევს. პირველსავე ხუთშაბათს მოუხმეთ ხალხს. თუ შეიკრიბებიან...

-ე-ე-ეჰ, შინ რომ ვყოფილიყავით, ერთს ჩავბერავდით ბუკს და ყველანი როგორც ერთი, ისე მოვიდოდნენ, - ამოიოხრა სიტმა.

ჩვენ წასასვლელად წამოვდექით, მაგრამ საულაჰმა გვთხოვა, ცოტახანს შეიცადეთო, მან თავის ცალხელა ავადმყოფ შვილიშვილს მოუხმო და რაღაც ჩუმად უბრძანა. შვილიშვილმა თავი დაუქნია და შინ შევიდა. ერთი წუთის შემდეგ იშვიათი ძველებური ქამარ-ხანჯალი და სპილენძის წმინდა ბუკი გამოიტანა.

საულაჰი სწრაფად წამოდგა (რამდენადაც ძალა შესწევდა) ალაბაში მიწაში ჩაასო და წვერზე ხელი ჩამოისვა:

-ძმებო, - მოულოდნელი სიფიცხით მოგვმართა მან, - იცოდეთ, რომ ეს ხანჯალი მაშინ არის გამოჭედილი, როცა უბიხების ქვეყანა ჰყვავდა და დიდებით იყო შემოსილი. ის ჩემი მამა-პაპათა ნაქონია და მიდი პატრონები ნამდვილი ვაჟკაცები იყვნენ. მათი ხელისგული ამ ბასრი მახვილის გაგრძელება იყო. ეს ბუკი კი ხალხის მაცნე იყო. მათი მწუხარებისა და სიხარულის მაუწყებელი. მთებიც კი იმეორებდნენ მის ხმას. მე უკვე სამარის პირასა ვარ მისული. ჩემი შვილიშვილი კი, როგორც იცით, ავადმყოფი და გამოუცდელი კაცია, - საულაჰი მე მომიბრუნდა, - ზაურყან ზოლაკ, ჩემო შვილო, შენ აქ დამსწრეთაგან ყველაზე უმცროსი ხარ, გაჭირვება კი ყველაზე მეტი გადაგიტანია. სულიერად სუსტებს გაჭირვება ანადგურებს, ძლიერებს კი, - აწრთობს. ამიტომ მხოლოდ შენ მიმაჩნიხარ ღირსად, ეს ნივთები რომ გიანდერძო, რომლებსაც ჩვენი ბედის ანაბეჭდი ადევს ზედ.

-ამას ნუ დამაკისრებ, - დავიბენი მე, - შემიძლია კი მათი მიღება? მე ხომ უდანაშაულო საიდის სისხლი მადევს. თანაც სულს ვიწყმედ ზოგჯერ, რადგან რწმენის გარეშე დავდივარ მეჩეთში...

-დამმორჩილდი, შვილო! ეს მე უფრო ვიცი, - თქვა მოხუცმა.

დამსწრეებმა მომილოცეს ამხელა პატივი. საულაჰმა მარცხენა ხელი მხარზე დამადო და ბრძანა:

-ხუთშაბათ დილით წმინდა სალოცავზე მიხვალ, ბორცვის წვერზე შედგები, ბუკს პირთან მიიტან და ჩაჰბერავ. დაე, მისმა ხმამ გაახსენოს უბიხებს ვინ არიან ისინი. დაე, სულიერად დაცემულები აღდგნენ. დაე, ჰპოვონ თავნი თვისნი. და თუ მთლად არ აუღია ღმერთს ჩვენზე ხელი, ხალხი შეგროვდება.

მოხუცები გამხნევდნენ, თითქოს ათ-ათი წელი ჩამოიბერტყესო მხრებიდან. მე კი ვიდექი მათ წინ და არ ვიცოდი რა მექნა, გამხარებოდა თუ მეტირა.

### ჩვენი ქურუმის აღსასრული

ოთხშაბათი დადგა. ამ დღეს გულისკანკალით ველოდებოდით ხანდაზმულები. ცა ჩაქუფრული შემოდგომის მძიმე ღრუბლებისგან, უგზო-უკვლოდ რომ მიექანებოდნენ სადღაც. ჰაერში წვიმის სუნი ტრიალებდა, მაგრამ გზებზე ისევ იბოლქვებოდა მტვერი. ჯამხასარებს ცხვრის ფარები მთიდან ჩამოერეკათ და ახლა ჩვენი მინდვრებისკენ მოიწევდნენ. შეიარაღებული უბიხი მზირები ღამლამობით

მოხეტიალეთა მხარეს ისროდნენ, ჩვენებს არც ჯამხასარები ჩამორჩებოდნენ და გუშაგებს ტყვიას უშენდნენ.

როგორც ნაბრძანები მქონდა, დილაადრიან ავედი გორაზე, თავზე გვირგვინად რომ ადგა გამოფიტული რცხილა. ეს რცხილა კარინჯ-ოვასში გადმოსახლების პირველსავე წელს დარგეს უბიხებმა. ეტყობა ნიადაგი ძალიან გამოფიტული იყო და ამიტომ გაიზარდა ხე ასეთი სუსტი და უსუსური. ამ უშნო ხის ქვეშ, ქვის ნიშაში ქორის ხატებიანი ბითხა იყო დასვენებული. მოპირდაპირე მხარეს ვიდექი და რატომღაც ვერ ვბედავდი ბუკის ჩაბერვას. „შემწევს კი იმხელა ძალა, იმდენი ჰაერი ჩავისუნთქო, ბუკს ჩავბერო და ისე ავაგუგუნო, რომ ასეულობით კაცმა გაიგონოს? - ვფიქრობდი მე. მაგრამ სხვა გამოსავალი არ იყო. ბუკის სატუჩეს პირი მივაღე და ჩემდა გასაოცრად მისი ცეცხლოვანი ყელიდან გაბმული გუგუნი გავუშვი. ვირწმუნე რა ჩემი ძალა, უფრო გამეტებით ჩავბერე ბუკს. ჯერ აღმოსავლეთისკენ მქონდა პირი, მერე საწინააღმდეგო მხარეს მივბრუნდი, ისე რომ ბუკისთვის პირი არ მომიშორებია. მალე ჩრდილოეთი იდგა ჩემს ზურგს უკან, მერე კი სამხრეთი. მე ვუბერავდი და ვუბერავდი ბუკს, სულს მოვითქვამდი და ისევ ვუბერავდი. საფეთქელში სისხლი მომაწვა მთებში. ამ ბუკს სხვანაირი ხმა ჰქონდა. იქ მთები ეხმიანებოდნენ და ბანს აძლევდნენ, აქ კი მის მომწოდებელ ხმას მძიმე ქეჩასავით აწვებოდა სქელი ღრუბლები და ხელად გუდავდა. წვიმა დაიწყო. ფილტვებგაბერილი ვუბერავდი და ვუბერავდი ბუკსა და სახიდან ჩამონადენი ოფლის წვეთები წვიმას ერთვოდა. ბუკი კი არ მღეროდა, გემის საყვირით ითხოვდა შველას.

დავიქანცე და ხის ქვეშ ჩამოვჯექი, ბუკი ხელმარჯვნივ დავიდე. წვიმამ გადაიღო და გაწეწილი ღრუბლებიდან მზემ გამოაჩყიტა. ხალხი შუადღისას უნდა შეკრებილიყო და მე დრო მრჩებოდა, შინ წავსულიყავ და დანიშნულ დროზე მოვბრუნებულიყავ. მაგრამ მე მარტოობა მეწადა, ფიქრებთან მარტო დარჩენა, ჰოდა, მეც აღარ წავედი.

ნეტა, მიაღწია ბუკის ხმამ უბიხებამდე? თუ მიაღწია და ნეტა რას ფიქრობენ? ან თუ შეგროვდებიან, მოუსმენენ საულაჰს? აფორიაქებული სული თანდათან დამიწყნარდა და ნეტარი სიმშვიდე დამეუფლა, რაღაც საოცარი თვლემა მომერია. ნახევრად დახუჭული ქუთუთოებიდან დილის ბურუსში გახვეული მთები დავინახე. წვეტიანი ქედები პირველქმნილი სითეთრით ბრწყინავდა. გრანიტოვანი კლდეებიდან თეთრი, ქაფმოდებული მდინარე სოჭი ეშვებოდა. აი, დაბლობს მიაღწია და გამჭვრივალე გახდა, დინებას უკლო. ფსკერზე მოფენილი კენჭებიდან მზე ირეკლებოდა, იმ ადგილას, სადაც კალაპოტი ვიწროვდებოდა, ნაპირები ამაღლებულიყო. მდინარეს უნაგირით ედგა ვიწრო ხიდი. მე ხიდზე ვიდექი,

წყალში ვიხედებოდი და ჩემს ახალგაზრდა უწვერო სახეს დავცქეროდი. უცბად ლერწმების ფრთხილი შრიალი გაისმა, მოვიხედე და სამი შველი დავინახე. დამფრთხალნი აცეცებდნენ თვალებს და წყლის დასაღევად ჩამოდიოდნენ. ო, რა მშვენიერი თვალები ჰქონდათ, გრძელი წამწამებით შემოჯარული, ასეთი თვალები მთიელი ქალწულებისთვის მინახავს ხოლმე. ჩემი კაჟიანი თოფი თან მქონდა, მაგრამ გასროლა საცოდაობა იყო და იარაღი გვერდზე გავწიე. ნეტა ასე ცივი რატომ არის? ო, ღმერთო ჩემო, ეს ხომ ბუკია... და გამოვფხიზლდი კიდეც. ჩემ წინ ყვითლად დაფორეჯებული მიწა იყო, ულაზათო რცხილამ, როგორც სალოსმა, რაღაც ჩაიშრიალა სველი ფოთლებით და შიშმა ამიტანა. სად ვიყავი სულ რაღაც ერთი წუთის წინ? ნუთუ ჩამეძინა? არა, არა თვალიც არ მომიხუჭავს. არადა, ეს სიზმრის მსგავსი მოჩვენება საიდან გამომეცხადა? ნუთუ თვალდაუხუჭავადაც შეუძლია კაცს სიზმრის ნახვა?

ფიქრები გორისაკენ მომავალმა მგზავრმა გამიფანტა. ყოველი შემთხვევისთვის ცას ავხედე: მზე ჯერ ზენიტზე არ იყო, ეს კაცი თუ ჩემი ბუკის ხმაზე მოიჩქარის, რაღაც ამბავს უსწრებს წინ, უქუდოდაა, ხალათი და ჩექმები აცვია. აი, მის სახესაც ვარჩევ, უცნობია. შეჭადარავებული თმა უკან გადაუვარცხნია. მომიახლოვდა და გამიღიმა:

-დღე მშვიდობისა! წარმატებას გისურვებ, ზაურყან! რომ იცოდე რა მიხარია, - უცნობი გადამეხვია.

-შენ ყოველივე სიკეთეს გისურვებ, უცნობო.

-უცნობი რადა ვარ? ჩვენ შესანიშნავად ვიცნობთ ერთმანეთს! განა შენ არ მიყოფდი ლუკმას, შენს ოჯახში რომ ვცხოვრობდი?

გაოცებისაგან სახტად დავრჩი:

-ტაპირ, წმინდა ბითხას გეფიცები, მართლა ძმად მიმაჩნისარ! - და ჭადარაშერეულ კაცს გადავეხვით, გაფიქრებაც კი მეშინოდა რომ ნახევარ საუკუნეზე მეტი იყო გასული, ხელში აყვანილი რომ მიგვყავდა მე და მატას ობლად დარჩენილი ბიჭი ოსმან-ქოის გზაზე. ტაპირი მართლა ჩვენთან ცხოვრობდა, სანამ შარდინმა, ალოუს ძემ არ გააგზავნა თავის მემკვიდრესთან ერთად სტამბულს. ო, რა ცხარე ცრემლით ტიროდა დედაჩემი, პატარა ტაპირს რომ ემშვიდობებოდა. ერთმანეთს მივჩერებოდით და ერთმანეთის ცქერით ვერ ვძლებოდით. რაც უფრო მეტად ვაკვირდებოდი ახლანდელ ტაპირს, მით უფრო მკაფიოდ აღვიდგენდი პატარა

ტაჭირის სახეს. ჰო, ჰო, ეს მისი სწორი ცხვირი... ეს კი მისი თვალებია, ისევ ისეთივე ლურჯი.

-შევხვდით და მერე სად შევხვდით ერთმანეთს, ბითხასთან. ჭეშმარიტად წმინდა ადგილია, - ვთქვი მე.

გაცისკროვნებული ლურჯი თვალები მოედრუბლა ტაჭირს.

-წმინდა ადგილი ზღვის იქით დარჩათ უბიხებს... წუხელ სტამბულიდან დაბრუნებულს ცოლმა მახარა შენი აღდგომა. გვიანი იყო და შეწუხება ვეღარ გავბედე. დილით კი სითმა მითხრა, აქეთ რომ იყავი წამოსული. მერე ბუკის ხმაც გავიგონე. ბიძაშენმა მართალი თქვა: „თუ ოდესმე ვინმე აღმდგარა მკვდრეთით, ეს ჩვენი ზაურყანია“. იმ დალოცვილ დროს რომ დაბრუნებულიყავი შინ და ამდენი რამე გქონოდა გადატანილი, კავკასიაში სიმღერებს შეთხზავდნენ შენზე და აფხიარცაზე დაამღერებდნენ. შენი ბრალი როდია, ზაურყან, აფხიარცაზე დამკვრელები რომ გადაშენდნენ და აღარავინ თხზავს სიმღერებს გმირებზე. მაგრამ უბიხებისთვის, იმათთვის, ვინც უბიხოვს, შენი დაბრუნება დიდი მოვლენაა. შენ ძველი თქმულება გაახსენე თანამემამულეებს: „ერთელ მთებს უბედურება დააწვათ მხრებზე. მთებმა მის სიმძიმეს ვერ გაუძლეს და ეს უბედურება ადამიანის მხრებზე გადაიტანეს. ადამიანები კი მხრებშიც არ მოხრილან ამ სიმძიმისგან“ - შენი სახელი სულიერ ძალას მატებს ღონემიხდილთ, მამაცობასა და მოთმინებას ასწავლის.

ის ლაპარაკობდა, მე კი მოხიბლული მივჩერებოდი. ფართო მხრებზე სურის ყელივით აზიდვოდა მზემოკიდებული კისერი, მაღალსა და სუფთა შუბლზე ნაჭრილობებივით აჩნდა ერთადერთი ნაოჭი. ჭაღარაშერთული უკვაშები მოკლედ ჰქონდა შეკრეჭილი და ზედა ტუჩს ძლივს უფარავდა. წარბებს კი ჯერ ვერ მორეოდა სითეთრე, ისევ შავი ჰქონდა.

-ძალიან გამიხარდა, ტაჭირ, ხალხის ქომაგი რომ ყოფილხარ, ყოჩაღ! სტამბულიდან რა ამბები ჩამოიტანე?

-ცუდი ამბები, ზაურყან, უბიხებისთვის არავის სცალია. უთანხმოება და უნებისყოფობა გამეფებულა ზედა ფენებში. მთელი დღე ვუტრიალებდი სახელმწიფო უწყებათა ეზოს. ყურიც არავინ ათხოვა ჩემს თხოვნას. რითაც წავედი, იმითვე დავბრუნდი. განწირულები ვართ და ეგ არის...

შუადღე ახლოვდებოდა.

-როგორ ფიქრობ, შეგროვდება ხალხი? - ვკითხე მე.

-მოხუცები კარდაკაც დადიოდნენ და ხალხს ეძახოდნენ. ბუკის ხმაც გაიგონეს, ალბათ ნაწილი მაინც მოვა. - მიჰსაუბრა ტაჭირმა. იგი წინ და უკან მიდი-მოდიოდა.

-უბიხები მართლმორწმუნე მუსულმანები გახდნენ, - ტაჭირმა ბითხასკენ მიმითითა, - ამის თაყვანისცემა წარსულს ჩაბარდა, ახლა სხვა სალოცავი უფრო სჭირდება ამათ.

-რა სალოცავი?!

-თავისუფლების რწმენა! მაგრამ მის თაყვანსაცემად მაგარი მუხლი და და იარაღია საჭირო.

-ერთი მუჭა ხალხი მთელს სახელმწიფოს როგორ უნდა ეომოს?

-მართალი ხარ, ერთი მუჭა ხალხი ვერაფერს გახდება, მაგრამ თავისუფლების სურვილით ყველა ჩაგრული უნდა განიმსჭვალოს. ხალხებს შორის განხეთქილება ადამიანის ბუნებიდან როდი მოდის, ეს ხელისუფალთა მოგონილია. ღარიბი ღარიბს ყოველთვის გაუგებს, სულ ერთია რა ენაზეც არ უნდა ლაპარაკობდნენ. მიწის ბატონ-პატრონი ის უნდა იყოს, ვინც მის დამუშავებაზე ოფლს ღვრის. უკეთესი მომავალი ბავშვივით უნდა იზადებოდეს ურთიერთშეთანხმებით.

-ალბათ ეს შეთანხმება არ არის ადამიანებისთვის დამახასიათებელი, სადაც დღეა, იქ ღამეცაა. სადაც სიმდიდრეა, იქ სიღარიბეცაა. ერთი ბედნიერია და მეორე ცრემლებს ღვრის. ერთი ქვეყნიერებას მოევლინა და „გამარჯობაო“ მიესალმა, მეორე კი „მშვიდობითო“ ეთხოვება წუთისოფელს. არა, ადამიანებს არ ძალგვიძს ამ ყოფის შეცვლა, ტაჭირ!

-სიკვდილ-სიცოცხლის, დღისა და ღამის საკითხს ვერ შევცვლით, მაგრამ ადამიანების ბედის შეცვლა კი შეგვიძლია, იქნებ არ გაგიგია, რომ რუსეთში მეფე გადმოაგდეს?

-ყრუ კი არ ვარ...

რევოლუცია ზღაპარი არ გეგონოს. ძმობის კანონი რუსეთში ძალაში შევიდა და ახლა იქ ძლიერთა უფლებები კი არ არის გამეფებული, ყველა ხალხს ერთნაირი უფლებები აქვს. შენს თვისტომებს, დედაშენის მხრიდან - აფხაზებს ახლა თავიანთი სახელმწიფო აქვთ. აფხაზეთის მთავრობის ხელმძღვანელი შარშან თურქეთში იყო.

ხომ ხვდები, ძვირფასო შარახ, რა დღეში ჩავვარდებოდი. ბითხას მოსალოცად მოვედი და ასეთი ამბავი მოვისმინე. როგორ არ ვცდილობდი სიყრმიდანვე ნაცნობი

აფხაზეთი ისეთი წარმომედგინა, როგორსაც ტაჭირი მეუბნებოდა, მაგრამ არაფერი გამომდიოდა, ჩემი წარმოსახვა უძლური იყო.

-რუსეთში მომხდარი ამბების ექომ ჩვენამდეც მოაღწია. სულთნის ძალაუფლება ბეწვზე ჰკიდია... აქაც ამომრავდება ხალხი და მაშინ...

-რა მაშინ?

-ყველაფერი შეიცვლება, ზაურყან. მომისმინე, მინდა ერთი რჩევა გკითხო, ხალხი რომ შეიკრიბება, რა იქნება, მე რომ ვიქადაგო ყოველივე იმაზე, რაზეც ახლა ვსაუბრობთ?

-აბა, რა ვიცი. უხერხული ხომ არ იქნება? ვშიშობ, ხლაფორთი არ აიტეხო, უბიხებს შორის რა ხანია ერთი პირი აღარ არის.

გაგანია შუადღე იყო. ბორცვისკენ ორ-ორად და სამ-სამად მოდიოდა ხალხი. ქალების ჭაჭანება არ იყო. მაჰმადიანურ ადათს ფეხი მოეკიდა.

ორ ჭაბუკს გაკოჭილი თეთრი თიკნისთვის ფეხებშუა ლატანი გაეყარა და ისე მოჰყავდათ. უკან მოხუცები მოჰყვებოდნენ ქურუმის წინამძღოლობით. მე და ტაჭირი გორაკიდან ჩამოვედით, რადგან პარაკლისის გადახდის დღეს მწვერვალზე დგომის უფლება არავის ჰქონდა, ქურუმის გარდა. ჩემი ვარაუდი გამართლდა: ცოტა ხალხი შეიკრიბა. პარაკლისის შემდეგ ქურუმმა შეწირული თიკანი დაკლა. ახალგაზრდებმა არ იცოდნენ, როგორ გაეტყავებინათ დაკლული პირუტყვი და ისევ მოხუცმა თათლასტანმა იკისრა ეს საქმე. გაატყავა თიკანი, ხორცი დაჩეხა და ქვაბში ჩაყარა. წინათ, იმ ღვთით კურთხეულ დროში ყველა გვარის ხალხს ცალ-ცალკე მოჰყავდა შესაწირავად თხა. ახლა კი ბითხას თაყვანისმცემლებს ამ ერთი თიკნის საყიდელი ფულიც ძლივს შეეკოწიწებინათ.

წინათ, ასეთ დროს ჭადრის ფართო ფოთლებზე აწყობდნენ ხოლმე მოხარშულ ხორცს და ისე გეახლებოდნენ. აქ კი ათ ვერსზეც ვერ ნახავდა კაცი ხის ნასახს. ჰოდა, რამდენიმე კაცი სიმინდის ფოთლების მოსატანად წავიდა. ეს თავყრილობა დიდი მოსაწყენი რამ იყო იმათთვის, ვისაც თავის დროზე ჰქონდა ნანახი ბითხასთან შეკრება. სად დაიკარგნენ მაღალი და წარმოსადეგი, ჩოხა-ახალუხში გამოწყობილი შავბოხოხიანი ჯიგიტები? სად გაქრა მოხუცების დარბაისლური საუბარი და ახალგაზრდების თავახიანობა? სად არიან ის მარჯვე ცხენოსნები, ლოცვის შემდეგ დოღს რომ მართავდნენ ღვთაების პატივსაცემად? სად არიან კოჭებამდე ნაწნავებჩაშვებული ქალწულები, ფრთებივით რომ გაშლიდნენ ხელებს და ფეხის

წვერებზე დაგოგმანობდნენ? ან ის ფიცხი ბედაურები სად დაიკარგნენ, მოუთმენლად რომ აცეცებდნენ თვალებს, ფლოქვებით რომ თხრიდნენ მიწას და ლაგამს ღეჭავდნენ. ერთადერთი გაქუცული აქლემი მოვდა ბალახს შორიახლოს, ეგ იყო და ეგ. დაქანცული, არაქათგამოცლილი ხალხი რაზე აღარ ლაპარაკობდა, წმინდა ბითხას გარდა. ტაპირი რომ დაინახეს, შემოეხვივნენ და სტამბულის ამბების გამოკითვა დაუწყეს.

მაგრამ აი, ქათქათა ტანსაცმელში გამოწყობილი საულაპი მოჩვენებასავით გადმოდგა გორაკის წვერზე. მარჯვენა ხელში ტირიფის ტოტი ეჭირა, რომელზეც შამფურივით წამოეგო თხის ოხშივარადენილი მოხარშული გულ-ღვიძლი. მოხუცებმა ქუდები მოიხადეს და მუხლი მოიყარეს. მეც მათ მივბადე. ჩემდა გასაოცრად ტაპირმაც დაიჩოქა, „საკუთარი ქადაგების წარმოთქმას კი აპირებდა“, - გავიფიქრე მე.

დამსწრეთა უმრავლესობა ისევ ფეხზე იდგა. ის კი არადა, ზოგიერთები აბოლობდნენ კიდეც.

-ო, ყოვლისშემძლე ღმერთო, - დაიწყო საულაპმა. სიჩუმე გამეფდა და მოხუცმა აკანკალებული, უღონო ხმით გალობასავით განაგრძო: - ო, ქორის სახიანო წმინდა ბითხა, ჩვენო მფარველო და შემწევ, გვაკურთე, შეგვინდე ცოდვები გზასაცდენილებს და უბიწო გზაზე დაგვაყენე. შესაწირავის სიმცირისათვის ნუ შეგვრისხავ. მუხლმოყრილი გვედრებით და მთელ იმედებს შენზე ვამყარებთ. გვისმინე ყოვლადმოწყალო...

ძლივს მოვასწარი იმის გაფიქრება, რომ წინაპრები ტყუილად როდი თვლიდნენ-მეთქი ბითხას ყოვლისშემძლედ, ალბათ იცავდაც კიდეც და ეხმარებოდათ-მეთქი, რომ უკანა რიგში ყურისწამლების სტვენა გაისმა. ყველამ მივიხედეთ. ასკერის გახუნებულ ტანსაცმლიან კაცს ოთხი თითი ჩაეყო პირში და გამწარებული სტვენდა. ხალხი აუყვირდა, მაგრამ შენც არ მომიკვდე, ყურიც არ გაუპარტყუნებია.

-რაც თავი მახსოვს, სულ ვლოცულობდით, მაგრამ აბა რა ხეირი გვაქვს? პაპაჩემიც ლოცულობდა და მამაჩემიც დამბლადაცემულივით მუხლებზე დაჩოქილი მაგის წინ, - ბითხასკენ გაიქნია თავი, - მერე რა სიკეთე მოგვიტანა? სამი წელი სულთნის სადიდებლად ტილებს ვკვებავდი ბალკანეთში და სისხლით ვწრყავდი მიწას. დავბრუნდი და აღარც მამა დამხვდა ცოცხალი და აღარც დედა, აი, ასე ცარიელ-ტარიელი დავრჩი. მითხარი, პატივცემულო მოხუცო, რამ დააბრმავა და



დააყრუა წმიდნა ბითხა ასე, რომ ვერაფრით დამეხმარა უდანაშაულო კაცს? - გადააფურთხა და ხელი ჩაიქნია. - ყოველივე ეს, სიცრუეა და მეტი არაფერი.

-შენ რა, გაგიჟდი? - დაუყვირა ღვთის გმობით გაბრაზებულმა სითმა.

-მეჩეთში ხმას არ გაღებინებენ, აქაც ენას კბილი დააჭირო, მეტის მოთმენა აღარ შეგვიძლია, - მკვახედ თქვა ჯარისკაცის ამხანაგმა.

-ხმა გაიკმინდეთ, მკრეხელებო! - იყვირა მოხუცმა დაუთმა, მაგრამ ჯარისკაცს და მის ამხანაგს აინუნშიც არ ჩაუგდიათ მისი ყვირილი.

-ბითხა დიდი ხანია განისვენებს და შენც ამაოდ გიჭირავს მის წინ ჯოხზე წამოცმული გულ-ღვიძლი... წამოიძახა ჯარისკაცმა. მეორემ კი დაცინვით დაუჭირა მხარი:

-თუ შენი ბითხას გარეშე მაგ გულ-ღვიძლის გემოს ვერ გაიგებ?

ატყდა ხმაური, შეხლა-შემოხლა უფროსებსა და ახალგაზრდებს შორის.

-რა მოგივიდათ, ლოცვის ჩაშლა ხომ არ განგიზრახავთ? - იძახდა ახალგაზრდობისკენ მიბრუნებული თათლასტანი და კვერთხს იქნევდა ჰაერში.

ტაჭირი გორაკის მწვერვალისკენ წავიდა, ეტყობა, გადაწყვიტა, ხალხისთვის ეთქვა თავისი გულისნადები. ამ დროს ქურუმმა ლოცვა შეწყვიტა და თხის გულ-ღვიძლასხმული ტოტი ხელიდან გაუვარდა. თითქოს ზეწარი მოგლიჯაო ქარმა თოკიდან, ხელები ჩამოუცვივდა და თავით ფეხებამდე თეთრებში გამოწყობილი ბითხის წინ დაეცა.

მოხუცი ხელებზე გადაიწვინეს და შინ წაიყვანეს. გონზე არც მოსულა, ისე გარდაიცვალა ქურუმი საულაჰი იმავე ღამეს.

### **მანსოუ, შარდინის ვაჟი**

ო, ჩემო შარახ, თავი თუ არ მოგაბეზრე, ჩემი მეხსიერების ხის რამდენიმე ნაყოფი კიდევ უნდა იგემო.

ყველაზე ძალიან ქვეყანაზე, შარდინი მძულს, ალოუს ძე. ჩვენი ოჯახისა და უბიხების ყველა უბედურებას მთლიანად მის სახელს ვუკავშირებ. ეს მკრეხელი იყო ჩემი დების შერცხვენისა და დაღუპვის მიზეზი. მისმა მოწამეობრივმა სირცხვილმაც ვერ დამიცხრო შურისძიების წყურვილი. შარდინის მოსისხრად ვრჩებოდი ისევ, ნეტავ საიქიოშიც ხიშტებზე წამოცმული ატარონ ემშაკებმა.

კარინჯ-ოვასში რომ დავსახლდი და გავიგე მანსოუ - მამაჩემის ძუძუმტის ნაშიერი არხეინად ცხოვრობსო, გავოცდი. მამულს გლეხები უმუშავებდნენ ბევრით. სახელმწიფო ბოროტმოქმედის შვილს სულთნის თურქეთის უბრალო ქვეშევრდომად თუ დატოვებდნენ, ესეც დიდი სიკეთე მეგონა, თორემ ისეც სხვის ხარჯზე თუ იცხოვრებდა, ამას როგორ წარმოვიდგენდი. მაგრამ, ნუ იტყვი, ჩემო შარახ, და დიდგვაროვნებისთვის სხვა კანონი არსებობს თურმე. ვინმე ჩემნაირი გაჭირვებული თუ ჩაიდენს დანაშაულს, მთელ ოჯახს ამოუძირკვავენ. ასეთივე დანაშაულს ჩაიდენს დიდგვაროვანი და მის მემკვიდრეს არაფერს ავნებენ - შვილი მამაზე პასუხს არ აგებს. ჰოდა, მანსოუზეც იზრუნეს. აბა რა სათქმელია, ქარაფშუტი და უჭკუო ყმაწვილია, მაგრამ აზნაურთა შთამომავალია. ჰოდა, აბა აზნაური ხომ არ დახნავს მიწას? ასე რომ მოხდეს, ერთ მშვენიერ დღეს, მდაბიონი ადგებიან და იტყვიან, რომ ამ ქვეყანაზე წესრიგი ალაჰს კი არა, ეშმაკს დაუმყარებიაო და დიდგვაროვნებისადმი ძველებურ პატივისცემას მთლად დაკარგავენ.

შარდინი, ალოუს ძე რომ გამოასალმეს სიცოცხლეს, მანსოუს დედას ცოტა წვალება როდი დასჭირდა, მემკვიდრე საფრანგეთში რომ გაემგზავრებინა. მის დაბრუნებას კი ვეღარ მოესწრო, ორი წლის შემდეგ გარდაიცვალა... დარდიმანდი, თავნება და კარგი გარეგნობის იყო მანსოუ. ვაჭრობას მოჰკიდა ხელი, შულერებს დაუახლოვდა და ღამეებს კაზინოში ათენებდა. ერთხელ, დანაშაულზე რომ წაისწრეს, მაშინ გაახსენდა უბიხები და კარინჯ-ოვასში გამოცხადდა. „მე თქვენი თავადი ვარ. - მოაგონა მან ხალხს, - გთხოვთ შემეყვაროთ და წყალობის თვალით გადმოიხედოთ.“ რა საკვირველია, მიიღეს, მოხარული ვართ პატივი რომ დაგვდეთო და დაემორჩილნენ კიდევ.

ეჰ, უბიხები, უბიხები, რა არ აწვნიათ ცხოვრებამ და ძველი დვრიტა მაინც მტკიცედ ჰქონდათ გამჯდარი ძვალსა და რბილში. კისრები მოიდრიკეს და მოგეხსენებათ, მოდრეკილ კისერზე უღლის დადგმას დიდი ჯაფა არ სჭირდება. მთავრობაც გულუხვად მოექცა - ჭარბად მოუზომა მიწა, იცხოვრე, იბატონე და ინეტარეო. მანსოუ მაქინაციებში დახელოვნდა და უბიხების ახლადგამომცხვარმა წინამძღვარმა ბამბდის ყიდვა-გაყიდვას მოჰკიდა ხელი. საქმე კარგად წაუვიდა და მალე ამ ღატაკმა ქონებაც დაიგროვა. მისი სახლი ახლომახლო პირველი სახლი იყო, თვით ალი-ხაზრეთფაშას გულის გასახეთქად. თვისი თანამემამულეების ბედი და გაჭირვება მანსოუს, უბრალოდ რომ გითხრა, ფეხებზე ეკიდა. ერთადერთი რაც აინტერესებდა, ის იყო რომ უბიხებს ვირებივით ემუშავათ მის მამულში და თავი არ დაეძვრინათ შთამომავლობითი მორჩილებისგან. დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამოიხეო, ხომ გაგიგია? მამამისის ზნე და მიდრეკილებები პირწმინდად გადაიღო

მანსოუმ. მე როგორც შემედლო, თავს ვარიდებდი შარდინის ნაშიერს, მაგრამ ერთელ სითი ავად გახდა და მის მაგივრად უნდა მემუშავა მანსოუს მამულში კვირაში ერთხელ. ხან უნდა მეთოხნა და ხან პირუტყვი უნდა მომემწყემსა, მახსოვს, ჯამხასარებსა და უბიხებს შორის ახალი დავა ატყდა. მათ წინამძღოლის ჯავად-ბეის ათი ცხვარი დაეკარგა და ვალისთან იჩივლა: ცხვრები ალბათ უბიხებმა დაკლესო. სამი უბიხი ჭაბუკი დაიჭირეს, დაჰკითხეს, მაგრამ დამამტკიცებელი საბუთი რომ ვერაფერი ნახეს, უბრალოდ გაამათრახეს და გამოუშვეს. კავად-ბეი განრისხდა, როგორ ცხვრები დაიკარგა და გამტაცებელი არ ჩანსო? და ჩვენს მინდვრებსა და ყანებში აქლემების ჯოგი შერეკა. უბიხებმა სროლა აუტეხეს აქლემებსაც და მათ მარეკებსაც. სამი დღე და ღამე უშენდა ორივე მხარე ერთმანეთს ტყვიებს. ერთ მშვენიერ დღეს დავინახეთ, ჯავად-ბეი მხედრების თანხლებით მანსოუს სახლისკენ მიაჭენებდა ცხენს. სუფრას უსხდნენ, ქეიფობდნენ, ერთმანეთის სადღეგრძელოებს სვამდნენ და ტრაბახობდნენ, ვისმა ხალხმა რამდენი კაცი მოკლა ამ შეტაკებისას.

სითის სახლში შეგროვილმა მოხუცებმა სხვა რომ ვერაფერი მოიფიქრეს, მე დამავალეს, მანსოუსთან წავსულიყავი და შევხვეწნოდი, რომ ჯავად-ბეის მოლაპარაკებოდა და სისხლისღვრა შეეწყვიტა.

-მე რა გასაგზავნი ვარ, - ვეწინააღმდეგებოდი მოხუცებს.

-თქვენი მამები ძუძუმტეები იყვნენ და აბა, სხვა ვინ უნდა გავაგზავნოთ? - მარწმუნებდნენ ისინი.

ისე გაუმართლოს, დად შარახ, შენს მტრებს, როგორც მე გამიმართლა მაშინ. შევალე თუ არა რაღაც უცნაური ღვლარჭნილობით შემკული რკინის ჭიშკარი, თითქოს მიწიდან ამოძვრაო, დარაჯი ამესვეტა წინ.

-შენ აქ რა გინდა?

-მე ზაურყან ზოლაკი ვარ, ბატონის ნათესავი და საქმეზე მოვედი.

-ნათესავი? ზაურყან ზოლაკი? ენას მოიტეხს კაცი ამ სახელის სათქმელად. „ზაურყან ზოლაკი, ასეთი ნათესავი რაღაც არ გამიგონია, - დაეჭვებულმა ჩამათვალიერა თავიდან ფეხებამდე და მიბრძანა:

-აბა, ზურგისაკენ, სულელო, ნაბიჯით იარ!

-იცოდე პატრონისგან მაგრად მოგხვდება, ასე რომ ექცევი მის ახლობლებს.

-ბატონს არ სცალია, საჩინო სტუმრები ჰყავს, შენი ტოლი იქ არავინ არის. ალი ხაზრეთ-ფაშა და ფრანგი გენერალი ეწვივნენ. აბა აქედან მოუსვი, ვის ვეუბნები, მოუსვი-მეთქი.

რა უნდა მექნა? ცოტა ხანს კიდევ ვიწრიალე და მერე წამოვედი. გამოვედი თუ არა ეზოდან, მხიარული ლაპარაკი შემომესმა, რკინის ღობეს ავეკარი და ოთხი კაცი დავინახე. წინ მომღიმარი მანსოუ იდგა, ამის გამოცნობას დიდი ამბავი არ უნდოდა: პირწავარდნილი მამა იყო. მარცხნივ კასრივით ჩამრგვალეული ბრჭყვიალაეპოლეტებიანი თურქი იდგა, ჩიბუხს ეწეოდა, „ალი ხაზრეთ-ფაშა“ - გავიფიქრე მე. მარჯვნივ ხელჯოხიანი ხმელ-ხმელი ბატონი ედგა, მკერდზე საპატიო ნიშნები უბრწყინავდა და ისეთ ენაზე წამოიძახებდა ხანდახან რაღაცას, რომ არაფერი მესმოდა. „როგორც ჩანს, ეს არის ფრანგი გენერალი“. მოშორებით კი ჯავად-ბეი იდგა, წარმოსადეგი თეთრი მოსასხამით. სწორედ ასეთი ამიწერეს, ვისაც ნანახი ჰყავდა.

კაცები სუფრას შემოუსხდნენ, რომელზეც ხილი და თხილი იყო მორთმეული. „ტკბილად ცხოვრობენ მევახშეები, - გამიელვა თავში, - მამლების ჩხუბილა აკლიათ“, - გავიფიქრე მე და მაშინვე თითქოს ჯადოსნური ზღაპარიო, ორი მსახური გამოჩნდა მამლებით ხელში. გაუშვეს თუ არა ფრინველები, წითელი მამალი გააფთრებით ეცა თეთრ მამალს, ეცნენ და სულ ბდღვირი ადინეს ერთმანეთს. მერე განცალკევდნენ, აფხორილებმა ფრთები ჩამოუშვეს, ნისკარტი მიწაზე აილეხეს, თავები დალუნეს, ერთი წუთით ბოროტად ახამხამებდნენ თვალებს და ისევ ეკვეთნენ ერთმანეთს. ბიბილოები დაუსისხლიანდათ, წითელ მამალს თეთრი ბუმბული ჰქონდა ნისკარტში და თეთრს- წითელი. სტუმრები და მასპინძელი სიცილით იჭაჭებოდნენ და მოჩხუბრათ აქეზებდნენ: უსტვენდნენ და თხილს ესროდნენ.

გული ამერია, ღობეს მოვცილდი, ხელები მოვმუშტე და ცოდვას გავერიდე.

„ჩვენც ამ მამლებივით გვაჩხუბებენ ერთმანეთთან“ - ვფიქრობდი, უკან რომ ვბრუნდებოდი. ფრინველები დასახიჩრდნენ და ესენი კი იცინიან, ხალხი ეჩხუბება ერთმანეთს და ესეც გართობაა ამათთვის, ის კი არადა მოგებაცაა: „არ დაზოგოთ ერთმანეთი, ბნელები, თქვენს ერთმანეთთან აყალმაყალს ჩვენთვის სიკეთე მოაქვს“.

მეორე დღეს, გავიგე თუ არა, სტუმრები წავიდნენო, ისევ მივადექი რკინის ჭიშკარს, ღმერთმა დალახვროს მისი ჭიშკრობა. შევადე თუ არა კარი, ახლა სხვა დარაჯი დამიდგა წინ:

-აქ რისთვის მოსულხარ?

ავუხსენი: მანსოუს, შარდინის ძის ნახვა მინდა, მამაჩემის ძუძუმტის შვილია-მეთქი.

-ვერ ხედავ შეკაზმულ ცხენს? ბატონი სანადიროდ მიდის და შენთვის არა სცხელა.

-დიდხანს არ გავაჩერებ, სულ რაღაც ორიოდ სიტყვა მინდა ვუთხრა.

-ვერ გაგატარებ. ნაბრძანები მაქვს არავინ შემოვუშვა.

სანამ მე დარაჯს ვეჩიჩინებოდი, აივნიდან მანსოუ ჩამოვიდა. ჩექმები მუხლის თავებს უფარავდა, ჭილის ქუდი ეხურა და მხარზე ორლულიანი თოფი ეკიდა.

მე ჩოხა-ახალუხი მეცვა, წელზე ქამარ-ხანჯალი მერტყა. თურქებისთვის უჩვეულო ტანსაცმლიანი რომ დაინახა, მანსოუს მომიახლოვდა.

-დღე მშვიდობისა, - მივესალმე უბიხურად.

მანსოუმ კი მოსალმების ნაცვლად თურქულად მითხრა:

-ვინ ხარ?

-დამაკვირდი, იქნებ გამიხსენო!

-დასაკვირვებლად არ მცალია.

-ზაურყან ზოლაკი ვარ. ჩვენი მამები ძუძუმტეები იყვნენ.

-ა-ა, მუხტარმა მითხრა შენზე, - მათრახი ჩექმის ყელზე შემოიხვია და გაიღრჭიალა. - სახელოვანი ფაშა რომ მოჰკალი, ის ხარ, არა?...

-ეს პირველი შემთხვევა არ არის ჩვენს მოდგმაში, - ვერ მოვითმინე და მამამისზე გადავუკარი, სერასკირი რომ მოკლა, - მანიფესტმა შემიწყალა.

-მანიფესტმაო? მანიფესტი რას გიშველის, მკვლეელი ხარ და სისხლიანი ხელები გაქვს - მანსოუმ, შარდინის ძემ შუბლი შეიჭმუნა.

-მე ჩემი გასაჭირისთვის არ მოვსულვარ...

-ნათესავები ვართო, ამბობ?

-ჩემი ბებია მამაშენის ძიძა იყო.

-ო, ღმერთო ჩემო, როდინდელ ამბავს იხსენებ. იმ დრომ ჩვენი ჭირი წაიღო. ახლა ეს მითხარი, ჩემთან რა საქმე გაქვს?

-მაპატიე რომ გაცდენ, მე მხოლოდ შუაკაცი ვარ.

-ვისი შუაკაცი?

-შენი თანამემამულეების.

-რაო, რა გვინდაო შენმა თანამემამულეებმა?

-გთხოვენ ჯავად-ბეის მოელაპარაკო, გაათავოს ჩვენთან მტრობა, მდინარესავით მიედინება სისხლი...

-შენ რაში გენაღვლება დაღვრილი სისხლი... თავი დაანებონ უბიძებმა ქურდობას და ყველაფერი თავისთავად მოწესრიგდება. ასე გადაცი იმათ, ვინც აქ გამოგაგზავნა.

240შეკაზმული ცხენისაკენ წავიდა და ამით მაგრძნობინა, საუბარი დამთავრდაო. რამდენიმე ნაბიჯი რომ გადადგა, შემობრუნდა და მკითხა:

-შენ რომელ დღეებში მუშაობ ჩემთან?

-ორშაბათობით და სამშაბათობით.

-რაკი მამაჩემის სახელი მიხსენე, კვირაში ერთი დღე შენთვის მიჩუქნია, მხოლოდ ერთ დღეს იმუშავებ ჩემს მამულში. დღეს კი, რაკი უკვე მოსული ხარ, მსახურს მოეხმარე. ეი, ჰასან, აჩვენე რა უნდა გააკეთოს.

მანსოუ ცხენზე შეჯდა, გზაზე გავიდა და მტვრის კორიანტელში მიიმალა. „ნეტავ ფეხი მომტეხოდა და ამ დაწყევლილ ეზოში არ მოვსულიყავი“ - გადავაფურთხე გაბრაზებულმა.

ჰასანი შავთვალა ბრგე კაცი იყო. ერთიანად დაფარული იყო ხშირი ჯაგრით. შეშის გროვასთან მიმიყვანა და მითხრა:

-აბა, ხელისგულებზე დაიფურთხე და საქმეს მოკვიდე.

შეშა რომ დავჩეხე, კამეჩუა ჰასანმა ბაღში შემიყვანა და ფოცხი მომცა ხელში“

-თივა შეაგროვე!

მზე ზენიტზე იდგა, შიმშილისგან ფეხზე ძლივს ვიდევქი. როგორმე ჩქარა გავსულიყავი ამ ეზოდან, ესღა იყო ჩემი ოცნება. მაგრამ აი, ისევ გამოჩნდა თავყბაგასიებული ჰასანი და საძაღლებოში წამიყვანა.

-ძაღლები უნდა ვაბანაოთ. აბა, ხელები დაიკაპიწე! მე წყალს დაგისხა დოქიდან.

რა არ გამიკეთებია ცხოვრებაში, მაგრამ ძაღლების ბანაობისა რა მოგახსენო... ეს არასოდეს გამიკეთებია. ჩაცმული ისე ვიყავი, მთების შვილს რომ ეკადრებოდა, ხანჯალიც მიმშვენიებდა წელს. ეშმაკსაც წაუღია ყველა ძუკნაცა და ხვადიც! ჩეს სიცოცხლეში ახლოსაც არ გავკარებოვარ მათ და ახლა აბანავეო.

-შენ რა, დაყრუვდი თუ რა დაგემართა? სახელოები დაიკაპიწე, მაწანწალავ! - დაიღრიალა მოდგვლეშილსახიანმა ჰასანმა.

-არ შემიძლია.

-ჭირსაც წაუღია შენი თავი, არ შემიძლია რას მიქვია! - და მუშტი მომიღერა.

მუშტირს მოღერება როგორ უნდა, მე გიჩვენებ-მეთქი და ხანჯალი ვიშიშვლე. უნდა გენახათ, ეს შენი ექვსფუთიანი ჰასანი, მისი გასვენების დროს, თიაქარი რომ ჩამოუვიდოდათ ნათესავებს, პეპელაზე უმსუბუქესად რომ მიფრინდა სამზადის კართან და შიგ გაუჩინარდა. მე საჩქაროდ დავტოვე ეზო, ღმერთმა ქურდები ნუ გამოულიოს მას და გზას დავადექი...

ყველაზე მეტად შორს, უბიხურ მიწაზე დამარხულ ბებიაჩემზე მომდიოდა ბრაზი. „ეკალბარდმა დაფაროს შენი სამარე, - ვწყევლიდი ბებიაჩემის გუნებაში. - რატომ ხელები არ მოგტყდა მაშინ, რქის ვარცლში წყლის მაგივრად რძეს რომ ასხამდი და შიგ შენს შვილობილს რომ აბანავებდი. ისმა ნადირალა შვილმა კი, ძაღლების ბანაობა დამავალა. ეშმაკმა დალახვროს მისი თავი თავის ძაღლებიანად“.

მწევარივით შევარდნილი მუცელი არ ვიცი შიმშილისგან და არ ვიცი ბებიაჩემზე გაბრაზებისგან ამტკივდა.

რაც უფრო ვშორდებოდი მანსოუს მამულს, მით უფრო იმღვრეოდა ჩვენს შორის წყალი. „ოღონდ არსად შემხვდებოდეს და მეტი არაფერი მინდა“, - ვნატრობდი გუნებაში.

## ასტან ზოლაკი

-გადარჩა ვინმე ცოცხალი ზოლაკების გვარიდან? - ვკითხე მამიდაცემს კარინჯ-ოვასში ჩასვლის მეორე დღესვე.

-ერთი კაცი გადარჩა, რომელიც იმ ჯორსა ჰგავს, რომ ჰკითხეს „შენი დედა ვინ არისო“ და „ცხენიო“ უპასუხა.

-რომელი ზოლაკია?

-შეიძლება გახსოვს კიდეც, თუმცა თურქეთში რომ გადმოვსახლდით, პაწია იყო. ასტანი ჰქვია, აფხიარცას ოსტატის საკუთის შვილიშვილია. მაგისი ბრმა ბაბუა, ღმერთმა აცხონოს და, სამსუნში მოკვდა. შვილიშვილი კი ცოცხალია.

ის კი გითხარი, დად შარახ, საკუთი სამსუნში მოკვდა-მეთქი, მაგრამ დამავიწყდა მეთქვა, რომ საკუთიც ზოლაკი იყო. ადრე ნათესავების მეტი რა მყავდა, მაგრამ ახლა ორი ზოლაკილა ვიყავით დარჩენილნი კარინჯ-ოვასში ჩვენი მრავალრიცხოვანი გვარიდან: მე და საკუთის შვილიშვილი ასტანი. ახალი ამბავი ქვეყანას მოედება ხოლმე და არ შეიძლებოდა ასტანს, ჩემი კარინჯ-ოვასში ჩამოსვლა არ გაეგო. ჩემზე უმცროსი იყო, მაგრამ არ მოუბრუნია სითის სახლში და არ უთქვამს: „ჩემო ერთადერთო მოგვარე, რა მიხარია შენი დაბრუნებაო“. მაგრამ მთა თუ არ მიდის მაჰმადთან, მაშინ მაჰმადი მივა მთასთან. ზაფხული იდგა, მზეს ჯერ კიდეც არ დაეცხუნებინა მთელი ძალით, ასტანის ეზოში რომ შევედი. ქარვისფერი ნაყოფით დახუნძლული ატმის ხის ტოტები ღობეს დაბჯენოდა, თიხით შელესილი გადაფერდებული ქოხის თავზე კერიის კვამლი მიიკლავნებოდა. მოშორებით ბოსელი მოჩანდა, პატარა სარკმლის წინ დიდი ხნის გაუტანელი ნაკელის გროვა იდგა. ხნიერი, მჩხვლეტა წარბებიანი ხმელ-ხმელი ბერიკაცი ხის ქვეშ იჯდა და წალდს ლესავდა სალესავ ქვაზე.

-დღე მშვიდობისა, ჩემი მოგვარის, ასტან ზოლაკის ნავა მინდოდა, - ხმამაღლა ვუთხარი უბიხურად.

მოხუცმა ხელისგულით შუბლი მოიჩრდილა და წუთით შემათვალიერა. თავაზიანობა მოითხოდა, ფეხზე წამომდგარიყო, მისი მტერი და ორგულიც რომ ვყოფილიყავი, მაგრამ რატომღაც ასე არ ინება.

-გამარჯობა, მე გახლავარ ასტან ზოლაკი, მაგრამ თვითონ შენ ვინა ხარ? - გამომელაპარაკა თურქულად



-ვერ მცნობ? აბა დაფიქრდი, იქნებ ვინმეზაურყანი გიხსენო, ზოლაკების გვარიდან?

ასტანმა წალდი გვერდზე გადადო და დამფრთხალმა მიიხედ-მოიხედა:

-ზაურყანი? კი იყო ერთი აბრაგი. მან დანით დაკლა თავისი დების გამტაცებელი და შეურაცხყოფელი ფაშა. სიკვდილით დასაჯეს ის სულელი.

-სიკვდილით თუ დასაჯეს, მაშინ იმ ქვეყნიდან მოვსულვარ. აბა, შეხვდი შენს ძმას.

-ნუ სულელობ, დად, მე არც ძმა მყავს და არც დები. ყველანი დაიხოცნენ...

-ესე იგი, ვერ მიცანი, არა? თვითმარქვია ხომ არ გგონივარ?

-მკვდრები არ ცოცხლდებიან, ეს გიაურებმა მოიგონეს, რომ ვითომ მაშინ მაცხოვარი აღსდგა.

-თუ გინდა ქალაქს გაჩვენებ, სადაც წერია, რომ მე განთავისუფლებული ვარ სლთნის მანიფესტით. თვალები მოისრისე, შენც შენი ბაბუა საკუტივით ხომ არ დაბრმავდი? გინდა ის სიმღერა გაგახსენო, ბაბუაშენი რომ მღეროდა, როცა უბიხეთს ვტოვებდით? მაშინ პატარა ბიჭი იყავი, უსინათლო ბაბუას გამძლოლი:

**შეგჩერდეთ ძმებო, და მთებს მივხედოთ,**

**მათ არ იციან საით მივდივართ,**

**გამოვეთხოვოთ და დავუტოვოთ**

**ჩვენი სიმღერა და ჩვენი სუნთქვა,**

**როცა შვილები დედას ტოვებენ,**

**განა მშობელი დამნაშავეა?**

**გამოვეთხოვოთ და დავუტოვოთ**

**დამნაშავეა განა ეს ზეცა?**

**-ჩემო შვილებო, რატომ მიდიხართ,**

**რა დაგიშავეთ, ჩემო შვილებო?...**

მოთქვამს, მოგვტირის მშობელი მიწა  
და გვივარდება ფეხქვეშ ქვითინით.  
-ო, გვაპატიე მიწავ, ტანჯულო,  
გზააბნეულებს და უბედურებს,  
ველარ დავრჩებით ბედით დევნილნი,  
სამაგიეროდ სულს დაგიტოვებთ.  
ჩვენ სამუდამოდ გტოვებთ, მივდივართ,  
სული კი რჩება მარადიული...

-ღმერთმა აცხონოს ამ სტრიქონების შემქმნელი. მსუბუქი იყოს მისთვის  
სამსუქნის მიწა, იმ ერთადერთი რცხილის ქვეშ.

ასტანს სახე მოუღბა. ისიც კი მომეჩვენა, საცაა წამოხტება და გულში  
ჩამიკრავს-მეთქი.

შენც არ მომიკვდე, ვითომც არაფერი, ისევ ისე იჯდა ასტანი სალესავი ქვის წინ.

-გაგონილა, სიკვდილმისჯილი კაცი ცოცხალი რომ გადარჩენილიყოს?  
მომილოცავს, ზაურყან, მაგრამ ნუ გეწყინება და შენი მიღება არ შემიძლია. ვისთან  
ცხოვრობ?

-სითის სახლში ვარ, თუმცა ჩვენი ადათი შენ გავალებს, ჭერი რომ  
შემომთავაზო, თუნდაც კატორღიდან ვიყო გამოქცეული.

-ადათი ხარის კუდივითაა, ჩემო ზაურყან. ხარი მოკვდა და ტყავიც კუდიანად  
გაამკრეს.

-მე რომ სიკვდილით დავესაჯე, შენ ადათის მიხედვით შური უნდა გემია.

-ეჰ, შენ მართლა ციდან ჩამორენილხარ. მე მამაჩემის მკვლელობისთვის ვერ  
ავიღებდი სისხლს. თუ გინდა სამოთხის კარი დამიხშონ იმისთვის, რომ დღენიადაგ  
მხოლოდ ერთს ვფიქრობ: თავი დამანებონ, სანამ ცოცხალი ვარ. არავისი არაფერი არ  
მმართვეს.

-დამშვიდდი, მე შენგან არაფერი მინდა. უბრალოდ მინდოდა მენახე. უცხოები ხომ არ ვართ...

რომ გაიგო არაფრის თხოვნას არ ვაპირებდი, ასტანმა შვებით ამოისუნთქა...

-მადლობა ღმერთს, ხელებიცა გაქვს და ფეხებიც... იქნებ მიწაც მოგცენ, დასახლდები და ამოისუნთქავ...

-მე და შენ ზოლაკების ჯაჭვის უკანასკნელი რგოლი ვართ და მისი გაწყვეტა არ ივარგებს.

-მე ჩემი გვარი, - ასტანმა დაუსტვინა, - ეშმაკს გავატანე და ჩემი ცოლის - შარაულები ქალის გვარზე გადავედი.

-მაგრამ საამაყო საქმე გიქნია. სად გინახავს, რომ ქმარი ცოლის გვარზე გადადიოდეს?

-სისულელეა. ადამიანი გოგრასა ჰგავს. გვარი კი მისი თესლია. როცა გოგრისაგან ხაპიას აკეთებენ, თესლს ყრიან...

-ნუ მკრეხელობ, შე მართლა ხაპია!

გვარგამოცვლილმა უბიხმა ნაღვლიანად გაიცინა:

-ჰა, ჰა, ჰა! ეს სიამაყის ბრალია. ყოყლოჩინობა, შინ რომ ვიყავით, მაშინ გვშვენოდა. მახსოვს, გოგრუჭას ყუნწი რომ მოწყდებოდა, უვარგისიად და ძროხას აჭმევდნენ. სალამოს სუფრიდან აღებულ ხორცს, საუზმეზე აღარ მიართმედნენ სტუმარს - ნარჩენებიაო. უღირსი გვარის ქალს თუ მოიყვანდა მთიელი ცოლად, ან უკან უნდა გაეშვა, ან თვითონაც მასთან ერთად უნდა გადაკარგულიყო. სტუმრის სუფრას არაფერი უნდა მოჰკლებოდა, თუნდაც მერე მთელს წელიწად გეშიმშილა.

უბიხები ხელისგულზე ვეტეოდით, მაგრამ ჩვენს ქედმაღლობას ნუ იკითხავთ, ახლა ხედავ, როგორ შეტრდიალდა ყველაფერი?

-თავს ნუ იმართლებ! შენზე უფროსი ფეხზე ვდგავარ და შენ დაჯდომაც კი არ შემოგიტავაზებია.

-ვინ დაგიშალა, ჩამოჯექი, ორივეს გვეყოფა ადგილი.

-იგ, რა ატმები ასხია ხეებს! შენ კი არც მოგიწოდებია, ძუნწო.

-მოწყვიტე, მიირთვი!

-ეზოში გაგიჩერებოვარ და შინ არ მეპატიუები.

-შინ დახუთულობაა.. რაკი სიკვდილით არ დაუსჯიხარ, ალბათ დიდხანს იყავი გამომწყვდეული, არა, ოთხ კედელშუა.

-ცოლი მაინც გაგეცნო...

-ცოლი ორი მყავს, ორივე შარაულელეობია.

-სად არიან?

-სახლში, საქმიანობენ და ჩხუბობენ, როგორც ყოველთვის.

-განა რა ქონების პატრონი ხარ, ორი ცოლი რომ შეგირთავს?

-ოდესღაც ქონებაც მქონდა, მაგრამ გამიდნა, ცოლები კი შემრჩა. გამაცანიო რომ მეუბნები, საჩუქრები მოუტანე?

-რა საჩუქარი შეედრება ნათესავის გაცნობას?!

-თუ ასეა, ოთახის დახუთული ჰაერი შეედრება ამ სუფთა ჰაერს? - გაიცინა ასტანმა და თითქოს სიმართლე მის მხარეს ყოფილიყოს, შემრიგებლურად დაუმატა: - ცოტა ხანს ჩამოჯექი, დიასახლისები პურს გამოაცხობენ, ყავას მოადუღებენ, მოხუც მეზობელ მახმედსაც დავუძახებ. ყველაფერს თავისი რიგი აქვს.

-შვილები ბევრი გყავს?

-ორი: თითოსგან თითო ბიჭი.

-და ორივენი დედების გვარს ატარებენ?

-დედების კი არა, ჩემს ახალ გვარს ატარებენ - კაზანჯი ოღლის. აქაურების ყურთასმენასაც ატკბობს და ეჭვი თვალითაც არავინ მიყურებს...

-სად არიან ეგ შენი კაზანჯი ოღლები?

-ერთისგან აგერ წელიწადია ბაიბური არ ისმის. ქურდები ბრბოს აჰყვან, სულელი, ვინ იცის, იქნებ ჩასვეს, ან სულაც მოკლეს კიდეც. ეშმაკსაც წაუღია მისი თავი. მეორე გზაზეა დამდგარი: ქალაქ კონიაში ერთ მედუქნესთან მუშაობს, თავს ირჩენს. დაოჯახებულია, მაგრამ მე არც მისი ცოლი ვიცი და არც შვილები.

-საწყენია შვილიშვილები რომ არ გახვევია გარს და სიბერეს არ გილამაზებენ. აქ რომ ბავშვები დაცქრიალებდნენ, ასე დაობლებული ალა იქნებოდა შენი ეზო...

-ეჰ, ზაურყან, ბავშვებზე ხლაფორთი და იმის ფიქრი ხვალ რა ვაჭამო-მეთქი, სად შემიძლია, დარდის მეტი რა მომემატება... კარგად იყვნენ და სადაც უნდათ იქ იყვნენ. ღვთის ნება თუ იქნება, დაიზრდებიან და ადამიანები გამოვლენ.

-შენ თვითონ რითი ირჩენ თავს?

-ჰუსეინ ეფენდის ბატებს ვმწყემსავ. სამი მწყემსი ვართ და სამ დღეში ერთხელ გვიწევს მუშაობა.

-სად გინახავს, რომ მამაკაცს ბატები მოემწყემსოს? ცხვრის ფარა და ცხენის რემა რომ იყოს, მესმის, მაგრამ ბატები?!

-ეგ ქედმაღლობაა და მეტი არაფერი. გიჭამია როდესმე ბატის ხორცი? თითებს ჩაიკვნეტ. მისი მწვადების გახსენებაზე ნერწყვი მომდის. ახლა ბუმბულს არ იკითხავ? ჩალა არ გეგონოს. ამ ბატებიდან სუფთა ოქრო მიჩხრიალებს ჰუსეინ ეფენდის ჯიბეში. ბენტერა ბატების მწყემსვა ადვილი არ არის, მაგრამ მივეჩვიეთ უკვე.

და ასტანმა ისეთი ნეტარებით დამიწყო ბატებზე საუბარი, თითქოს ბედაურებზე ლაპარაკობსო. ამ დროს სახლიდან ჩადრიანი ქალი გამოვიდა, ფიჩხი ამოიღლია და ერთი სიტყვაც არ უთქვამს, ისე შებრუნდა შინ.

თვალი გავაყოლე და ასტანს მივუბრუნდი:

-არ გიკვრის, ასტან, რომ მე და შენ - ორი უბიხი, სხვადასხვა ენაზე ვლაპარაკობთ? მე უბიხურზე და შენ თურქულზე. თუ მშობლიური ენა აღარ გახსოვს?

-ასე ჩათვალე. ყველაფერი მესმის, რასაც ლაპარაკობ, ის კი არადა ფიქრითაც უბიხურად ვფიქრობ, მაგრამ ლაპარაკი თურქულად უფრო მეადვილება. ცოლებიც ამ ენაზე ლაპარაკობენ და ჩხუბობენ, მე კი შერეკილივით ჩემს თავს ხომ არ დავუწყებ უბიხურად ლაპარაკს? ზოგჯერ ჰუსეინ ეფენდის გართობა რომ მოუნდება, უბიხურად მაღაპარაკებს ხოლმე და სიცილით კვდება: „ფრინველების ენაა, აბა ცოტახანს კიდევ იყიპყიპი“. აი, შენ ხანჯალს ატარებ, ალბათ ლიბრი გადაიკრა და დაიქანგა უკვე, ზედმეტი ბარგი გახდა. ჩვენს ენასაც ასე დაემართა და მკაცრ მსჯავრს ნუ დამდებ...

ქარქაშიდან ხანჯალი ამოვზიდე და მზის შუქზე ავაღაპლაპე. ასტანის მთელი მიხლეწილი კარმიდამო და თვით ასტანიც ადვილად მოთავსდა ხანჯლის ლაპლაპა

პირზე. და ჩემს გარშემო ყველაფერი საოცრად პატარა მეჩვენა იმ წასულთან შედარებით, რომელსაც თოვლიანი მწვერვალივით ელვარე სატევარი მახსენებდა.

გულისცემა გამიხშირდა, ასე მემართებოდა აფრიკაში შუადღისას, ჰაერი რომ დაიხუთებოდა და სუნთქვა მიჭირდა.

„უნდა გამოემშვიდობო და წახვიდე, რაც შეიძლება ჩქარა უნდა წახვიდე“ - მიცემდა საფეთქლები.

-ნუ დაგავიწყდება, ასტან, რომ ჩვენ ერთი სისხლისანი ვართ. ტუ დაგჭირდე, სითის სახლში მიპოვნი, შემოიარე, ძმაო, ახლა კი მშვიდობით.

-მშვიდობით! - დამიქნია თავი და ისევ წალს მოჰკიდა ხელი გასალესად.

მაგრამ ამ წალდით კი არა, სულ სხვა უხილავით გადაჭრა ასტანმა ჩვენი ძმობის ხის ფესვები და მისი გამხმარი ტოტები მშვიდად შეეძლო დაეყარა აბრიალებულ კერიაზე ჩადრიან ქალს, ვის გვარსაც ახლა ასტანი ატარებდა.

„დიახ, დაილუპა ცხენოსნებისა და მეომრების გვარი, მთელ უბიხეთში განთქმული ზოლაკების გვარი დაილუპა, - გავიფიქრე მე, - ასტანის სახით კი, სამარცხვინოდ დაილუპა. ამბობენ, ყველაფერი მდგომარეობაზეა დამოკიდებულიო, თუ ასეა, მაშინ მარტო ასტანს რომ დავდო ბრალი, სისულელეა. ასტანი მსხვერპლია, მდგომარეობა კი მის კისერზე აღმართული ნაჯახი. ბედისწერას ვერსაით გაექცევი. მე კი რა სარგებლობის მოტანა შემიძლია, ვინა ვარ, რა ვარ? ოჯახი მე არ მაქვს და შვილები მე არ მყავს. მეხდაცემულ, დახვსებული მუხასავიტ ვხრჩოლავ. დავიფერფლები და აღარაფერი დარჩება ჩემგან. უკვალოდ გაქრება ზოლაკების სახელგანთქმული გვარი, ვითომც არც არასოდეს არსებულა. ამას რას ვამბობ, როგორ უნდა გაქრეს მთელუ ტომი, როგორ უნდა გაქრეს მისი მრავალსაუკუნოვანი ენა? ენა, რომელზეც განადიდებდნენ თუ გმობდნენ ერთმანეთს. ლაპარაკობდნენ პურზე-ჩვენი არსობის წყაროზე, მღეროდნენ იავნანას, იწყევლებოდნენ თუ ლოცულობდნენ.

ნეტავ ეს ბედმა განსაზღვრა თუ ვინმეს წინდაუხედაობის საბედისწერო შედეგია? და განა ჩვენს ხალხს ეს დაემართებოდა, თუ მისი ყველა შვილი ისეთი იქნებოდა, როგორიც ტაჰირია? არა, რა თქმა უნდა, არა, მაშინ დალუპვაც აგვცდებოდა.“

ჩემი ფიქრები უღრან ტყეში გზააბნეულ მგზავრს მაგონებდა. გზააბნეული, აფორიაქებული და აწრიალებული, ერთი პატარა სახლის წინ აღმოვჩნდი, მტვრიანი შუკის ბოლოს რომ იდგა, ჩემს გამტანჯველ კითხვებზე მიღება მხოლოდ ამ წყნარ,

უბრალო შეთეთრებულ ალიზის ქოხში შემედლო, თავისი ხელით რომ აეშენებინა ტაპირს.

### გაზეთი აფხაზეთიდან

ტაპირის სახლი, როგორც ყველა გლეხკაცის სახლი, უშნო და პატარა იყო, მაგრამ ერთი დღე რა არის, ერთი დღეც არ გავიდოდა, შიგ ხალხი რომ არ ყოფილიყო. აქ ყველას გულიანად ხვდებოდნენ, რადგან გულიდან წამოსული სიტყვა ისევ გულს ხვდება ხოლმე. აბა მუხტართან ნახავს კაცი რამე ხეირს? არა, იქ მისვლას აზრი არ ჰქონდა. ტაპირის სახლის კარი კი დღენიადაც ღია იყო: მობრძანდით, მასპინძელი რჩევას მოგცემდა, თხოვნასაც დაგიწერდა, რაც მთავარია, მოგისმენდა და თუ დავა იყო ატეხილი, მოსამართლესავით სამართლიანად განსჯიდა. სამკურნალო ბალახებისთვისაც კი ტაპირთან მიდიოდა ხალხი. თუმცა აქიმობა არ უსწავლია სტამბულში, მაგრამ მდგომარეობა ავალდებულებდა და ძველი ექიმბაშური წიგნებიდან წამლების ავკარგიანობას სწავლობდა. მუხტარს შურდა და ეზიზღებოდა ტაპირი, აცოფებდა, რომ ვიღაც იგინდარა უბიხს, რომელსაც არავითარი თანამდებობა არ ჰქონდა, ასე პატივისცემით ეპყრობოდა ყველა მუჰაჯირი. მოლა კი არ ყოფილა მათი მოძღვარი, არამედ მასწავლებლობაში გამძვრალი ვიღაც მდაბიო, ვისი დედ-მამაც კი არავის ახსოვს. ო, ასეთებზე თვალ-ყური უნდა მეჭიროს! ისიც ადგა და მეთვალყურეები მიუჩინა ტაპირს, საჩივრებს თითხნიდა ალი ხაზრეთ-ფაშასთან. ტაპირმა ყველაფერი იცოდა, მაგრამ უკან არ იხევდა. არ ეშინოდა და არაფერს უთმობდა.

ეზოში შესული რომ დამინხა, ზღურბლთან შემომხვდა:

-ზაურყან, ცაოტახანს ჩრდილში ჩამოჯექი, ძვირფასო, ახლავე გავთავისუფლდები, ხალხია საქმეზე მოსული.

-რას ვიზამ, სტუმარი მასპინძლის ხელშია, - ვუპასუხე და 249 ჩრდილს შევეფარე.

ტაპირის მკვირცხლა ცოლმა გულიზარმა ყავა მომართვა. სტამბულელი თურქი ქალი წარმოსადეგი, შავგვრემანი, გულია იყო, სახეს ჩადრით არ იმალავდა და არც მამაკაცებს ემალებოდა. რაღაცით ფელდიშს მაგონებდა. ყოველთვის გული ჩამწყდებოდა ხოლმე, იმას რომ დავინახავდი. გულიზარს ჩვენი ენა ესმოდა, ოღონდ ლაპარაკი არ შეეძლო. გვიან შეირთო იგი ტაპირმა მაგრამ ორი მემკვიდრე შეეძინა. ბიჭები იმათ როდი ჰგავდნენ, ერთხელ რომ გაიმზე, დანობიას თამაშობდნენ-მეთქი.

მთის ადათების მიხედვით იყვნენ გაზრდილები. მალე თანასოფლელები გააცილა ტაჭირმა და მიმიპატიჟა:

-შინ შემოდი ზაურყან, მაპატიე, ამდენხანს რომ გალოდინე; არზას ვუწერდი გლეხებს.

მასპინძელმა პატარა ოთახში გამატარა და მომიჯნავე მოზრდილ ოთახში შევედი. პირველად ვიყავი აქ და გავვოცდი, წიგნებით ჭერამდე დაფარული კედლები რომ დავინახე. უბიხის სახლში წიგნების ნახვა ოდითგან იშვიათობას წარმოადგენდა. აქ კი უამრავი წიგნი იყო. შენ რა თქმა უნდა, დიდი მწიგნობარი ხარ, შარახ, მაგრამ მე ხომ ბრმა ვიყავი, აზრი არ ჰქონდა, თუნდაც ერთ წიგნში რომ ჩამეხედა და გადამეფურცლა. ცხვარივით გამომტერებული მივჩერებოდი წიგნებს. ერთმა აზრმა კი გამიელვა თავში: ეს წიგნები რომ წამეკითხა, ნებისმიერ ვეზირს ჩავისვამდი ჯიბეში:

-ამ წიგნებში, ზაურყან, უძველესი და იშვიათი თხზულებანიც არის. ჩვენ - უბიხები სარეველა ბალახი როდი ვართ. დიდებული წარსული გვაქვს. ჩვენს წარსულს სწავლული ხალხი წერდა ძელებერძნულზე, არაბულზე, თურქულზე და სხვა ენებზე. ასე უკუდმა რომ დატრიალდა ჩვენი ბედის ბორბალი, ეს ჩვენი მოსყიდული წინამძღოლების ბრალია, მუჰაჯირობისკენ რომ არ ებიძგებინათ ხალხისთვის, ახლა აყვავებული ქვეყანა გვექნებოდა.

-ეს წიგნები როგორ ჩავივარდა ხელში?

-შარდინი, ალოუს ძე ფულს არ აკლებდა მანსოუს, არ ძუნწობდა. სწავლის წლებში მე იმ უგუნური ბიჭის მესაიდუმლე ვიყავი. ის მამლეკდა ლირებს წიგნების შესამენად, იმიტომ რომ მე ჩემ მაგივრადაც უნდა მესწავლა და იმის მაგივრადაც. მანსო მოქეიფე ბიჭი იყო და წიგნებში ჩასახედად არ ეცალა. ჰოდა, მე ვუვებოდი ხოლმე შინაარსს და ისიც მიხდიდა. აი, ასე შევიძინე ეს საუნჯე, ახლა რომ უცქერი. - ტაჭირმა სკამი გამოსწია და მაგიდასთან დამსვა, რომელზეც სქელი ხელნაწერი იდო. - ეს კი, ზაურყან, უბიხების ისტორიაა შორეული წარსულიდან დღემდე. დიდი ხანია ვწერ, თუ ვიცოცხლებ, დავამთავრებ შრომას. ყოველგვარი ცოცხალი იცვლება და ცვალებადი ცოცხლობს. ვინ იცის, იქნებ ისეთი დროც დადგეს, რომ ჩვენ როგორც ხალხი აღვიგავოთ, გავქრეთ და მოგონებათღა ვიქცეთ. ჩემი წიგნი კი ქვეყანას ამცნობს ჩვენს ამბავს, ჩვენი აღზევებისა თუ დაცემის ამბავს.

-წმინა საქმეა, ღმერთმა ხელი მოგიმართოს. მახსოვს, ჩვენი მამები, მამინაც კი, ბრძოლას რომ წააგებდნენ, სიმღერებს მღეროდნენ გმირებზე, ეს აღაფრთოვანებდათ



და რისხვად აწყდებოდნენ მტერს. შენი წიგნი გმირების სიმღერას ჰგავს. ეს თუ არ დაიწერა, ჩვენი ხსოვნაც დაიკარგება. სიტყვა კი მარადიულია, წაიკითხავენ და პატივისცემით განიმსჭვალებიან: „სადაც არ ყოფილან, სიმართლისთვის არ უღალატიათ“.

-გმადლობთ, ზაურყან!

ტაპირმა ის გადაუსვა ხელი ხელნაწერს, მკაცრი მამა რომ მოეფერება ხოლმე საყვარელ ვაჟიშვილს. მე კი გონებაში ერთმანეთს შევადარე, რაც აქ მოვისმინე და რაც ასტანის ეზოში გავიგონე. იქ სული სულთათნას მღეროდა, აქ კი - მრავალჟამიერს. იქ უფსკრულში ჩაქანებულიყო სული, აქ კი მწვერვალს მოვლებოდა თავზე. ტაპირმა წამახული კალამი აიღო მაგიდიდან.

-იცი, ეს რა არის?

-კალამი, რითაც წერენ

-დამიჯერე ზაურყან, ის ყველა ხმალზე უფრო მჭრელია. მაგალითად, ჩვენც ქართველებივით რომ გვცოდნოდა დაწრელობა, ისეთი იარაღი გვექნებოდა, ხელიდამ რომ არასოდეს გაგვივარდებოდა. ღრმად მწამს, არაფერი იმის მსგავსიც არ დაგვემართებოდა, რაცა გვჭირს. ვინც სწავლაში მარჯვეა, ის არ დაიკარგება. ჩვენს მამა-პაპათ დაედოთ ცოდვად ჩვენი ახლანდელი უბედურება. თურქეთში მოხვედრილი ბევრი მთიელი, მართალია დაგვიანებით, მაგრამ მაინც მოეგო გონს. აფხაზებმა ანბანი შეადგინეს, სწავლულები უნდათ გახდნენ, ცდილობენ თავიანთი მექთებები გახსნან. ადილელებიც ასე იქცევია. ტაპირმა ნაწერი ქაღალდების დასტა მიიწია - მეც შევადგინე უბიხური ანბანი, - პირველი გვერდი გადაშალა და თქვა, - აი, შეხედე, ეს ასოებია: ა, ბ, ვ...

-ეჰ, დად ტაპირ, ასე პატარა კი არა, სპილოს ხელა რომ იყოს ეს ასოები, მე მაინც ვერას გავხდები. ტყუილა ნუ წვალობ, აწი სათვალეც ვეღარ მიშველის.

-მარტო შენ რომ იყო ამ დღეში, ვიტყოდი სამწუხაროა-მეთქი, მაგრამ უბედურება ისაა, რომ ყველნი ამ დღეში ვართ. ამას უბედურების გარდა ვერაფერს დავარქმევ. მთავრობა რომ დამრთავდეს ნებას, ჩემს სახლს უბიხი ბავშვების სკოლად გადავაქცევდი, მშობლიურ ენას შევასწავლიდი ბავშვებს, უფასოდ ვიმასწავლებლებდი და პირველი გაკვეთილი ჩემი ცხოვრების საუკეთესო დღე იქნებოდა.

ხელნაწერი ანბანი ხელისგულზე დავიდე და ახალშობილი ბავშვივით გავანანავე.

-შენი წიგნი, ალბათ, ძვირფასი რამაა, მე კი ჩემი უვიცობის გამო ღირსეულად ვერ შევაფასებ შენს შრომას. მაპატიე, მაგრამ უბიხურ ლაპარაკს რომ მოისმენდნენ, თურქები მეუბნებოდნენ, ამ ენი ქალაღდზე გადატანა არ შეიძლებაო, ფრინველების ყრანტალს ჰგავსო. ჰუსეინ ეფენდიმაც „მხეცების ენა“ უწოდა ჩვენს ენას.

-ჰუსეინ ეფენდის მხრებზე თავის მაგივრად გოგრა აბია. წერა-კითხვა ყველა ენაზე შეიძლება. ოჰ, ანბანი რომ დამაბეჭდვინა და მექთები გამახსენვინა... მე მაინც მაქვს იმედი, სულიერად არ ვეცემი.

-ასეც უნდა, სწორი ხარ. - ტაჰირმა ორივე ხელნაწერი აიღო, ფურცლები გაასწორა და კუთხეში მიდგმულ ზანდუკში ჩადო. გულიზარმა ცეცხლიდან ამწუთას ჩამოდგმული ორთქლიანი შავი ყავა მოგვართვა ფინჯნებით.

ტაჰირს ხელისგული თავზე შემოედო და ხანდახან აგრეხილ უღვაშებზე ჩამოისვამდა ხოლმე. მე ყავას ვწრუპავდი. ისე მყუდროდ და მშვიდად ვგრძნობდი თავს, თითქოს მშობლიურ ფაცხაში ვმჯდარიყავი. ტაჰირმა კი სათუთუნე გახსნა, ეწეოდა და კვამლის ფთილებიდან მოფენილ სიტყვებს ვისმენდი:

-დღენიადაგ უბიხეთზე ვფიქრობ, ჩემი ყრმობის ჯადოსნურ სიზმარივით რომ მახსოვს. უკვე გითხარი, რომ რუსეთში და კავკასიაში სახალხო ხელისუფლებაა. წარმოგიდგენია, ეს რას ნიშნავს? იქ უკვე საბოლოოდ აქს მოღებული ბოლო ძმათა შორის ომსა და ხალხებს შორის შუღლს. ეჰ, ფეხის ხმას რომ არ ავყოლოდით და აქ რომ არ გადმოვხვეწილიყავით, იგი რა ცხოვრება გვექნებოდა? ჩვენზე მწარე სინანული ნაკლებად თუგანუცდია ვინმეს ქვეყანაზე, ახლა რაღა დაგვრჩენია? თითზე კბენა.

და კი არ ამოიოხრა, თითქოს ამოიქვითინა და სევდის ღრუბელმა დაუფარა სახე.

-ამას ვერ დავიჯერებ, წარმოდგენაც კი არ შემიძლია, რომ ისეთმა კაცმა, ალი-ხაზრეთ ფაშა რომ არის, ჩემისთანას გაუყოს მიწა და მგელი ცხვრად გადაიქციოს.

-თავისი ნებით, დიახაც რომ არ მოგცემდა, მაგრამ როცა ყველა მხვნელი, ყველა მჭედელი, ყველა მენახირე, მესაჭურვლე და მტვირთავი გაერთიანდება, მაშინ ალი ხაზრეთ ფაშასნაირი ვეფხვები კატებად გადაიქცევიან ხოლმე.

-სულს ნუ მიწეწავ, თავისუფალ ცხოვრებაზე ნუ მესაუბრები ძველ კატორღელს.

-ბოლოს რომ ვიყავი სტამბულში, პორტში ერთი ბერძენი გავიცანი. სოხუმიდან ათენში მიდიოდა გემით. წარმოშობით კავკასიელიაო რომ გაიგო, აფხაზეურად ადმიწყო საუბარი. მითხრა, აფხაზეთი ახლა თავისუფალი სახელმწიფოაო და გამოთხოვებისას გაზეთი მაჩუქა.

-გაზეთი თურქეთშიც გამოდი, - ვთქვი მე.

ტაჰირმა ზანდუკს თავი ახადა, სადაც ცოტა ხნის წინ ხელნაწერი შეინახა და გაზეთი ამოიღო.

-ეს უბრალო გაზეთი არ გეგონოს, შენი დედის თანამემამულეების გაზეთია, სახელად „წითელი აფხაზეთი“ ჰქვია. „წითელი“ თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისთვის დაღვრილი სისხლის პატივსაცემად დაარქვეს. აი, სურათს ხედავ? ესენი გლეხები არიან, ვისაც თავადების მიწები გადაეცათ. შეხედე, იქნებ ვინმეს იცნობ მათში?

-ეს ვინ არის? - თითი დავადე ვილაც კაცის სურათს.

-ეს აფხაზეთის მთავრობის ხელმძღვანელია. ხალხის წინაშე სიტყვას ამბობს.

-ღმერთო დიდებული! - ამომხდა გულიდან, - მაღლობელი ვარ შენი, ამ დღეს რომ მომასწარი. უსამართლობა იქნებოდა, აქამდე რომ მოვმკვდარიყავი, - და გაზეთს ვემთხვიე. ვინც ჩემ დღეში არ ყოფილა, ის ვერც გამიგებს. - ო, ჩემო სულის ამფორიექბელო, თუ გულმოწყალე დედისაგან ხარ ნაშობი, მაღლი ჰქენ და როცა მოვკვდები, ეს გაზეთი დამადგე გულზე. მასთან ერთად დამმარხე, ვითომ გაზეთი კი არა და, დედუღეთის მიწა დაგეყაროს ჩემთვის გულზე.

ცრემლებმა იწვიმა ჩემი თვალებიდან. საიდან გაჩნდნენ? რა ხნის ამომშრალი მეგონენ და... თუ მოთმინება არ მეყო? ოგჯერ დად შარახ, ძალზე დაჭიმული ლარი მოულოდნელად დაწყდება ხოლმე. გვიანობამდე დავყავი ტაჰირთან, მაგრამ თხოვნაზე - ჩემთან გაათიეო ღამე, უარი ვუთხარი.

-ხვალ დილას მანსოუთან ვართ დაბარებულები, - მითხრა ტაჰირმა, ქუჩაში რომ გამოვედით.

-მისი დანახვაც არ მინდა.

-მეც სიკვდილივით მეზარება მასთან წასვლა, მაგრამ ეტყობა საქმე ყველა უბიხს ეხება და, გინდა თუ არა, უნდა წავიდეთ.

ერთმანეთს გამოვეშვიდობეთ და შეხვედრის ადგილი და დრო დავთქვით. მთელი ღამე ჩაბნელებულ და ჩაჩუმებულ ქუჩაში დავეხეტებოდი ღობის მიღმა. ტაჭირის ნაჩუქარი გაზეთი უბეში მედო. ვინმე რომ შემფეთებოდა, იფიქრებდა, გიჟია და თავის თავს ელაპარაკებო. ზოგჯერ არ გძინავს, სიზმარს ხედავ. და აი ახლა მესიზმრებოდა, ვითომ იმ მიწაზე დავაბიჯებდი, სადაც დედაჩემის ძმები ცხოვრობდნენ. წებელდის ქედები, პიანჯრის მთა, მისი მწვერვალებიდან კი ხელისგულივით მოჩანს მთელი აფხაზეთი. ზევით კვანაჩხირის კლდე ელავს მზეზე. ქვევით კი ქვის ვიწროებში მოქცეული კოდორი ბობოქრობს. 254ჩუ, ყურებს ვცქვეტ და დალის მხირდან მხედრული სიმღერა, ცხენების თქარუნი და სროლის ხმა მესმის.

მაგრამ აი, ვიღვიძებ და ჩემ წინ სითის სახლს ვხედავ. ვერანდაზე ავდივარ, ხის ტახტზე ვწვები და ვისმენ როგორ ეხმაურებიან ერთმანეთს ყივილით გათენების მაუწყებელი მამლები.

### მოპირდაპირე ნაპირებზე

რკინის ალაყაფის ჭიშკარი შევადეთ და მე და ტაჭირი თავად მანსოუს, შარდინის ძის ეზოში შევედით. ჩვენდა გასაოცრად, მცველის შემახილი არ გაგვიგონია „აქ რა გინდათო“. სიჩუმე გამეფებულიყო ირგვლივ. არც მცველები იდგნენ და არც მსახურები ფუსფუსებდნენ სახლის წინ.

-ამოწყდნენ თუ რა მოუვიდათ? - ჩავჩურჩულე ტაჭირს.

-შენს პირს შაქარი.

მოედანზე რომ გავდიოდი, რომელიც ცოტა ხნის წინათ მამლების ბრძოლის ველს წარმოადგენდა, გასისხლიანებული ფრინველები წარმომიდგა თვალწინ და გაქსელებული ბატონების ხითხითიც შემომესმა. „აქ არაფერი კარგი არ გველოდება“ - ასეტი წინათგრძნობა შემეპარა გულში. სახლის ახლოს, თითქოს მიწიდან ამოძვრავო, მსახური აისვეტა. როგორც კი ვუთხარი, მანსოუს დაბარებულები ვართ-მეთქი, მოკრძალებით მოგვახსენა:

-მობრძანდით, გელოდებიან.

დახვეულ კიბეზე მიგვითითა. ავედით თუ არა მეორე სართულზე, ფართო დარბაზში აღმოვჩნდით. იატაკზე რბილი ხალიჩა ეგო. მანსოუს ხალვათი თურქული ხალათი ეცვა, ფეხი ფეხზე გადაედო და დივნის ბალიშზე გადაწოლილი ქარვის ჩიბუხით სიგარეტს აბოლებდა.

-ოო, შემოდით, შემოდით, დასხედით, - მეგობრულად მიგვიპატიჟა მან.

ჩვენ მოპირდაპირე მხარეს დავხსედით სავარძელში. მე სახლის პატრონს დაუწყე თვალიერება. პირველად რომ ვნახე მონადირული ტანსაცმელი ეცვა და წარბებამდე ჩამოფხატული ჩალის ქუდი ეხურა. ის ჯერ მხნედ გამოიყურებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ უკვე სამოცი წლის გახლდათ. მოკლედ შეჭრილ თმაში ჭაღარაც კი ვერ შევნიშნე. ქუთუთოები მაგრად შესიებული ჰქონდა, თვალები კი პატარა და ღრმად ჩამჯდარი. პატარაობისას მყავდა ნანახი. მის მერე ათას წყალს ჩაევლო და ბავშვობის ნიშანწყალიც არ შერჩენოდა სახეზე. ხალათის განიერი სახელოებიდან გამოყოფილი ხელები თითქოს უსისხლო ჰქონდა და ყვითელ ფერს დაიკრავდა, ჩრდილში ამოსული სიმინის ღეროსავით. გამხდარ თითზე ბეჭედი უბზინავდა.

-როგორ მიდის ცხოვრება? ახალი რა იცით? - იკითხა ყოფილი სულთნის ცოლისძმის ვაჟიშვილმა, უკანასკნელად მოქაჩა და ყალიონიდან ნამწვავი გადმოაგდო.

-მე ერთი უბრალო გლეხი ვარ და მიწურში ვცხოვრობ, მეორე სართულიდან უკეთესად არ დაინახავ ყველაფერს? - უპასუხა ტაჭირმა.

-თავს ნუ ისულებებ, რომელი გლეხი შენა ხარ, ყველანი ალიმს გემახიან. სახლი წიგნებითა გაქვს გატენილი და კალამს ხელიდან არ უშვებ.

-რაც მართალია მართალია, ანბანი შევადგინე და უბიხების ისტორიას ვწერ, მაგრამ იმით ვსაზრდოობ, რაც დამითესია და მომიძკია.

ერთი და მეორეც თურქულად ლაპარაკობდნენ

-შენ ძალიან ნიჭიერი კაცი ხარ, ეს სტამბულიდანაც მახსოვს. მაგრამ ვირმა რა იცის, ხურმა რა ხილია. წიგნებმა აგირია გზა-კვალი, სატირალიც არის და სასაცილოდ დროის დინების საწინააღმდეგოდ ცურვა.

-ყველა თავისი ჭკუითა და სინდისით ცხოვრობს...

-ჯიუტი სწავლული ვირზე უარესია. ერთი მითხარი, რისის შეცვლა შეგიძლია? გარემოება შენზე ძლიერია. ქვის კედელს შუბლით ვერ გაიტან. უკეთესი იყო, საკუთარ თავზე და შვილებზე გეფიქრა.

-დიდი სიამოვნებით მივიღებდი ამ რჩევას, შენ რომ იფიქრებდე შენსავე ქვეშევრდომებზე.

მანსოუმ ქათქათა ცხვირსახოცი ამოიღო და ერთიანად გაოფლიანებული სახე გაიწმინდა. მერე ვერცხლის სათუთუნე გახსნა და მოგვაწოდა.

-მოწიეთ!

-არ გვინდა, - ორივეს მაგივრად იუარა ტაპირმა.

მანსოუმ ისევ გააბოლა და განაგრძო.

-რა საჭიროა, მდიდრებსა და ღარიბებს შორის შუღლის დათესვა? ეს ხალხს ვერაფერს უშველის. განა ისეთ ადამიანებს, როგორიც შენა ხარ, ტაპირ, შეუძლიათ ადამიანის ბუნების შეცვლა? პატივმოყრული თავდაჯერებაა და მეტი არაფერი. მარტო შენ რომ იღუპავდე თავს შენი წინდაუხედაობით, კიდევ არაფერი, მაგრამ შენ ხომ მთელ ხალხს აბუნტებ და არ უფიქრდები, რომ ამით შეიძლება ბევრი დაღუპო - და თითქოს ჩემგან მხარდაჭერას ელოდა, გადმომხედა და თქვა - ხომ სწორი ვარ, ზაურყან?

-ტაპირს ხალხის დახმარება სწადია და რასაც აკეთებს, ყველაფერს წმინდა გულით აკეთებს. არც ანგარება ამოდრავებს და არც რაიმე წინასწარგანზრახვა. მაპატიე გულახდილობა, მანსოუ, და შენთან ხომ ვერ მოვა ხალხი რჩევის საკითხავად, ან უსამართლობაზე საჩივრით. ისე კი შენ უნდა გევალებოდეს კარინკ-ოვასში მცხოვრებ ყველა უბიხზე ზრუნვა.

მასპინძელმა ჩაიცინა:

-შენც ჩაგწვეთებია ამ შინ გამოჩეკილი მქადაგებლის შხამი, - მანსოუმ ტაპირისკენ გაიქნია თავი, - თუ ციხეში დააგროვე ტილებთან ერთად, ეგ ჭკუა-გონება?

-ციხე და გაჭირვება რას არ გასწავლის კაცს.

მანსოუს, შარდინის ძეს, თავი ჩაექინდრა და რაღაცას წონიდა გონებაში. დივნის თავზე დაკიდებულ სურათებს ავხედდა და მოულოდნელობისგან შეეხტი

კიდევ. უსირცხვილოდ გაშიშვლებული მძინარე ქალი დავინახე. გადახდილი საბანი დაუდევრად ეგდო ხალიჩაზე, საწოლის ახლოს, სადაც შიშველი ხარჭა განისვენებდა. ხელები ისე ამოეწყო თავქვეშ, რომ ოქროსფერბუსუსიანი იდლიები მოუჩანდა. ფეხი ფეხზე ჰქონდა მიდებული. შევცბუნდი და თვალი მოვაშორე სურათს. იმ ქვეყანაში სადაც ალაჰი ადამიანების გამოსახვას კრძალავდა საერთოდ, სადაც ქალები სახეს იფარავდნენ, ასეთი სურათის ქონება მკრეხელობა და დიდი ცოდვა იყო. „მანსოუ, შარდინის ძე, ნაღდად ბიწიერი კაცია“ - გადავწყვიტე მე.

-ლობე-ყორეს მოდება რაში გჭირდება მანსოუ - გაისმა ტაჰირის ხმა, - პირდაპირ მითხარი, რატომ დაგვიბარე?

მსახურმა, ქვევით რომ შემოგვეფეთა, ლანგრით სამი ფინჯანი ყავა მოგვართვა და გაგვერიდა.

-უბიხები გადმოსახლების დღიდანვე ლიბრივით გადაეკრნენ თურქეთს თვალზე, - შეუცბუნებლად და დინჯად დაიწყო მანსოუმ, შარდინის ძემ.

ტაჰირს მეტი მოთმინება უნდა გამოეჩინა და საშუალება მიეცა მასპინძლისთვის ბოლომდე ამოედერღა სათქმელი, მაგრამ ზოგჯერ გამოცდილ მსროლელსაც ავიწყდება ხოლმე ჩახმახის ჩაკეტვა:

-ლიბრი მიზეზი კი არა, შედეგია!

მანსოუს თითქოს არც გაუგონია თანამოსაუბრის ენამწარობა.

-ამ სახელმწიფოს მმართველი ალაჰის წარმოგზავნილ კაცად ითვლება, მისი ნაცვალია დედამიწაზე. ამიტომ ყველა ქვეშევდრომი ვალდებულია, სისხლით ხორცამდე მუსულმანი იყოს. ხელისუფლებისთვის ერთი რამ ცხადია: რწმენა თუ დაიკარგა, არეულობა დაიწყება. უბიხები კი მხოლოდ თვალის ასახვევად დადიან მეჩეთში.

-სულთანს ისიც უნდა მოეხსენებოდეს, რომ უნაკლო ქვეშევდრომები არ არსებობენ, ასეთებს მხოლოდ სამოთხეში თუ ნახავს, სადაც მას შავთვალა ჰურიები ელოდებიან. გარდა ამისა, მინდა მოგახსენო, რომ მაჰმადი, ძალადობის ნებას არ რთავდა მათ მიმართ, ვინც რწმენის მიღებაზე ჯიუტობა, თუკი ისინი უსიტყვოდ ემორჩილებიან მის ძალაუფლებას და ხარკს არ იხდიან. და განა ჩვენ კი არ ვიხდით გადასახადს?

-წინასწარმეტყველის მოძღვრებაზე მსჯელობა მხოლოდ სულთანს შეუძლია, შენ კი ჯერ ვეზირიც არა ხარ. დროა, უბიხეზიც მუსულმანებს შეუერთდნენ ნახევარმთვარიანი მწვანე დროშის ქვეშ. თავიანთი სახელები და გვარები თურქულად შეიცვალონ და ოსმალეზად ჩაეწერონ.

-უმრავლესობამ ისედაც დაივიწყა თავიანთი ბითხა. თურქულად დადიან, მეჩეთში დადიან და ახლა სახელებიც გამოიცვალონ? ეს უკვე მეტისმეტია...

-ასე მოითხოვს კანონი, ვინც ოსმალეთის იმპერიაში ცხოვრობს, ოსმალე უნდა იყოს და მიიწიოს გაგაფრთხილო ტაჰირი, შფოთს ნუ ატეხავ, ფრთხილად იყავი, თორემ თავსაც დაიღუპავ და სხვებსაც დაღუპავ. ასანთი, რომლითაც მეჩეთის დაწვა უნდათ, მეჩეთზევე უფრო ადრე იწვის. მიეცი უბიხეზს მაგალითი და გვარი გამოიცვალე.

გვერდითმა კარმა გაიჭრიალა და ოთახში ახალგაზრდა ქალი შემოვიდა. გრძელი, მოკლესახელოებიანი თეთრი კაზა ეცვა, მკერდი ღრმად ჰქონდა ამოჭრილი. შემოვიდა და ვარდისა და ამბრის სურნელებით გააბრუნა იქაურობა. რატომღაც ასე გავიფიქრე: „ნეტა ეს ხომ არ არის სურათზე გამოხატული?“ მე და ტაჰირი მაშინვე წამოვდექით და მივესალმეთ. ლამაზმანმა გაგვიღიმა, მანსოუსთან მივიდა და ჩემთვის უცნობ ენაზე რაღაც უთხრა. მასპინძლის სახლი რომ დავტოვეთ, ტაჰირმა მითხრა, დიასახლისი ფრანგულად ლაპარაკობდაო. სასეირნოდ მიდიოდა და ალი ხაზრეთ ფაშას ნახვას აპირებდაო.

-საღამოს ჩემი მოკითხვა არ დაგავიწყდეს, - გაიხუმრა ახალგაზრდა დიასახლისმა. წასვლისას ხელი გაუწოდა ტაჰირს, მერე მე მომიახლოვდა, გოცებით შემომხედა და თქვა: - ოი, ლა-ლა-ლა, კავკასია!

ფრთხილად შეახო ხელი ჩემს ქამარ-ხანჯალს, ჩოხის ქილებს და სახეზე შიში და აღტაცება გამოეხატა ერთდროულად!

-ოჰ!

ქალმა ისევე მოულოდნელად დაგვტოვა, როგორც გამოჩნდა. ტაჰირმა, მანსოუს, შარდინის ძეს შენიშნა:

-შენ დიდ ცოდვად არ მიგაჩნია, შენი ცოლი მუსულმანივით რომ არ იფარავს სახეს?

-ის ხომ ფრანგია, კათოლიკე...



-ალაჰი მართლმორწმუნეებს ადამიანების გამოსახვას უკრძალავს, შენ კი შიშველი ქალის სურათი გიკიდია... აბა, რომელიმე უბიხს დაეკიდა ასეთი სურათი...

-ერთად რომ ვსწავლობდით, შენ ლათინური ნათქვამი მომიყვანე მაგალითად: „ის რაც იუპიტერისთვის დასაშვებია, ხარისთვის იკრძალება.“ მე არც უბიხი ვარ და არც თურქი, მე ევროპელი ვარ.

-ბატონი ევროპელი რატომ იწუხებს თავს ჩვენი ჭკუის დარიგებით, ან რატომ ცდილობს საფრთხეზე რომ აგვაცილოს თავიდან?

-სიკეთე მინდა თქვენთვის და იმიტომ.

-სიკეთე თუ გინდა, მაშინ არ შეგეძლო შენი სიმდიდრის პატრონს ჩვენთვის მექთები აგეშენებინა, ან თუნდაც ჩემი ანბანის გამოცემისთვის გაგელო თანხა?

-კი შემეძლო, მაგრამ ვის რაში სჭირდება? გაიგე, ეს სისულელეა. დიდი ერი, თუნდაც ძალდატანებით რომ იშველიებს ხოლმე პატარა ერს, დროის კარნახით ხდება ხოლმე. უბიხური ენა კი შენმა შვილიშვილებმა არ იციან. თურქული ენა კი გაცილებით მეტს მისცემს მათ, ვინც ოთხს კედელს შუა გამომწყვდეული უბიხური. ახლა ლათინურზეც აღარ ლაპარაკობენ, მერე რა წიგნები იწერებოდა ამ ენაზე!

-ასე თუ წავიდა საქმე, მაშინ ყველაზე ადვილი ის იქნება, მთელი მსოფლიო ერთ ენაზე რომ დაიწყებდეს ლაპარაკს, თუნდაც ფრანგულზე. ახლა ლათინურზეც მოგახსენებ, - დაუმატა კამათით გაცხარებულმა ტაჰირმა, - ის საუკუნეების მანძილზე ცოცხლობდა, მიუხედავად იმ იმპერიის დაცემისა, რომლის სახელმწიფო ენასაც თვითონ წარმოადგენდა.

-აბა, ერთი გონების თვალი გადაავლე, ჯიუტო ტაჰირ უბიხების ისტორიას და თუნდაც ერთი გამოჩენილი პიროვნება დამისახელე. ვერ დამისახელებ და იცი რატომ? იმიტომ რომ ასეთი პიროვნება არ არსებობს, ჰოდა რითი შეგიძლია იამაყო? არაფრით. ვისზე უნდა უამბო შვილებს? თარეშების წინამძღოლებზე? გაბურძენილ მოსისხარებზე. თავზე ხელაღებულ ყაჩაღებზე? ბავშვები მაინც შეიბრაღე. შეიგნე, უბიხების ბედი, თვით ისტორიამ გადაჭრა და მისი ბორბლის შეფერხება სასაცილოა და უშედეგოა. რაც უფრო მალე მიეკიდებიან უბიხი ახალგაზრდები ოსმალეებს, უფრო მოიგებენ, რადგანაც სწავლა-განათლებით, კულტურით თუ ხელოსნობის განვითარებით თურქები მრავალი საფეხურით მაღლა დგანან, ვიდრე ბევრი პატარა ერი, უბიხებზე რომ არაფერი ვთქვა.

მე ვეღარ მოვითმინე.

-უფრო მარტივად თქვი, მგლებთან თუ ვცხოვრობთ, მგლებივით უნდა ვიყმუვლოთ, არა?

საოცარი იყო: მანსოუ, შარდინის ძე გაცოფებული არ წამომხტარა, აუღელვებლად განაგრძობდა ჩემს დამოძღვრას:

-უბრალოდ გადარჩენა თუ უნდათ უბიხებს, სხვა გამოსავალი არ აქვთ, გარდა იმისა რომ სულთნის ძალაუფლებას მიანდონ თავიანთი ბედი. ალი ხაზრეთ-ფაშა, ვისაც ეს სამფლობელოები ემორჩილება, რაზმებს კრებს აჯანყებულის წინააღმდეგ, ჰოდა, უბიხი ჭაბუკებიც დაირაზმონ სულთნის დროშის ქვეშ.

-კი მაგრამ, საიდან შეაგროვებ უბიხ ჭაბუკებს, განა ბევრი მათგანი დაბრუნდა ბალკანეთიდან? ვინც დაბრუნდა ისიც ხეიბრები და ავადმყოფები არიან.

-შენ და ზაურყანი თუ მოუწოდებთ, უბიხები იარაღს აისხამენ.

-ღმერთმა აცხონოს დედაშენი, და ტაჰირი მართალს ამბობს, ჩვენ რაღა დახმარება შეგვიძლია, - ვთქვი მე.

-რაც არ უნდა იყოს, სულთან თუ არ მოეხმარებით ქემალ ფაშას წინააღმდეგ ბრძოლაში, ღალატად ჩაგითვლით და არაფრით არ გაპატიებთ. ჩემი დახმარების იმედი კი ნუ გექნებათ, თუ ალი ხაზრეთ ფაშა მტრის თანამზრახველად ჩაგთვლით და ჯარით გამოილაშქრებს თქვენზე, აქედან აგყრით უბიხებს და თქვენს სახლებს ბამბის შესანახ ბელლებად გადააქცევს.

-მაშინ ველარც შენ იცხოვრებ აქ, თავი ველარ შევიკავე მე.

-ვიცი, ასე იქნება, - მშვიდად დამეთანხმა მანსოუ. ფეხზე წამოდგა და სარკესთან მივიდა. - მაგრამ მანსოუზე ნუ დარდობთ, - წარბებზე თითი გადაისვა, - ჰუსეინ ეფენდის უნდა ჩემი სახლისა და მიწის ყიდვა. მე სიმამრთან მივემგზავრები საფრანგეთს. შამპანის პროვინციაში ულამაზესი კუთხე მელოდება ვენახებითა და მარნებით. იქ შევსვამ თურქის მომხრე სულთნის მომხრე თურქების სადღეგრძელოს და თქვენი სულების გასანათებელსაც, თუ არ დამიჯერებთ.

-ჰო, შენ იქ ყურძენს დაწურავ, ჩვენ კი აქ გაგვსრესენ, - ზიზღით აღმოხა ტაჰირს.

-მე თამაშიდან გავდივარ, შეიძლება არც კი გამეფრთხილებინეთ და ისე წავსულიყავი, პასუხს მომთხოვდით თუ რა...

-სადაც არ უნდა წახვიდე, უბიხების ნაღველი მაინც მოგძებნის და ყელში წაგიჭერს.

-გეყოფა კინკლაობა! უბიხების ბედს გულგრილად რომ არ ვუყურებ, იმიტომ გაგაფრთხილეთ, - მერე ტაჰირს მიუბრუნდა და მკვახედ უთხრა: - გახსოვდეს, გუშინდელი დღის მოქადაგევ, ჩემს რჩევას თუ ფეხებზე დაიკიდებ, ნულარ ინანებ! ახლა კი მშვიდობით!

მანსოუმ თავი დაგვიქნია და დარბაზიდან გავიდა.

იმ საღამოს ზაურყანმა ჩვეულებრივზე ადრე შეწყვიტა თხრობა. დიდხანს დუმდა დაქანცული, მერე საყოფაცხოვრებო საკითხებზე დავიწყეთ ლაპარაკი. ცუდ ხასიათზე იყო: რომელიღაც სიტყვა ვერც უბიხურად გავიხსენე და ვერც აფხაზურადო, ბოლოს და ბოლოს გამოირკვა, რომ ეს სიტყვა ტაჰა იყო.

-რა უბრალო სიტყვაა, - ბრაზობდა ზაურყანი, - და რამდენი წელია არავის უხსენებია უბიხურად, არც აქ და არც მეზობლებში, თითქოს სამარეში ვცხოვრობ. მავუწყდება და მავიწყდება სიტყვები.

ის კიდევ დიდხანს იჯდა ფრთებჩამოყრილი და დუმდა. ხელები თავზე შემოეჭდო. მე კი მინდოდა თუ არა, ვიჯექი და მივჩერებოდი და იმ ტრაგედიაზე ვფიქრობდი, რომელთანაც ამ სახლში შემახვედრა ბედმა.

ჩვენი შეხვედრის პირველ დღეებში ზაურყანს თითქოს არ სჯეროდა, რომ შეიძლება უბიხური ენა დაიღუპოს, მარწმუნებდა, რომ უბიხური მის სამშობლოში, უბიხეთშია შენახული, რომ მისი გაქრობა ისევე არ შეიძლება, როგორც მთების, მდინარეებისა და ტყეების. მე არ ვედავებოდი, ის იყო რომ მისი სიკერპე მაოცება.

და უცბად, იმ ღამეს მივხვდი, რომ მოხუცი მარტოდმარტო ცხოვრობდა იმ ენასთან ერთად, რომელიც არავის არ სჭირდებოდა მის გარშემო, ცხოვრობდა, როგორც ერთადერთი ცოცხალი მკვდრებში და საკუთარ თავს ინუგეშებდა. და ეს რაღაცის მკვდრების იმ სუფრას მოჰგავდა, ჩვენი შეხვედრის პირველ დღეს რომ გაშალა.

ზაურყანმ ზოლაკმა არ იცოდა სიტყვა „პრობლემა“, მაგრამ ცხოვრებამ მრავალგზის დააყენა მის წინაშე ენის პრობლემა, რომელსაც ვერსად გაექცეოდა.

წლების მანძილზე მხოლოდ თავის თავს ელაპარაკებოდა უბიხურად, ენატრებოდა მშობლიური ენა, როგორ იმქვეყნად გამგზავრებული ახლობლები. რამდენჯერ მიწვდომია მის სმენას შორიდან ხალხის გაურკვეველი ლაპარაკი და იმედოვნებდა, იქნებ მშობლიური ენაც გავიგონო. მერე კი, როცა ამდენი ხნის შესვენების შემდეგ, როგორც იქნა დაუბრუნდა თავის ხალხს, აუტანელი იყო ის მწარე სინამდვილე, დღითიდღე რომ მცირდებოდა მოხუცების რიცხვი, ვისაც ბავშვობიდან უბიხურ ენაზე ლაპარაკობდა, ისმენდა მათ საუბარს მშობლიურ ენაზე. სამაგიეროდ მრავლდებოდნენ ახალგაზრდები, რომლებმაც ცუდად, ან საერთოდ არ იცოდნენ ეს ენა.

ჰოდა, თვითონ ცხოვრებამ შეაჯახა ზაურყანი ამ პრობლემასთან. სამშობლოში რომ ყოფილიყო, წარმოდგენაც კი არ ექნებოდა, არასოდეს არ იფიქრებდა, მისთვის უბრალოდ არც კი იარსებებდა ეს პრობლემა.

ჩემთვის? ჩემთვის, როგორც მშობლიური ხალხის შვილისთვის, ეს პრობლემა გადაჭრილია, რადგან თვით ხალხის ცხოვრებაშია იგი გადაჭრილი.

სამაგიეროდ ეს პრობლემა - უბიხური ენის შესწავლა, როგორც მეცნიერ-ფილოლოგებისათვის, პირდაპირ არის დაკავშირებული ჩემს სპეციალობასთანაც. ჩემთვის ეს ალტერნატივაა იმ გზაზე, რომელსაც ჩვენ დავადექით მშობლიურ ქვეყანაში. მწარე ალტერნატივაა, რომელთან შერიგებაც ძალზე ძნელია, რომელ ხალხსაც არ უნდა ეხებოდეს იგი. მაგრამ ეს რომ არ მალეღვებდეს, არც ზღვას გამოცურავდი და ამ შიშველი დაბლობის განაპირას ვეღარ შევხვდებოდით ერთმანეთს ასი წლის ზაურყანი და მე - ოცდაათი წლის ახალგაზრდა, ორივენი თავისებურად რომ განვიცდით ამ პრობლემას.

### **ბითხას დაკარგვა და ტაჰირის სიკვდილი**

იცი, ძვირფასო შარახ, რითი განსხვავდება მეხსიერება ქალისგან? როგორც ვხედავ, არ იცი. ნუ იტყვ თავს ამის გამოსაცნობად, სულ უბრალო რამ არის: ქალი მხოლოდ მაშინ თუ უღალატებს კაცს, ახალგაზრდა რომ არის, მეხსიერება კი მაშინ დაიწყებს ღალატს, როცა დაბერდება. ჰოდა, ნუ გაგიკვირდება, შვილო, უფრო და უფრო თუ დამიწყებს ღალატს ჩემი მეხსიერება.

მუსტაფა ქემაღს რომ ფაშის წოდება ჩამოართვეს, იმ წელიწადს ბამბის უხვი მოსავალი მოვიწიეთ. გახარებული უნდა ვყოფილიყავით, მაგრამ ისეთი დრო იდგა, რა გაგვახარებდა. ომი იყო და ბაზრისკენ მიმავალი გზები მტრულად განწყობილ ჯარებს ჰქონდათ გადაკეტილი. ერთ მხარეს საფრანგეთის, ინგლისისა და

საბერძნეთის ძალაუფლებაში ნებით თუ უნებლიეთ მოხვედრილი სულთნის ჯარი იყო და მეორე მხარეს ქემალის მოხმარებისა, რომელთაც ფიცი ჰქონდათ დადებული, გაენთავისუფლებინათ სამშობლო. გადამყიდველები ტურებივით დაწანწალებდნენ ვილაიეთში, ჩალის ფასად იძენდნენ ბამბას, ფრონტის ხაზს იქით გზავნიდნენ და სამმაგად ყიდდნენ. მერედა, ვის შესჩივლებდი რამეს? თვითონ ჰუსეინ ეფენდი ცოტა ფულს როდი შოულობდა ამ საქმიანობით. მასთან კანონსა და სამართალს ვერ იპოვნიდი კაცი, სტამბულში კი, ხმებს თუ დაუჯერებდი, სულთანი უცხოელების ტყვე გამხდარიყო და თითქოს არავითარი ძალაუფლება აღარ გააჩნდა. მან გაუსამართლებლად გამოუტანა სასიკვდილო განაჩენი ქემალსა და მის მომხრეებს. დედაქალაქში ყოველ დღე ხანძრები ჩნდებოდა, ფეთქდებოდა თოფის წამლის საწყობები, იწვოდა სამხედრო საჭურვლით დატვირთული გემები გალატის ხიდთან. სულთნის სასახლის ილდიზ კიოსკის ახლოს კი განუწყვეტლივ ისმოდა სროლის ხმა. სულთნის მიერ აჯანყებულების წინააღმდეგ გაგზავნილი ასკერები ხშირად გადადიოდნენ სტამბულში სიკვდილმისჯილი ქემალის მხარეს, რომელიც ანკარაში უპირველეს კაცად იყო მიჩნეული. ქვეყანა ორ კაცზე მოხურულ ტყაპუქს ჰგავდა, ჩვენი სოფელი კარინჯ ოვასი კი ქარავან-ფარდულს დაემსგავსა. ვინ აღარ ირეოდა იქ. ფრანგებსაც ვხვდებოდით, ბერძნებსაც და სულთნის ბაშიბუზუკებსაც. არც სირცხვილი დააჩნდათ და არც ნამუსი არც ერთს. ყველა პოსტზე მდგომისთვის საჭმელი უნდა გექმია. შენ თუნდა გარეთ გაგეთია ღამე, მისთვის ბინა უნდა დაგეთმო. ამას თავი დაანებე და ჩვენი უბიხი ბიჭები ნარდს თამაშობდნენ და წარამარა კინკლაობდნენ. ერთხელაც აჰყვნენ ერთმანეთს და საქმე სისხლამდეც მივიდა. ერთ-ერთ მათგანს ჭრილობა დაეტყო სახეზე. დაზარალებული ნაგვალეების დიდგულა გვარისა იყო და ისეთი ამბავი ატეხეს, თითქოს საიქიოს გაესტუმრებინოს ვინმეს მათი თანამემამულე.

-თვალი თვალისა წილ! ასეთი ნაჭრილობევით მშვიდად ვერ ვიცხოვრებთ. შეურაცხყოფა შურისგებას მოითხოვს.

ბიჭს, რომელმაც სახეზე ნაწიბური გაუჩინა თავის ყოფილ ამხანაგს, ფარხათი ერქვა, ჩიზმაას გვარიდან იყო. ნათესავებმა იყნოსეს, რომ ეს სისხლი ასე უკვალოდ არ ჩაივლიდა, მაგრამ არ შეშინდნენ, პირიქით, ნაგვალეებთან შერიგებაზე უარი თქვეს.

-შერიგებაზე თუ დავიწყებთ ლაპარაკს, ეს მშიშარა ნაგვალეები იფიქრებენ რომ ჩვენ დავსუსტდით, - ამტკიცებდა ერთი, მომავლის მჭვრეტელად რომ მოჰქონდა თავი, ღმერთმა იცის საიდან და რატომ.

-ფარხათი ჩუმად უნდა გავამგზავრო შარაულებთან და ვთხოვოთ თვითონ ჰუსეინ ეფენდიმ შეიფაროს. - რჩევას იძლეოდა მეორე, რომლის ჭკუა-გონებაც, როგორც მაშინ ბოროტი ენები ამბობდნენ, თვით მაშინდელ დიდ ვეზირს თევფიკ-ფაშასაც კი შემურდებოდა.

ჰოდა, ადგნენ და ფარხათი შარაულებთან გააგზავნეს. მან შვილივით მიიღო ფარხათი, მოეფერა, შეაიარაღა და ჩაფრებში ჩარიცხა, ალი-ხაზრეთ ფაშას ქონებას რომ იცავდნენ. იარაღასხმული და ფიცხ ცხენზე ამხედრებული ფარხათი არაფრით განსხავდებოდა ქურდი და მყვირალა დელიბაშებისგან, რომლებისთვისაც, როგორც თვით ჰუსეინ ეფენდისთვის, უმწეო კაცისა და წიწილას მოკვლა ერთი და იგივე იყო. მართლაცდა, ემირის ძაღლი, თვით ემირზე უარესია. ზოგჯერ ამ თავზეხელაღებულების რაზმი, რომელშიც ფარხათიც იყო, კარინჯ-ოვასშიც გამოჩნდებოდა და ყოველი მათი გამოჩენა თარეშს ჰგავდა.

ალი ხაზრეთ ფაშა შორიდან მყავდა ნანახი მანსოუს მამულში და ახლა ჩვენთან რომ გამოჩნდა, ხელად ვიცანი. შავ არაბულ აჯილდაზე იჯდა და ცალი ხელით წინა კეხს ჩაფრენოდა, თითქოს ეშინოდა უნაგირიდან არ გადმოვვარდეთ. გვერდით თეთრ მერანზე ამხედრებული მაღალ-მაღალი და ლატანივით თხელი ფრანგი გენერალი მოჰყვებოდა. თავზე კაჰკაჰის ქუდივით ედო კოკარდიანი ქუდი. მათ უკან კი ნალივით მორკალულიყო ცხენოსანი ამაღა. მუხტარი ხალხს გამოეყო და მხედრებს მიუახლოვდა. ქუდი მოიხადა და მიესალმა, მაგრამ ფაშამს, ადგილზე რომ აცეკვებდა ცხენს, ყურადღება არ მიაქცია, ის ხალხს მიუბრუნდა.

-კარინჯ-ოვასის პატივცემულო მცხოვრებნო, მე არ მჯერა, რომ თქვენ ფიცი გაგეტეხოთ და დიდი სულთნის, დედამიწაზე ალაჰის ნაცვალის მხარდაჭერაზე უარი გეთქვათ. მე არ მჯერა, რომ თქვენ თქვენივე დიდებული თანამემამულის ანზავურ-ფაშას გულის მოკვლა გინდოდათ. თურქეთმა თავისი მიზეზით როდი განიცადა დიდი დანაკლისი მოსოფლიო ომში. ამით სარგებლობდნენ თვითმარქვია მხედართმავრები და შფოთსა და უთანხმოებას თესავდნენ, მაგრამ სულთანი კვლავ მოუგრეს მათ კისერს, თანაც ოქვენ სულთანი მარტოდმარტო არ გეგონოთ. აბა შეხედეთ! ჩემ გვერდით, ფრანგი გენერალი დგას, ეს მამაცი მხედართმთავარი თავისი ჯარით მოვიდა, დიდი სულთნის - ქვეყნის კანონიერი მმართველის დასახმარებლად. მარტო ბრწყინვალე ფრანგმა მეომრებმა როდი გაუწოდეს სულთანს მეგობრული ხელი, ინგლისელები და ბერძენებიც სულთნის მოკავშირეები არიან. ჰოდა, ვინ აღუდგება წინ, ასეთ ძალას? მამაცო უბიხებო, გაიხსენეთ უმძიმეს მდგომარეობაში ჩავარდნილებს თურქეთის ხელისუფლების მესვეურებმა რომ მოგცეს თავშესაფარი და ათასნაირი წყალობა გიბოძეს. საზიზღარი თვითმარქვები კი ჩირქს გცხებენ,

ხმებს ავრცელებით თითქოს, თქვენ უარს ამბობთ დიდი სულთნის ჯარში სამსახურზე.

ხალხს სითი გამოეყო, მხედრებს მიუახლოვდა, ქუდი ამოიღლია, თაყვანი სცა და დაიწყო:

-მოწყალეო ფაშა, შენ მართალი ხარ, სულთანთან მტრულა არ ვართ განწყობილი, მაგრამ მეომრები საიდან შევაგროვოთ მისი ჯარის შესავსებად? ერთი ბეწონილა დავრჩით. ახალგაზრდები თითქმის ყველანი ბრძოლებში დაიხოცნენ...

ალი ხაზრეთ ფაშამ მოულოდნელად შეაწყვეტინა:

-არ გეკადრება, მოხუცო, ჩემი მოტყუება. ეი, მუხტარ, წვევამდელების სია მომაწოდე!

მუხლებში მოკაკულმა მუხტარმა ფაშასთან მიირბინა, უბიდან ამოღებული ქაღალდები ქარმა აუფრიალა.

-აი, ხედავ მოხუცო, რამდენი წერია? ამ სიაში შეტანილები ვალდებულები არიან, საჭიროების დროს მაიდანზე გამოცხადდნენ. ვინც გაწვევაზე უარს იტყვის, სამხედრო სასამართლოს გადაეცემა. როგორც ვხედავ, თქვენში შფოთისთავეები გაჩენილან, რომლებიც შუღლს თესავენ და გაბუნტებენ. ეი, მუხტარ, შენ რა, სამშობლოს მტრებს მფარველობ? რატომ არ შეგვატყობინე სოფელში მტრის მსტოვრები რომ გაჩენილან?

შიშისაგან აცახცახებული მუხტარი ფაშას წინაშე მოიდრიკა და ჩაიბუტბუტა!

-მე ჰუსეინ ეფენდის მოვახსენე!

-ჰოო, გამახსენდა, გამახსენდა... რომელიღაც სწავლული ამღვრეს აქ წყალს...

-სწორია ჩემო ბატონო, სახელად ტაჰირი ჰქვია.

-სად არის ის მოღალატე?

-ის მოღალატე არ არის ფაშა, მას მთელი ხალხი პატივს ვცემთ - წამოიძახა სიტმა და ქუდი დაიხურა.

-გეკითხებით, სად არის-მეთქი!

-სტამბულს გაემგზავრა.

-რატომ?

-ჰუსეინ ეფენდის უჩივის.

-აი თურმე რაში ყოფილა საქმე!

-უკანონოდ არაფერს აკეთებს, თანაც სტამბულს გაემგზავრა, სხვაგან ხომ არა.

-ვიმედოვნებ, რომ - ისევ მიუბრუნდა ფაშა ხალხს, - მამაცი უბიხები კვლავაც ისახელებენ თავს სულთნისა და ხალხისთვის ბრძოლაში.

-მეკითები რითი დამთავრდაო თქვენი შეხვედრა ფაშასთან, მვირფასო შარახ? არაფრით. სხვაც ბევრი ჰქონდა სახლავფორთო ფაშას და წავიდა. სანამ ხალხს სულთნის არმიისთვის აგროვდნენ, ჩვენი ბიჭების უმრავლესობა უკვალოდ გაქრა. ზოგიერთი მოუხერხებელი კი, მაინც წაიყვანეს, გაქცევა ვერ მოასწრეს და იმიტომ. მაგრამ ვისაც ღმერთი არ წყალობს, ასე ემართება ხოლმე, უდროო დროს აჩქარდებიან და უდროო დროს შეფერხდებიან...

ერთ დილას, მზე კარგა ხნის ამოსული რომ იყო, სოფლის გზაზე მტვრის კორიანტელი დადგა და მხედარი მოვარდა. იგი შეუკაზმავ ცხენზე იჯდა და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა გაჰკიოდა:

-ხალხო, თქვენი სალოცავი დაიკარგა, ბითხა გაქრა!

-როგორ თუ დაიკარგა, როგორ თუ გაქრა?! - საკუთარ ყურებს არ უჯერებდა ხალხი.

-გორაკის ძირას მიდით! ყველანი წადით, ყველანი, თქვენი თვალით ნახეთ!

ქარისაგან წაღებული ნაპერწკალივით მოედო მთელს სოფელს სამინელი ამბავი. ხალხი გორაკისკენ გაიქცა. სითი შეუძლოდ იყო, მაგრამ ბითხას დაკარგვა რომ გაიგო, ავადმყოფობა დაავიწყდა, ჩაიცვა და კვერთხზე დაყრდნობილმა გორაკისკენ გასწია. ძლივს ვეწეოდი. გორაკის ძირას იმდენი ხალხი შეგროვილიყო, წინათ რომ გროვდებოდნენ ხოლმე მორწმუნენი. მოხუცები გორაკის მწვერვალზე ავიდნენ და თავისდა გასაოცრად დარწმუნდნენ, რომ ბიჭი, მთელი სოფელი რომ ააფორიაქა, მართალს ამბობდა. ქვის ნიშა, სადაც ქორის ხატებიანი ბითხა იყო დასვენებული, დაენგრიათ. ერთადერთი რცხილა კი მოკლული გუშაგივით ეგდო, ძირში გადაჭრილი. ხალხი ხმას არ იღებდა. მოხუცი სითი დიდხანს ათვალიერებდა ქვის ნატეხებს, ნაჯახის ნაკვალევს ხის დაკორძილ ძირზე. თითებით სრესდა დამჭკან ფოთლებს. მერე წელში გასწორდა, ხალხს თვალი მოავლო და თქვა:



-ბოროტებაა ჩადენილი! ვიღაცამ მოიტაცა ჩვენი სალოცავი, მაგრამ ეს არც დღეს მომხდარა და არც გუშინ, ფოთლები ჩამპალა და ნაჯახის ნაკვალევაც ჩამუქებულია.

ხალხი აყაყანდა. ბევრ მათგანს ძველებური რწმენა აღარ ჰქონდა, მაგრამ მკრეხელობამ შეურაცხყო. იმ წუთებში სისხლმა გაახსენათ, ვინც იყვნენ და მრისხანებან ყველანი ერთად შეაკავშირა. ზოგჯერ დიდი ხნის დამდურებული ნათესავებიც ასე ურიგდებიან ხოლმე ერთმანეთს ვინმეს სატირალში.

დამიჯერე, შარახ, ისე ვიყავი, თითქოს სასიკვდილო ჭრილობა მოეყენებინოს ვინმეს. დამნაშავე რომ დამენახა, მაშინ საკუთარი ხელებით დავახრჩობდი.

-ვინ გაბედა ასეთი მკრეხელობა? ო, ყოვლისშემძლე ბითხა, მეხად და ელვად დაატყდი თავს იმ ბოროტმოქმედს. წყეულიც იყოს უკუნითი უკუნისამდე მთელი მისი მოდგმა! - ქუდი მოეხადა და ცისკენ აცახცახებული ხელებაპყრობილი იწყევლებოდა მოხუცი თათლასტანი.

-ამინ! - გამოეხმაურნენ ხალხიდან.

„ამას უბიხი არ ჩაიდენდა,“ - გავიფიქრე მე, მაგრამ თურმე ხმამაღლა გამიფიქრია და ვიღაცამ ხალხიდან მიპასუხა:

-სწორია ზაურყან, ეს ჩვენი მტრის ჩადენილია.

მაგრამ ტაპირის მელოტმა, უგვანო და ელამმა მეზობელმა (სამწუხაროა, სახელი აღარ მახსოვს) გაიცინა და დაიძახა:

-სხვაზე დაბრალება ადვილია, ვინმე ჩვენთანმა თუ ჩაიდინა ეს?

-ნუ სულელობ! - ხმა გააკმენდინა ელამს დაუთმა.

-რატომ ადრე ვერ შევნიშნეთ, ბითხა რომ აღარ იყო თავის ადგილას? - იკითხა შავთავსაფრიანმა ქალმა. მისი შეკითხვა ყველა მამაკაცისადმი საყვედურად გაისმა.

თითქოს მოხუცებს ბრალდება მოხსნაო, ახალგაზრდებისკენ გაიქნია თავი და დაუთმა უპასუხა:

-გასაკვირი რა არის? უბიხებმა კარგა ხანია ზურგი შეაქციეს თავის სალოცავს და სხვას სცემენ თაყვანს. ტყუილად კი არ გვადარებენ ქარქვეტას.

განა დიდი ხანი გავიდა მას შემდეგ, თქვენ თვითონ რომ ილესავდით კბილებს ქურუმ საულაჰზე სწორეს ამ ადგილას? ღმერთმა გაანათლოს მისი სული.

-უცეცხლოდ კვამლი არ არის. ქურდს სხვა სოფელში ეძებდნენ და იმას კი თავის სოფელში ეძინა მშვიდად... - ისევ გაისმა მელოტის ხმა.

ხალხმა ყურები დაცქიტა:

-თუ ვინმეზე ეჭვობ, ბარემ პირდაპირ თქვი! - მოითხოვა ხალხმა.

-თქმას რა ჭკუა აქვს, უნდა დაამტკიცო, - გააფრთხილა მელოტი სიტმა.

-მოწმეები მოიძებნება, - გაიღრიჭა მელოტი.

ხალხი შემჭიდროვა და იმწამსვე გაისმა შემახილი:

-გამატარეთ!

ხალხმა გზა დაუთმო და თეთრებში გამოწყობილი, მუცელზე საათის ძეწკვჩამოკიდებული რახმანი გამოვიდა, წინ თავისი ვაჟიშვილით. ეს კაცი რა ხანია ვაჭრობასა და საბაზრო საქმიანობებს ეწეოდა ჩვენთან. თვითონ არ იყო ვაჭარი, მაგრამ ხშირად ეწებებოდა გამვლელ ქარავნებს და ქარავანბაშის დავალებებს ასრულებდა. მოკლედ, უტყუარი ყნოსვა ჰქონდა და სადაც არ უნდა წასულიყო, ვაჟიშვილიც თან მიჰყავდა, გეშავდა თავის ლეკვს.

-ო, უბიწო და ყოვლისშემძლე ბითხავ, - ღაღადებდა დაჩოქილი რახმანი. წინ ჩალის ქუდი ედო, - თუ მე ცრუ მოწმე ვიყო, დაე შენი რისხვა მხოლოდ მე და ჩემს ვაჟიშვილს დაატყდეს თავზე. აქვე გავჰყავდე, ერთი სიტყვაც თუ არ ვთქვა მართალი.

-მელამ თავისი კუდი მოიყვანა მოწმედ, - თქვა თათლასტანმა.

-ჩემი თვალით ვნახე, - თქვა რახმანის ვაჟიშვილმა.

-ბითხა, ტაჰირმა მოიპარა! - თითქოს წამებით ათქმევინესო, ისე აღმოხდა რახმანს.

ხალხი გაშრა.

-ეს შუძლებელია, ცილს სწამებენ! - მუქარით აღმართა კვერთხი სიტმა.

-ვიცი ძნელი დასაჯრებელია, მაგრამ სიმართლეს ვესაით გაეცევით.

-ტყული, ტყუილს გააჩნია, კინწისკვრით გააგდეთ აქედან!

-კინწისკვრით გააგდეთო, ადვილი სათქმელია, მაგრამ მართალს თუ ამბობს, - გაისმა ხალხიდან.

-ეჰ, რა არ ხდება ხოლმე, - ისევ შეაწია ხმა მელოტმა, -ზოჰჯერ მოლას ქალიშვილიც კი შეცდება, აცადეთ მამა-შვილს, თქვან რაც იციან.

-პატივცემულნო, ჩვენს გატაცებულ სალოცავს, სადაც არ უნდა იყოს იგი, კვლავ შესწევს შურისგების ძალა. თუ მე ტაპირს ცილს ვწამებ, ბითხას რისხვა მე თვითონვე დამატყდება თავზე...ათიოდე დღის წინ მე და ჩემი ვაჟი ერთ ქარავანს გავყევით, რომელიც კონიაში მიდიოდა. საქმეები მოვაგვარეთ და უკან რომ ვბრუნდებოდით, გადავწყვიტეთ, რაღაც-რაღაცები გვეყიდა ჩვენთვის. სავაჭრო გზას რომ გავცდით, შემთხვევით იმ ფარდულთან აღმოვჩნდით, სადაც ქვის, მინისა და სპილოს ძვლის ძვირფას ნივთებს ჰყიდდნენ. ვხედავთ ფარდულიდან ტაპირი გამოვიდა. დავუძახეთ, მაგრამ ვერ გაიგონა, ან ისეთი სახე მიიღო, ვითომ ვერ გაიგონა და ხალხს შეერია. ვიცოდით, რომ ტაპირი ჩვენს წამოსვლამდე გაემგზავრა სტამბულს ჰუსეინ ეფენდიზე საჩივრელად, ის კი ქალაქ კონიაში იყო. მე და ჩემმა შვილმა იმ ფარდულში შევიხედეთ, სადაც უბრალო ხალხს არაფერი ესაქმებოდა და საიდანაც ტაპირი გამოვიდა. შევიხედეთ და თითქოს ცუდი სიზმარი დავინახეთ: სამი ნოქარი დახლზე დადებულ ქორისხატებიან ბითხას ათვალიერებდა.

ეს რომ გაიგონეს, ხალხმა ამოიგმინა. რახმანს კი ისე დაიწყო წინ ხელები, როგორც მუსულმანებმა იციან ხოლმე ნამაზის წინ და განაგრძობდა:

-ბითხას ბაზალტის სხეული თითქოს ჩაშავებულიყო, მოოქრული თვალები მრისხანად უელავდა და ბრჭყალებიდან თითქოს სისხლი სდიოდა.

„მგონი ამ ჩერქეზმა გაგვაცურა? - თქვა ერთ-ერთმა ნოქარმა, ბითხას რომ ათვალიერებდა. მერე კი გაიცინა და მხარზე მოუთათუნა ხელი:

-ნუ დარდობ, ეს ნივთი ძვირფასი არ არის, მაგრამ სამაგიეროდ იშვიათია, ასე რომ ბარიბარში ვართ.

მე და ჩემი ბიჭი იქვე ფარდულში დავეცით მუხლებზე ბითხას წინაშე, მაგრამ ნოქარები მოგცვიდნენ და გარეთ გვიკრეს თავი.

-რატომ ვკარგავთ დროს ტყუილად? ყველაფერი ცხადია, ახლა უკვე ვიცით, ვინ არის ქურდი. დაგვიბრუნოს ტაპირმა ჩვენი სალოცავი, თორემ ტყავს გავადრობთ,

- დაიძახა გაბრაზებულმა ჭაბუკმა, რომელიც უკანასკნელი ლოცვის დროს, ქურუმ საულაჰის სიკვდილის დღეს, აქვე, ამ ბორცვზე უსტევანდა.

ხალხი მერყობდა, ზოგს რახმანის გაგლეჯა უნდოდა, ზოგს - ტაჰირის სახლზე იერიშის მიტანა.

-თუ გინდათ ამჯუწეთ და ამ ვაჭრუკანის არ მჯერა! ტაჰირის კი საკუთარი თავივით მჯერა! - წამოიძახა სიტმა.

-ყველას ვერ ამოვუკერავთ პირს. - დაიყვირა მელოტმა, კრაზა გვეოლია შემძვრალი უბეში. სტამბულში წავიდა და კონიაში კი ამოჰყო თავი!

მე და კიდევ რამდენიმე კაცმა ვიცოდით, რომ ტაჰირი სტამბულში კი არა, ანკარაში გაემგზავრა, ჩვენს საქმეებზე რომ მოლაპარაკებოდა საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენელს, რომელიც, ხალხის ხმას თუ დავუჯერებთ, უკვე მოსულიყო ქემალ-ფაშასთან. ტაჰირს უნდოდა შეეტყო: შეეძოთ თუ არა სამშობლოში დაბრუნება იმ უბიხებს, ვისაც ამის სურვილი ექნებოდა.

ყველას რომ სცოდნოდა ტაჰირის ადგილსამყოფელი, სახიფათო იყო. ხალხში ალბათ ჰუსეინ ეფენდის ჯაშუშები იქნებოდნენ და მყისვე აცნობებდნენ ბატონს. ეს სულთანმხუთავი კი არ დაახანებდა და მაშინვე დააპატიმრებდა ტაჰირის ოჯახს.

მე წინ გამოვედი:

-მატყუარებმა ხმა გაიკმინდონ! მალე თვითონვე დარწმუნდებით, რომ რახმანის ნაამბობი სიცრუეა. მას ტყუილად ვგონივართ დიდყურა ვირები. არავითარ კონიაში არ ყოფილ ტაჰირი!

მელოტმა ჩემთან მოირბინა და დაიწკავწკავა:

-შეტქმულები ხართ, შეთქმულები! ორივენი ერთნაირი ოხრები ხართ.

მე ხანჯალი ვიშიშვლე:

-ნაწლავებს დააგაყრევინებ ახლვე და ყელზე შემოგახვევ!

მელოტი ქარივით გაქრა, კოტრიალით ჩაგორდა ფერდობზე.

ჰორს ვერსად გაექცევი და ისიც უბიხების მთელ სოფელს მოედო. ერთმა მოიტყუა, მეორემ გაიმეორა, მესამემ თვითონ წაუმატ-წამოუმატა რაღაცები და ყველაფერი აამტუტა. გველი გარედანაა ჭრელი, ადამიანი კი შიგნიდან. ისინი, ვინც

გუშინ ტაპირს აღმერთებდნენ და მის თითოეულ სიტყვას კანონად მიიჩნევდნენ, დღეს ჭორს აჰყვნიენ და ამ კეთილშობილ კაცს ქურდს ეძახდნენ და მზად იყვნენ, თავი წაეცალათ. კარინჯ-ოვასში და მის ახლომახლო მიდამოებში ყველა ბითხას მოპარვაზე ლაპარაკობდა. მე, როგორც ტაპირის სხვა მეგობრები, მოუთმენლად ველოდი მის დაბრუნებას. ერთი სული მქონდა გამეგო, ვინ მოიპარა სინამდვილეში ბითხა და ვინ წააქეზა რახმანი და მელოტი ტაპირის წინააღმდეგ.

მაგრამ ტაპირი არა და არ ჩანდა და მე და დაუთმა გადავწყვიტეთ, რახმანს მოვლაპარაკებოდით. ეზოში შევედით. კაციშვილი არ ჭაჭანებდა. ქათმებიც კი არ კრიახობდნენ.

-სად არის რახმანი? - ვკითხე მეზობელს

-ის იმავე საღამოს წავიდა ოჯახიდან, ბითხას დაკარგვა რომ გაიგო. მთელი ავლადიდება ოთხთვალაზე დააწყო, უკან ძროხა გამოაბა და გაემგზავრა.

-სად წავიდა?

-ვინ ცის? ფარხათ ჩიზმამ ინახულა წინა დღეს.

„აჰა, აი სად მარხია ძაღლის თავი“ - გავიფქრეთ ჩვენ, მაგრამ საუბედუროდ თურმე ჯერ სად ვიყავით...

ცხენები იყო და საჯინიბო არა, საჯინიბო გაჩნდა და ცხენები აღარ იყო...

ფუჭი გამოდგა ალი ხაზრეთ ფაშას იმედი, სულთნის ასკერებად რომ გაეხადა უბიხები. ტყუილუბრალოდ დაჭენაობდნენ ფაშას ცხენოსანიმაცნეები სოფელ-სოფელ და გაჰყვიროდნენ: „გაუმარჯოს სულთანს!“

როგორც უკვე გითხარი, შარახ, საქმეს ბარაქა ვერ დაატანეს.

ალი ხაზრეთ ფაშამ ეს რომ გაიგო, სილ ცოფები ჰყარა თურმე, წყალში ჩაგდებული გავარვარებული რკინის ნატეხივით აუქაფიანდა ენა. რანაირად აღარ გვაგინებდა ფაშა. რა წყევლა-კრულვს არ უთვლიდა ცოდვილ უბიხებს. მაგრამ ყველაფერი რომ მხოლოდ წყევლა-კრულვით რომ დამთავრებულიყო, რა გვიჭირდა, ფაშას ყაჩაღები მისი განკარგულებით გვიცვივდებოდნენ სახლებში, ყველაფერს გვართმევდნენ რაც მოეწონებოდათ, ერეკებოდნენ პირუტყვს, აუპატიურებდნენ ქალებს და თუ სადმე წააწყდებოდნენ ავადმყოფ ახალგაზრდებს, ან ისეთებს ვინ ავადმყოფობას იგონებდნენ, ხვრეტდნენ, როგორც დეზერდტირებს.

-ლა ილაჰა ილა-ლლაჰი! გაუმარჯოს სულთანს!

ღვთის სახელით ბოროტების ჩადენა შეიძლება და კანონის სახელით უკანონობისა.

-ასტაგფურალლაჰ! - შველას თხოულობდა ხალხი.

ისინი ხვდებოდნენ, რომ კარინჯ-ოვასში აღარ დაედგომებოდათ, სხვაგან გადასახლებდნენ. ოჰ, ეს გადასახლება ბოროტი ბედით გვდევდა თან უბიხებს.

უბედურ კაცს ქვა აღმართში დაეწევაო... ტაჰირი ისე მობრუნდა უკან, ანკარამდე არ მიუღწევია. გარშემო გუშაგები, კორდონები იდგნენ, გზები გადაეჭრათ. ხიდებთან და გადასასვლელებთანაც დარაჯები იდგნენ. მოკლედ ნამდვილი ომი იყო. საწყალი გულიზარი შინ მობრუნებულ ქმარს ყელზე რომ ჩამოეკიდა ცრემლების ფრქვევით, შუალამე იყო.

-რა მოგივიდა? - ჰკითხა ტაჰირმა.

გულიზამრა უამბო, როგორ დააბრალეს ბითხას მოპარვა. ძლივს მოასწრო ამის თქმა და ტაჰირსაც დაუმახეს ქუჩიდან:

-მასპინძელი შინაა? - იკითხა ვიღაცამ უბიხურად.

-არ გახვიდე, დაიმალე, - ეცა ტაჰირს ცოლი.

-ნუ გეშინია, ეს რომელიმე ჩვენგანია, ალბათ - თქვა ტაჰირმა და ჭიშკრის გასაღებად წავიდა.

გაისმა სროლის ხმა და ტაჰირი წაიქცა.

ოთხი შეიარაღებული კაცი ცხენებიდან ჩამოქვეითდა და სახლში შეიჭრა. ეცნენ გულიზარს, საშველად რომ უხმობდა ხალხს, პირი ამოუჩურთეს და ხელ-ფეხი შეუკრეს, დაფეთებული ნამძინარები ბავშვებიც გათოკეს, სამივენი უნაგირზე გადაიწვინეს, სახლს ცეცხლი წაუკიდეს და გაიქცნენ.

მე და სითმა ტაჰირის სახლთან მივირბინეთ, მგრამ ახრჩოლებული მუგუზლების გარდა, აღარაფრეი დაგვხვედრია. დამოშმინებული ცეცხლი ხანდახან ისევ მოიქნევდა ხოლმე წითელ ჩინჩხლებიან ენას. კვამლი, ცეცხლი და ჭვარტლი აქეთი-იქით მიჰქონდა ქარს. გასისხლიანებული ტაჰირი პირქვე ეგდო ეზოში. მე პირველად მკვდარი მეგონა, მაგრამ ცოცხალი იყო, ოღონდ სასიკვდილოდ დაჭრილი.

თვალი რომ გაახილა, ძლივგასაგონად მითხრა:

-ცოლი და ბავშვები სად არიან?

-ცოცხლები არიან, ცოცხლები! - არ ვიცოდი რა მეთქვა და ისე ვუპასუხე. სიმწრისგან მზად ვიყავი, ღრიალი დამეწყო.

მივხვდი რომ ტაპირმა არ ირწმუნა ჩემი სიტყვები, ლოყაზე ცრემლი ჩამოუგორდა.

თავი წამოვუწიე და ვკითხე:

-ვინ გესროლა?

-ფარხათ ჩიზმამ.

მოვარდა ხალხი; ყველამ იქ მოიყარა თავი, ვისთვისაც ტაპირი ძვირფასი და ახლობელი იყო, ვინც ტაპირზე იმყარებდა იმედებს. დახოცილები იყვნენ დარდისგან. დაჭრილი სახელდახელოდ გაკეთებულ ფარდულში გადავიყვანეთ, მივჩერებოდი საყვარელ ვაჟკაცურ სახეს, თანდათან რომ ეპარებოდა სიკვდილი და არნახული უმწეო ნაღველი გულს მიწურავდა. ტაპირი კვდებოდა. ცეცხლა შთანთქა ყველაფერი, რასაც მან მთელი სიცოცხლე შესწირა. უკვე აღარავინ დაწერს უბიხების ისტორიას, აღარავინ შეადგენს ანბანს უბიხი ბავშვებისთვის.

ტაპირმა ოდნავ შეანძრია უღონო ხელი და ჩაიჩურჩულა:

-შინ დაბრუნდით! კავკასიაში... ყველანი... შინ! ...

ეს იყო მისი უკანასკნელი სიტყვები, მისი ანდერძი. მზის ამოსვლამდე დალია ტაპირმა სული. მთელი სოფელი შეგროვდა მის დასატირებლად, მოლაც კი მოვიდა, სულ ცოტა ხნის წინ გაიურს რომ ემახდა ტაპირს. რახმანის გაპარვა და რაპირის მკვლელობა უტყუარი საბუთი იყო, რომ მას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა ბითხას დაკარგვასთან. ვინც რახმანის მონაჭორი სიმართლედ ჩათვალა ახლა დარცხვენილი ნანობდა, ცრემლს ღვრიდა და პატიებას თხოვდა განსვენებულს.

-ვაიმე, ნან, ჩემო ტაპირ, - მოთქვამდა განსვენებულის თავთან თმაგაშლილი მამიდა ხიმეიჯი, - გადმოიხედე, ნან, რამდენი ხალხი შეგროვდა შენს პატივსაცემად!

ქვითინებდნენ ქალები და მძიმედ ოხრავდნენ მამაკაცები.

მანსოუც მოვიდა სიყრმის მეგობართან გამოსამშვიდობებლად!

-ცოდვას, ნამდვილი სწავლული იყო. ტყუილა დაიღუპა თავი და ოჯახიც დაღუპა. ვაფრთხილებდი და არ დამიჯერა.... ნეკიტ უნდოდა ქვის კედლის დანგრევა... მეოცნებე...

შორიახლო მდიდრული ეტლები გამოჩნდნენ. სანამ ჩაჯდებოდა მანსოუ, ჩვენთან მოხუცებთან მოვიდა:

-ღმერთმა სიკეთე ნუ მოგაკლავთ! თქვენს ამაგს არ დავივიწყებ, დიდი მადლობა. ალბათ ერთმანეთს ვეღარასოდეს ვნახავთ. მამული გავყიდე და საფრანგეთში მივდივარ, ცოლის სამშობლოში. როგორც ამბობენ, ძველს ვინც გაგიხსენებს, ვაჟკაცი არ არის, მაგრამ არ დაგიმაღავთ და ნაწყენი ვარ თქვენზე: ხალხის წმიდათაწმიდა სალოცავი ჰუსეინ ეფენდის ხელით რომ გაუგზავნეთ ალი ხაზრეთ ფაშას. განა მე არ ვიყავი ამ საჩუქრის ღირსი? თავის გამოსყიდვა გინდოდათ? მერედა, ამ ყაჩაღებთან საქმის დაჭერა შეიძლება? უფრო ჭკვიანური იქნებოდა სულთნის მხარეს ყოფილიყავით. მაგრამ როგორც არ უნდა მომქცეოდით, მე მაინც არ დამვიწყებია, რომ მამაჩემი უბიხი იყო, დიახ, პატივცემულნო, არ დამვიწყებია, და იცით ა ვქენი? არ ვიძუნწე და ალი ხაზრეთ ფაშასგან თქვენი საჩუქარი გამოვისყიდე. ახლა თან მიმაქვს ბითხა, იქნებ მე მაინც მომიტანოს ბედნიერება უცხოეთში. მშვიდობით... აუგით ნუ მომიხსენებთ!

მანსოუ, შარდინის ძე ეტლში ჩაჯდა და მტვრის კორიანტელში გაუჩინარდა.

ტაჰირი გორაკზე დავასაფლავეთ, იმ გორაკზე სადაც წინათ ბითხა იყო დამარხული. ჩამავალმა მზემ უკანასკნელი სხივებით გააცისკროვნა ახალი საფლავი.

ხალხი დაშლას არ ჩქარობა. თავები ჩაექინდრათ და ნაღვლიანად ფირქობდნენ. მაშინ მე გორაკზე ავედი, ტაჰირის საფლავთან დავდექი, პირთან ბუკი მივიტანე და უდაბნოს უბიხების ბუკის გამაწამებელი ხმა მოეფინა, ის ტაჰირის საფლავს დაჰქვითინებდა და უბიხების ქვეყნისკენ - სამშობლოსკენ მოგვიწოდებდა.

ავადმყოფები საკაცეზე, ჩვილი ბავშვები ზურგზე, ნაჯახები და ხანჯლები ქამარში.. თუნდაც სისხლიანი გზა იყოს, ჩვენ მაინც წავალთ, წავალთ, რადგან ვინც სამშობლო დაჰკარგა, მას ყველაფერი დაუკავავს.

ასე ნაღვლიანად ხმიანობდა ბუკი, სანამ არ დავიქანცე და ხელი არ ჩამომივარდა.



ბინდი უფრო და უფრო ეფინებოდა არემარეს. ცისკიდურზე აქაიქ ციალებდა ვარსკვლავები, თითქოს ზეცა ცივ ცრემლებს აფრქვევდა. ეს იყო უბიხების უკანასკნელი ღამე იმ მიწაზე, რომელზეც ფეხი ვერ მოიკიდეს.

### უკანასკნელი გზა

კვირაზე მეტი იყო, რაც ყველანი, ვისაც იარაღის ტარება არ შეგვეძლო, უბიხური ცამეტი დასახლების მოხუცები, ქალები და ბავშვები გზას ვადექით ჩვენი ავლადიდებით. სახლკარდამწვრებს, ბოშებსა და ფრონტის ხაზიდან გამოქცეულებს ვგავდით. სამი ათასი ეზო აიყარა. აიყარა, მართალია არა მამაპაპისეულ, მაგრამ მაინც შეჩვეული ადგილებიდან. მერედა, სამი ათასი განა ცოტა? მშრალი, ხორშაკიანი ზაფხული იდგა. დღე ისე ცხელოდა, რომ ტვინი გვიდუღდა. ღამე კი სიცვიდან გვაგაგმაგებდა. ზუსტად ისე იყო, როგორც აფრიკის უდაბნოში ისმაილს საბახის მექარავნე რომ ვიყავი ერთ ვაივაგლახსა და ჭაპანწყვეტაში, არც მეტი და არც ნაკლები. იმ ქვეყნადაც ნუ მოუშალოს ღმერთმა ისმაილ საბახს ჯოჯოხეთის ცეცხლზე დადაგვა.

თითქოს განსვენებული ტაპირის სურვილს ვასრულებდით, გეზი კავკასიისკენ გვეჭირა. ვინ იცის, სირიის ან არაბეთის გზას რომ დავდგომოდით, იქნებ ალი ხაზრეთ ფაშას ხელი ჩაექნია და ეთქვა: „უბიხების გარდაც ყელამდე მაქვს საქმეო“, მაგრამ ჩვენ სამშობლოსკენ გავემართეთ, სადაც ახლა ქემალ-ფაშასთან მეგობრულად განწყობილი ხელისუფლება იყო. „გველი გვყოლია ამდენ ხანს უბეში, - ბრაზობდა ალი ხაზრეთ ფაშამ - ყველა ეს კავკასიელი მუჰაჯირი მოღალატე, გამცემი, სულთნის მტერია. დამაცადონ, მე მაგათ ვუჩვენებ სეირს“. და სიტყვებს საქმეც მოაყოლა: ამ სულთნი დამქაშის დამსჯელი რაზმები მგლების ხროვასავით გვესმოდნენ თავს და ახალ ახალ სიცოცხლეს სწირავდნენ თავის საშველად გაქცეული ხალხიდან.

იქნებ ვცდები, მაგრამ მჯერა, უფრო მეტი ძალა და იარაღი რომ გვექონოდა, ალი ხაზრეთის მიურიდებლაც დავაღწევდით თავს და ბერძნებსაც, ხან რომ გამოჩნდებოდნენ იმ ადგილებში და ხან მიიძალეობდნენ, და ბოლოს და ბოლოს ჩვენს სიჯიუტესა და ილბალს იქნებ კავკასიაში დაბრუნება ეღირსებინა ჩვენთვის. მაგრამ არც ძალა გაგვაჩნდა და არც იარაღი, ცოტა მაინც თუ მოგვეძებნებოდა, ისიც იმიტომ რომ გზადაგზა ჩვენი ბიჭები გვიერთდებოდნენ, ხან აქეთ მხარეს რომ იბრძოდნენ და ხან იქით. ან უბრალოდ მთებში იყვნენ დამალულები. ისინი შეიარაღებულნი იყვნენ და როგორც შეეძლოთ, გვიცავდნენ.

გამარცხული მკვდარივით შიშველ კოანთას დაბლობზე მივდიოდით. ათეული ვერსის მანძილზე არც ხე ჩანდა და არც ჭა. ტყუილად კი არ ამბობდნენ თვითონ თურქები: „აქაურობას აქლემითაც კი ვერ მოერევიო“.

ძლივს მიათრევდნენ ფეხებს. თითქოს ძვლებს გაუდისო ხრჭიალი, ისე ჭრიალბდნენ ურმები, ბავშვები, ავადმყოფები და დაუძლურებული მოხუცები რომ იწვნენ ზედ. ჩვენ ვჩქარობდით, დახოცილებს სასწრაფოს ვმარხავდით და გზადაგზა ვტვიროდით. დაჭრილებს გონება უბნელდებოდათ სიმწრისგან, მაგრამ რაკი ფეხზე დგომა შეეძლოთ, ურემზე დაწვენას არ თხოულობდნენ. მარტო ისინი მიჰყავდათ ურმებითა და საკაცეებით, ვინც სიკვდილ-სიცოცხლეს შუა ქანაობდა. ხან წინ და ხან უკან ისევ გაისმოდა სროლის ხმა. უიარაღო ხალხისთვის ტყვიის დაშენა ვაჟკაცობა არაა, მაგრამ ერთი რამ ნაღდი იყო: თითოეული ბრმა ტყვია მსხვერპლს მიაგნებდა. ჩვენს ბიჭებს კი, თუმცა მიზანში სროლა თან ჰქონდათ დაყოლილი, უჭირდათ - მდეურეები ცხენებზე ისხდნენ და შაითნებივით დაჰქროდნენ აქეთ იქით, დაცლიდნენ თოფებს და გაიფანტებოდნენ.

ალი ხაზრეთ ფაშა მოგზავნილების პირით გვემუქრებოდა:

-თუ არ გინდათ სათითაოდ რომ ამოგწყვიტოთ, იარაღი დაჰყარეთ და უკან დაბრუნდით, სანამ გვიანი არ არის! ვფიცავ ალაჰს, ვინც სულთნის მტრებთან აპირებს გადახვევას, ჩემი ყწალობით უმაღლეს სიკვდილს გადაეხვევა. ჩვენ არარა მუქარის არ გვეშინოდა. მდინარე ზღვისკენ ილტვის, რკინა მაგნიტისკენ და ადამიანი მშობლიური მიწისკენ. რაკი წავედით, დაბრუნება აღარ გვინდოდა, რადგან სამშობლოს ძახილს, როგორც ჭემმარიტების ძახილს, ვერსად წაუხვალ. სულიერად დაცემულები რომ გაგვემხნეებინა, მოხუცები ხანდახან ძველებურ ლაშქრულს წამოვიწყებდით ხოლმე:

**დე, ჭრილობიდან გვდიოდეს ცრემლი**

**სისხლი სისხლის წილ!**

**წინ! მტერს დავატყდეთ მეხად და რისხვად,**

**წინ, მამაცებო, წინ!**

ახალგაზრდებს უკვე აღარ ესმოდათ ამ სიმღერის სიტყვები, მაგრამ მაინც მოსწონდათ, რომ ვმღეროდით. დამღუპველი დაბლობის ნახევარი უკან მოვიტოვეთ

და ახალ-ახალი უბედურება დაგვატყდა თავს: სურსათის ღარიბული მარაგი გამოგველია. შიმშილობა ბავშვების ტირილით დაიწყო. სხვა გამოსავალი არ იყო: ჯერ ხარები დავკალით, მერე ცხენებს დავუშინეთ ტყვია, გაგიგონია ოდესმე, ძვირფასო შარახ, მომაკვდავი ცხენის ჭიხვინი? ოთხთვალეები რომ დავწვით შეშად, ახლა აკვნებს მივადექით. სხვა აღარაფერი გაგვაჩნდა ხის, თოფის კონდახების გარდა, მაგრამ ისინი ჯერ კიდევ გვჭირდებოდა.

„დე, ჭრილობიდან გვდიოდეს სისხლი“, ეს სიმღერა სულის საბჯენი კვერთხივით იყო, მაგრამ შიმშილის გარდა, წყურვილიც გვიჭერდა ყელში ხელს. შიმშილი და წყურვილი ორივე ცოფიანი მგლებივით გვეცა ერთად და ვერც ვერაფრით ვშველიდით თავს, გარშემო არც წყარო იყო და არც ჭა.

-წყალი, დედა, წყალი! - ჩანახშირებული ტურებით ჩურჩულებდა ბავშვი.

დედას კი ცრემლები გაშრობოდა. სისხლიც კი არ სდიოდათ დაჭრილებს, მაშინვე შავად მიაცხვებოდა ჭრილობას. წყლის საძებნელად წასული რაზმი აღარ დაბრუნდა. ხალხის ნაკადი კი არ მიდიოდა, მიხობავდა. შიმშილი პურის ერთი ნატეხისთვის, ერთი ყლუპი წყლისთვის ტეხდა ჩხუბს. გზადაგზა იშვიათად გამოჩენილ ბალახს ედებოდა ხალხი საჭმელად. თავის დაჭერას თუ მოახერხებდა ვინმე, ბედნიერი იყო.

**გულს ნუ გაიტეხ, ცა კეთილია**

**და ამაღამვე დაუშვებს წვიმას.**

ვმღეროდით მოხუცები, იმედი რომ მიგვეცა ხალხისთვის, მაგრამ ეს სიმღერა კი არა, გოდება იყო.

და უცბად, თითქოს ზეცამ ჩამოგვძახა:

-აქ ახლოს ჭაობია, ჭაობი! - მთვრალივით ბანცალებდა და ხრიალებდა, ღმერთმა იცის საიდან გამოჩენილი კაცი, თითქოს მკვდრებიც კი წამოდგნენ ამ სიტყვების გასაგონად.

ვინ სირბილით, ვინ ნაბიჯით და ვინ ხოხვით წავიდა იქითკენ, საითაც ეს კაცი გვიჩვენებდა. დედებმა პატარები აიტაცეს ხელში, ცოტა მოზრდილებმა კი უფროსებს გაუსწრეს. ზოგმა გონება დაკარგა და გადამწუფებულ ნესვის ქერქივით დახეთქილ, გავარვარებულ მიწაზე მოადინა ზღართანი. ნაპირზე ამოგდებული თევზებივით პირდაღებული ეყარნენ ძირს. ყურადღებაც არავის მიუქცევია მათთვის. მალე

ფეხქვეშ კოლბოხები აჰყაპუნდა. ჭაობი ვრცელი იყო. მოლიპულ ნაპირებზე ლერწმები აშოტილიყო. ჭენჭყოს საშინელი მყრალი სუნი ადგა თავს. მიწასა და ბალახს თითქოს მარილი ჰქონდა მოფრქვეული. ვიღაც ყვიროდა:

-მოერიდეთ ამ წყალს, მოერიდეთ!

რას ამბობ, ვინ დაგიდევდა, ერთმანეთის ჯიკავ-ჯიკავით, ქშენით ეცემოდა ხალხი მუხლებზე და მღვრიე და ამყრალეზულ წყალს ეწაფებოდა. წყალი თბილი და წებოვანი იყო. შიგ ლიფსიტები, თავკომბალები და წურბელები ფუთფუთებდნენ, მაგრამ ჩვენ ისე ხარბად ვსვამდით, მშობლიური მთის წყაროც კი არ დაგვილევია არასდროს. რომ იტყვიან, ყელამდე ავივსეთ წყლით, მაგრამ მაინც ვერ ვშორდებოდით ჭაობს. საშინელი ხორშაკის მიუხედავად, ხალხი მაინც ცახცახებდა, წყურვილის შიშს ჰყავდა ატანილი, როგორც ცოფიან ძაღლებს აქვთ ხოლმე წყლის შიში. სული მოითქვეს და მერე მოიძიეს ახლობლები. ეცნენ, ვისაც წყალმდე ვერ მოედწია, მაგრამ ზოგი მათგანი უკვე მკვდარი იყო.

ვაის გავეყარეთ და უის შევეყარეთ, წყურვილი მოვიკალით და ახლა ისევ შიმშილი დაგვატყდა თავს, მეორე დღეს ბედმა გაგვიღიმა: ჩვენმა ორმა მზვერავმა რამდენიმე ვერსით რომ გვისწრებდნენ წინ, ცხენების რემას მოჰკრეს თვალი. ბიჭები არ დაიბნენ და მთელი რემა ჩვენკენ მორევს თოფის სროლით. გაგიგონია, ძირფასო შარახ ადამიანებსა და ცხენებს შორის ომი? თუ არ გაგიგონია, მე მომისმინე. ეს ომი იმ დაწყევლილი ჭაობის ნაპირებზე მოხდა. ვისაც თოფი ჰქონდა, ტყვია დაუშინეს ცხენებს, ვისაც ხანჯალი - ხელჩართული ბრძოლა გაუმართეს ცხენებს. ნაჯახებიანი ისე შევარდნენ ცხენების არეულ-დარეულ რემაში, თითქოს ტყეში არიანო, ერთმანეთში აირია დასისხლიანებული ცხენების ჭიხვინი და ხრიალი, გაცოფებული ცხენები, გათქერილი ადამიანების კვნესა და გოდება, ეცემოდნენ თავგაჩეხილი, მუცელგამოფატრული ცხენები და, ქვეშ იტანიებდნენ ფლოქვებით დაბეგვილ ადამიანებს, დაჭრილ ცხენებს სიკვდილს არ აცდიდნენ, ცოცხლად ხდიდნენ ტყავს და ნაჭრებად ჭრიდნენ. მოჭრილი და დამტვრეული ლერწმებისგან მყრალი ცეცხლი დაანთეს და შემწვარი ცხენის ხორცის სუნი დატრიალდა. ნახევრად უწვავი ხორციით სული რომ მოიბრუნეს, ისევ მოწყურდათ და ისევ ჭაობს მიაშურეს. მუჭებით ხვრეპდნენ ლუყურტ წყალს. მერე ცხენებთან ბრძოლაში დაღუპულები დავმარხეთ და ჭაობის გარშემო ხშირ ლერწმოვანს წავუკიდეთ ცეცხლი. „დაე, მტერმა იცოდეს რომ ჩვენ კიდევ ვანთებთ კოცონებს“.

კოცონიდან აღმოცენებულმა იმედმა ისევ დაგვიბრუნა ძალა, ოღონდ მცირე ხნით. როგორც იქნა ორ უბედურებას დავაღწიეთ თავი და მესამეს გადავეყარეთ:

ქოლერამ იფეთქა. პირველად სამი შვილის დედა გახდა ავად. ხელები მუცელზე შემოეჭირა, ტუჩები და ქუთუთოები ჩალურჯებოდა, ციებცხელებიანივით კანკალებდა და გავარვარებულ ქვიშაზე გორაობდა. მერე კრუნჩხვები დაეწყო და რამდენიმე საათში გათავდა კიდეც. სენი მის შვილებსაც გადაედო. ხალხი საშინელებამ მოიცვა. ზოგი შველას შესთხოვდა ღმერთს და ზოგი წყევლა-კრულვას უთვლიდა. მე მინდოდა თუ არა, მესაფლავედ ვიქეცი. მალე ჩემი ორი უახლოესი ადამიანი მივაბარე მიწას: მამიდა ხამჭიყი და სითი. ხიმჭიყი რომ მოკვდა, სითმა მითხრა:

-მეც ავად ვარ ზაურყან, ხიმჭიყის გვერდით დამასაფლავე: არ მინდა მარტო დავტოვო ამ წყეულ მიწაში.

თვითონ ამოთხარა საფლავი ცოლის გვერდით, სიკვდილის წინ დიდხანს არ უტანჯია. თავზე ვადექი მათ მკირფას საფლავებს და თუმცა თვალები რა ხანია ამომშრალი მქონდა, ღაწვებზე მაინც დამიგორდა ცრემლი, ასე გაჩნდება ხოლმე კლდეებზე ცივი წვეთები, მიუხედავად იმისა რომ ცა მოკრიალებულია. მეც ამ კლდეებივით ვტიროდი და ცრემლები დანაოჭებული რაწვებიდან ჟონავდა.

უცბად ჩვენში ყველაზე ხნიერი თათლასტანის ხმა გავიგონე:

-ჯერ არ დავხოცილვართ და საფლავებში ვწვებით. აბა, ასწიეთ ჩაქინდრული თავები! ახაირა, ხაირა! დაუკარით ტაში! საცეკვაოდ გამოდით, საცეკვაოდ! - და თათლასტანმა საცეკვაო სიმღერა წამოიწყო, თითქოს ჩვენში ყველაზე უფრო ჯანსაღი ყოფილიყოს, უცბად ჩამოებერტყა მხრებიდან ნახევარი საუკუნე. მე გაოცებული ვიყავი: „ხომ არ შეიშალა?“ მაგრამ თათლასტანს გონებაც საღი ჰქონდა და მეხსიერებაც.

-განა არ გინხავათ, სწორედ ჩაქრობის წინ რომ უფრო აპარპალდება ხოლმე სინათლე? მოდით, მოწყვეტილი ვარსკვლავივით კი არა, ელვასავით ავკაშკაშდეთ სიკვდილის წინ!

თათლასტანი ხან ერთთან მიდიოდა, ხან მეორესთან და უფრო და უფრო ძლიერად ურტყამდა ერთმანეთს ხელისგულებს.

-ახაირა, ხაირა!

და მართლა სასწაული მოხდა: არავის არ დაუმახია „ჭკუაზე ხომ არ შეიშალე, გონს მოდიო“, პირიქით, ღონეგამოცლილმა ხალხმა ფეხზე ძლივს რომ იდგნენ, ან

გასავათებული ეყარნენ ძირს, ჯერ ჩურჩულით ააყოლეს ხმა, მერე თანდათან აუწიეს და ბოლოს მთელი ხმით შემოსძახეს მამაპაპური საცეკვაო და ტაშიც დასცხეს.

-ეს მიწა დაყრუვდა და ჩვენი შვილების ტირილი არ ესმის, დაბრმავდა და ვერ ხედავს, როგორ ვიღუპებით. მაშ მოდი და ვიცკვოთ, ისე ვიცეკვოთ, რომ ჩვენი ფეხის ხმა გუგუნად ჩაესმას. დაე იცოდეს, რომ ჩვენ კვლავაც ვცოცხლობთ და დანებებას არ ვაპირებთ, - მოგვიწოდებდა თათლასტანი.

ნელ-ნელა წრე შეიკრა. ოჰ, შვილო იმ წრეში მდგარი ადამიანების სახეები რომ გენახა: წარმოგიდგენია გაღიმებული მკვდრები? თათლასტანი კი საკუთარ თავს შეუძახებდა ხოლმე ხანდახან:

-ეჰ, თათლასტან, თათლასტან სად გაქრა შენი სიმკვირცხლე? აბა დაამტკიცე, რომ საპირისწყამლეში ჯერ თოფის წამალი არ გამოგლევია. ოდესღაც, უბიხეთში ხომ პატარა სუფრაზეც შემეძლო ცეკვა. თავბრუსხვევამდე ვცეკვავდი ცერულს, ახაირა! ახაირა! არც სუფრა ირხეოდა და წვეთიც კი არ იღვრებოდა ღვინით სავსე ჭიქებიდან. აბა ერთი ახალგაზრდობა გაიხსენე!

თათლასტანმა დოინჯი შემოირტყა და ცეკვა დაიწყო.

ყველაფერი ერთმანეთში აირია: „ახაირას“ ვაჟკაცური შეძახილი, ცრემლი და ღიმილი. ლამის გაგიჟდა ხალხი, მეც ჰაშიშმონაწევრებით თავგამოდებით ვუკრავდი ტაშს.

-ახაირა, ახაირა!

თათლასტანმა კი ცალ მუხლზე ჩაბუქვნაც სცადა, მაგრამ არ გამოუვიდა.

„ბებერი ძვლები აღარ ემორჩილებიან“, - გავიფიქრე მე. ყველა ცეკვას თავისი ასაკი აქვს, მაგრამ მაინც საიდან მოიკრიბა ამხელა ძალა? ჭეშმარიტად ქალის ასაკს მისი სახე გასცემს და კაცისას, ხასიათი. უდაბნოში მომხდარმა ამ ამბავმა ერთი ამბავი გამახსენა, ეს ჩემს წინაპრებს უთქვამთ დიდი ხნის წინათ, ჩემს დაბადებამდე: გარდაცვლილებსაც მოიწვევთ მეჯლისში და მკვდრებსაც კი ავაცეკვებთ! გამახსენდა და შევკრთი: „ნუთუ წინასწარ განჭვრიტეს თავიანთი შთამომავლობის საშინელი აღსასრული?“

უცბად თათლასტანი ცეკვის შეუწყვეტლად გამოვიდა წრიდან და ყველანი ტაშისცემით გაგვიყოლა. საცაა სული გაეყრებოდა მოხუცს. დაღლილობისგან ენას ვეღარ აბრუნებდა და მხოლოდ თავის ქნევით ანიშნებდა, ხალხო, უკან მომყევითო.

ხალხიც დაემორჩილა. თითქოს თოკი გამოებას თათლასტანს მათთვის, ისე ექაჩებოდა იმ მხარისკენ, სადაც უცხად მამლის ყივილი მოისმა. სულ ახლოს, ჩვენ გვერდით სოფელი იყო.

შემდეგ რა მოხდა ზაურყანს ცუდად ახსოვდა. ვერც ის გაიხსენა, რამდენ ხანს იყვნენ უბიხები გზაში, არც იმ ჭაობის სახელი ახსოვდა, სადამდეც მიაღწიეს, არც ის, რამდენი გადარჩნენ ცოცხალი, დღეს ერთს ჰყვება და ხვალ მეორეს, ყველაფერს ერთმანეთში უერვდა.

იმ დღეებში თვითონ შეეროდა ქოლერა. და ალბათ, ამის გამო უღალატა მეხსიერებამ, ერთი რამ კი ცხადი იყო: მოხუცს კომმარული რამ გადაეტანა, თხრობის დროს შეაჟრჟოლებდა ხოლმე, სახე ექუფრებოდა და ხმა უწყდებოდა. ნეტავ მაინც სად მოხდა ეს?

თურქეთის რუკა ავიღე და მოხუცს მივუჯექი, თითოთ ვუჩვენე კონიის დაბლობი და ჭაობები მწვანე წერტილებით რომ იყო აღნიშნული, მაგრამ მოხუცმა ვერაფერი ახალი ვერ წაუმატა თავის ნაამბობს.

რუკაზე ეს წერტილები ახლოს იყო იმ ადგილთან, სადაც ამჟამად ვიმყოფებოდით მე და მოხუცი. როგორც ჩანს, სანამ აქ მოვიდოდით, ის ადგილი გამოვიარე, სადაც ქოლერით დახოცილი უბიხების ძვლები განისვენებს.

ეს სადღაც სულ ახლოსაა, აქვეა. და ზაურყანს წარმოედგინა, რომ ისინი ძალიან დიდხანს მოდიოდნენ და გზას დასასრული არ უჩანდა, ჭეშმარიტებისგან შორს არის, სინამდვილეში უბიხებს სამოცი ოთხმოცი ვერსი თუ ექნებოდათ გავლილი, მაგრამ აბა, ვინ დაადანაშაულებს მოხუცს, რომ საშინელმა მწუხარებამ დღეებიც კი დააგრძელა და ვერსებიც, მის მეხსიერებაში?

ჩვენ ისევ ერთად ვსხდებოდით და მოხუცი წვალეებით აკოწიწებდა დაფანტულ მოგონებებს.

რომ იტყვიან, ორ ცეცხლს შუა აღმოვჩნდით: წინაც მოჭრილი გვექონდა გზა და უკანაც. გარშემო სოფლების მცხოვრებნი მთებში გაურბოდნენ ქოლერას და თან სურსათის მარაგი მიჰქონდათ, პირუტყვსაც მიერეკებოდნენ. შინ მხოლოდ ისინი რჩებოდნენ, ვისაც უკვე შეეროდა სენი. საცა არ უნდა ყოფილიყო ჭექა-ქუხილი, მეხი

მაინც უბიხებს მოგვნახავდა ხოლმე. ქოლერის გავრცელებაში ოსმალებმა ჩვენ დაგვდეს ბრალი, ვინც ავადყოფების მოსავლელად დარჩენილიყვნენ, ან ის ვისაც უკვე გადაეტანა მძიმე სენი, იარაღით ხელში გადაგვიდგნენ გზაზე.

პოლიციელებს მკაცრი ბრძანება ჰქონდათ მიღებული სტამბულიდან: „გადაუღობეთ უბიხებს ყველა გზა, ნუ მოერიდებით იარაღის ხმარებას. მკვდრები დაწვით!“

სოფელს რომ მივუახლოვდით და განაპირა სახლებთან მივედით, ვიღაც გლეხი გამოვიდა და ყველაზე წინ მიმავალ თათლასტანს თოფი ესროლა, თათლასტანი დაეცა, მკვლელები კი გაუჩინარდა.

-აი, მეც გამომასალმეს სიცოცხლეს, ზაურყან! ვაჟკაცი თუ ხარ, ისე დამმარხე რომ თავი უბიხების მიწისკენ მქონდეს!

თათლასტანი მოკვდა, მეკი ტანში შემამცივნა. ძველი სიმღერის სიტყვები გამახსენდა: „ქოლერის ჟამს მერცხლებიც კი არ დაფრინავენ,“ ცას ავხედე და მართლა არ ჩანდნენ მერცხლები, შორეთი ბინდში ჩაიძირა. შუბლზე ხელისგული გადავისვი, ცოტა ხნით გაიფანტა ნისლი, მაგრამ ისევ ჩამოწვა, თათლასტანს ვადექი თავზე და ვერაფრით ვერ მომესაზრებინა საითკენ იყო უბიხეთი. მისი დამარხვა ვერ შევძელი - ღონე აღარ მქონდა. ხის ქვეშ დავასვენე და თვალები დავუხუჭე, ეს იყო და ეს. უარესად დაუარესად ვხდებოდი, მუცელი მტკიოდა, ხევის პირას მდგარი სახლისკენ წავბანცალდი, თავზე ტყვიებმა გადამიარეს სტვენით, მაგრამ ყურიც არ მითხოვებია.

თათლასტანის ძმისშვილმა და კიდევ რომელიღაც ჭაბუკმა შიშველი ხანჯლებით ჩამირბინეს, მოხუცი თათლასტანის მკვლელს ეძებდნენ.

-მიწაში ხომ ვერ ჩამვრებოდა! - ყვიროდა ერთ-ერთი მათგანი.

-აღბათ, რომელიმე სახლში დაიძალა.

ჭიშკარს რომ მივუახლოვდი, ქალის გულისგამგმირავი კივილი გავიგონე, უკანასკნელი ძალა მოვიკრიბე და შინ შევედი. შეშინებული ქალი თათლასტანის ძმისშვილს კუთხეში მიემწყვდია და მკერდზე ხანჯალი მიებჯინა:

-თქვი, სად დაიძალა მკვლელები? ვიცი, ამ სახლში რომ შემოვიდა. რას აკაწკაწებ კბილებს? მიპასუხე-მეთქი, გეუბნები თორემ, შენცა და შენს შვილს ახლავე გამოგიყვანთ წირვას, - მე ავადმყოფ ბიჭს გადავხედე საწოლში რომ ბორგავდა.



-ვფიცავ ალაჰს, აქ არავინ შემოსულა. თუ გინდათ, სახლი გაჩხრიკეთ, ნუ დაგვხროცავთ უდანაშაულოებს, ობოლო ბიჭი მყავს. მამამისი ოთხი წელია რაც მოკვდა, - პასუხობდა შეშინებული ქალი და საბრალო ბიჭისკენ გამვრომას ცდილობდა

-აქედან მოწყდით! - დავიღრიალე მე.

ჩემი ხმა, ალბათ, მომაკვდავი მხეცის ღრიალს ჰგავდა.

გაშმაგებულმა ბიჭებმა ხანჯლები ჩააგეს. ამ დროს ქუჩაში სროლის ხმა გაისმა, ერთს მეორე მოჰყვა და ისინიც ქუჩაში გავარდნენ, მეც უნდა გადამებიჯებინა ზღურობლისთვის, მაგრამ ქალი ორივე ხელით ჩამაფრინდა:

-ნუ წახვალთ, გევედრებით, ნუ წახვალთ, მარტო თუ დავრჩებით, ისინი მობრუნდებიან და ამოგვხოცავენ, შეგვიბრალებთ! -ქალმა ბიჭისკენ მიმითითა.

ამ ქალს რომ არ შევეჩერებინე, შორს მაინც ვერ წავიდოდი. მალე თვალებში ყველაფერი ამერია, ქალმა ტახტზე მიმაწვინა და გონებაც დავკარგე.

რამდენ ხანს ვბორგავდი და ვბოდავდი, რამდენ ხანს ვიყავი უგონოდ, თვითონაც არ ვიცი, გონება რომ დამიბრუნდა, დავინახე რომ უცხო სახლში ვიწექი.

-სადა ვარ? - ეს იყო ჩემი პირველი სიტყვები, საიქიოს შუა გზიდან რომ მოვბრუნდი, თავთან ქალი მედგა.

-საკუთარ სახლში იგულებთ თავი.

-თქვენ ვინ ხართ, ხანუმ?

-კარგად თუ შემომხედავთ იქნებ გაიხსენოთ?

მომეჩვენა, რომ ქალმა გაიღიმა. მივაჩერდი, პირმრგვალი იყო, დიდი შავი თვალები ღიმილის მიუხედავად ნაღვლიანი ჰქონდა, თმაში ჭაღარა გარეოდა, მეხსიერება დავმაბე: „ვინ უნდა იყოს?“

ისევ ქალმა მიკარნახა:

-გახსოვთ, ორ თქვენებურ ახალგაზრდას ჩემი და ჩემი შვილის მოკვლა რომ უნდოდათ? თქვენ გადაგვარჩინეთ. მერე წასვლა გინდოდათ, შეგეხვეწეთ, დარჩით-მეთქი. უკვე ავად იყავით და ტახტზე დაგაწვინეთ. დღევანდლამდე სამარის პირას იყავით, მაგრამ მადლობა ალაჰს, გადარჩით.

თანდათან გამინათდა გონება და ერთიმეორის მიყოლებით ჩამიარა უბიხების უკანასკნელი გზის ჩვენებებმა, მკვდრები... კვდრები... მკვდრები... მოცეკვავე თათლასტანი.... და ბოლოს გამახსენდა, როგორ მოვხვდი ამ სახლში. სიმხნევე დავიბრუნე და საწოლში წამოჯდომა ვცადე.

-დაქეთ, დაწექით, ჯერ საშინლად სუსტად ხართ. - ქალმა მზრუნველად მომწმინდა გაოფლიანებული სახე და ბალიშზე დამადებინა თავი. მერე ჩაი მომიტანა და დამალევინა.

-ესე იგი ამ ხელებმ გამომტაცეს სიკვდილს? - ხელი გადავუსვი ხელზე.

-თქვენ თვითონ ხართ ჩვენი მხსნელი, მართალია მიჭირდა ორი მოვლა: აქეთ თქვენი და იქით ბიჭის, მაგრამ ალაჰის წყალობით ორივენი გადარჩით, - ის კართან მივიდა, გამოაღო და დაიძახა - ბირამ, შვილო, შინ!

ჩრდილივით ჩუმად შემოვიდა და წინ დამიდგა თხუთმეტიოდე წლის ბიჭუნა. სახე ისე გატეტკვილი ჰქონდა, ალბათ სისხლის ნატამალიც არ გააჩნდა.

-აი ბირამ, ჩვენმა მხსნელმა ძიამაც მოიკეთა. - სიყვარულით სავსე მზერა არ მოუშორებია, ისე უთრა დედამ. - მიდი შვილო, დაელაპარაკე, ოღონდ ცოტა ხნით, არ დაღალო.

ბიჭი ტახტთან მოვიდა, შვილის კეთილი თვალებით შემომხედა და ჩაიჩურჩულა:

-დიდება ალაჰს, დიდება ალაჰს!

დედამ თავზე ხელი დაადო შვილს და იმედიანად ამოიოხრა:

-იქნებ ჩვენც გავითენდეს ზედნიერი დღე.

ძვირფასო შარახ, ეს იმ სახლში მოხდა, სადაც ჩვენ ვზივართ ახლა. მე სწორედ ამ ადგილას ვიწექი, სადაც ახლა მიდგას საწოლი. ის კი იქ იჯდა, სადაც შენ ზიხარ და მიცქერდა...

ვიცი რომ მისი სახელის თქმა არ შემფერის, უბიხებიც და აფხაზებიც ცოლის სახელს არ ახსენებენ, შენ უნდა იცოდე იმ თურქი ქალის სახელი, ვინც გადამარჩინა: სალიმა ერქვა.

ჩემო ძვირფასო, ჩემო მომთმენო, გაგაწვალე ჩემი ნაამბობით, თითოეულ სიტყვას სისხლისა და მწუხარების დაღი რომ ამჩნევია. სამშობლოში დაბრუნების

მსურველი ყველა დაიღუპა, ზოგი ქოლერით და ზოგი - ტყვიით, ვინც გადარჩა უბიხოვას თავი დაანება, თუმცა ასეთები ცოტანი იყვნენ.

მეკითხები: სალიმას რა მოუვიდაო? იშვიათი გულის ქალი გამოდგა. სიკვდილის ანგელოსს რომ გამომტაცა ბრჭყალებიდან, მაშინ ოთხმოცისა ვიყავი, მაგრამ სალიმამ მითრა: „დარჩი, სად უნდა წახვიდე, დღეიდან ეს იქნება შენი სახლი“. მიუხედავად ასაკისა, მაინც მხნედ ვიყავი, დავრჩი და ვცხოვრობდით როგორც ცოლ-ქმარი.

გავიდა რამდენიმე თვე. ქოლერაზე უკვე აღარ ლაპარაკობდნენ სოფელში. მთებში გახიზნულები დაბრუნდნენ. ოღონდ საფლავის ქვები მომრავლდა იმ წელიწადს სოფლის სასაფლაოზე. ათ წელიწადსაც არ გაჩნდებოდა ამდენი საფლავი მშვიდობიანი ცხოვრების დროს.

მოულოდნელად სალიმა გახდა ავად. მკერდს იტკიებდა. რას არ ვაკეთებდი მის გადასარჩენად, მაგრამ ვერაფერს გავხდი. სიკვდილის წინ ეს მთხოვა:

-ბირამს ნუ მიატოვებ, მამობა გაუწიე.

მეორე დღეს დავკრძალე სალიმა. აქედან ახლოსაა, გორაკის ფერდობზე. გარეთ რომ გავალ ხოლმე, იქითკენ გამიწევს გული. ასე მგონია, მარტო ის კი არა, ყველა ჩემი ახლობლები იქ არიან. უკვე დიდი ხანია, დავაფრთხილე ბირამი, რომ მეც იქ დამკრძალოს, მის ვერდით!

სანამ გაიზრდებოდა ბირამი, განუყოფლად ჩვენთან იყო, ჩემი მეთვალყურეობის ქვეშ, მამაც მე ვიყავი და ჭკუის დამრიგებელიც. ცოლი რომ შეირთო, ცალკე დასახლდა თავისი ოჯახით, ხალხში კარგი ხმა დადის ბირამზე: პატიოსანი და შრომისმოყვარე კაცია, მარჯვე მჭედელიაო. ღმერთია მოწამე და შენც ხედავ, რომ შვილი არ მივიწყებს. თითოეული დღე, ახლა შეიძლება ჩემი უკანასკნელი დღე იყოს ამ უცხო მხარეში, სახლში, რომელიც საკუთარი ხელებით არ ამიშენებია. მე, ზაურყან ზოლაკი, უკანასკნელი უბიხი ვარ ამ დაწყევლილ ქვეყანაზე და მრცხენია კიდეც, ამდენ ხანს რომ შემოვრჩი.

აი, ყველაფერი რაც ზაურყან ზოლაკისგან მოვისმინე. თვალს ვავლებ ჩემს ჩანაწერებს და ისევ და ისევ მაოცებს ამ კაცის სიცოცხლისუნარიანობა. თავისი ხალხის მიწის პირისაგან აღგვის მოწმე გახდა და მაინც ეყო ძალა ხმამაღლა გაეხსენებინა თითოეული დღე ჩემი თანდასწრებით.

-შვილო შარახ, ნუ გამკიცხავ და უნდა დავწვე, თავბრუ მესხმის, - მითხრა მან იმ უკანასკნელ საღამოს, ადგა და გამომემშვიდობა.

მე კი ჩემს ოთახში შევედი, სანთელი ავანთე, ხელნაწერი გავშალე და ჩავფიქრდი. თვალწინ ისევ უბიხეების უკანასკნელი გზა მედგა. ისევ მესმოდა სროლისა და ყვირილის ხმა. მეჩვენებოდა, თითქოს ჩემი ხელნაწერი იცლებოდა სისხლისა და ცრემლებისგან.

ისტორიამ ცოტა მაგალითი როდი იცის უბიხეებზე გაცილებით დიდი უკვალოდ გაქრობისა, მაგრამ უბიხეები ხომ სულ ახლახან აღიგავნენ პირისაგან მიწისა. ყოველივე ეს ერთი კაცის მეხსიერებამ აღბეჭდა. თუმცა, ცხადია ეს ამბავი არც ერთ დღეში მომხდარა და არც ერთ წელიწადში.

უბიხეებმა იმ დღიდან გაწირეს თავი დასალუპად, როცა სამოთხის მიწის ხლივის იმედით თურქეთს გაემგზავრნენ გემებით.

ასიმილაციის პოლიტიკა იყო და დარჩა კიდევ თურქეთის სახელმწიფო პოლიტიკად აბდულ ჰამიდის მეფობის დროსაც და „მლადოთურქების“ ძალაუფლების დროსაც.

ასიმილაციის ძლიერმა და მღვრიე მდინარემ, სხვა მრავალი ეროვნებებივით ჩაითრია უბიხეებიც. „მლადოთურქები“ ოცნებობდნენ მთელ დედამიწაზე მუსულმანების დასახლებას, რა თქმა უნდა, კავკასიაზეც ოცნებობდნენ, ისინი ფიქრობდნენ, რომ მათ შექმნილ ოსმალეთის დიდ იმპერიაში სახელმწიფო რელიგიად ისლამი იქნებოდა, საერთაშორისო ენად - თურქული ენა. პატარა ხალხს ისლა დარჩენოდათ, ამ ერთიან მდინარეში ჩანთქმულიყვნენ. იმათ კი, ვინც ამის მოხმრენი არ იყვნენ, ტაჰირის ბედი არ აცდებოდათ.

რუსეთში ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვებამ მსოფლიო შეძრა, მათ შორის თურქეთში მცხოვრები მთელი მუჰაჯირობაც, ვისაც გულის სიღრმეში ისევ ჰქონდა შემონახული მშობლიური ქვეყნის სიყვარული. როცა გაიგეს, ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, კავკასიაში მცხოვრები თანამოდმენი თავიანთი მიწების სრული ბატონ-პატრონი გახდნენო, მუჰაჯირობი აღელდნენ და ბევრმა მათგანმა მიტოვებულ კერებთან დაბრუნება გადაწყვიტა. ეს მათ მიხეილ ვასილის ძე ფრუნზეს მოახსენეს, რომელიც 1921 წელს თურქეთში მოგზაურობდა.

ამიტომ, მაინც და მაინც არ გამკვირვებია ზაურყან ზოლაკის ნაამბობი ტაჰირზე, მიუხედავად საშინელი სახიფათო გზისა, ანკარამდე მიღწევას რომ

ცდილობდა, რაღაც მაინც გაეკეთებინა თავიანთი ენის, ზნე-ჩვეულებისა და ეროვნული არსებობისთვის.

1919 წელს მუსტაფა ბუტბამ - აფხაზი მუჰაჯირების შთამომავალმა, სტამბულში გამოსცა აფხაზური ანბანი ლათინურ ენაზე დაყრდნობით. აქა-იქ აფხაზური სკოლებიც კი გაიხსნა, სადაც ამ ანბანით სწავლობდნენ.

მაგრამ ეს პირველი და სუსტი ღივები ასიმილაციამ წალეკა. ამოწვერასაც ვერ ასწრებდნენ და ასიმილაცია ისევ მიწაში მარხავდა მათ.

ომით გამოწვეულმა არეულ-დარეულობამ, ბოლოს, აფხაზების ერთი ნაწილი თურქეთიდან საბერძნეთის ტერიტორიაზე გადახვეწა. ჩემი თვალთ წავიკითხე საბერძნეთიდან სოხუმში გამოგზავნილი სასოწარკვეთილი წერილი აფხაზეთის მთავრობისადმი: „სამი წელია ვცხოვრობთ მაკედონიაში, უსაშინლეს განსაცდელსა და გაჭირვებაში, ჩვენთვის აუტანელ კლიმატურ პირობებში. ყოველთვის, ჯერ კიდევ თურქეთში ცხოვრებისას, ჩვენი მზერა მშობლიური აფხაზეთის აულებისკენ იყო მიპყრობილი, მაგრამ მაშინ სხვა დრო იყო: ძველ წესწყობილებას არ სურდა ჩვენი დაბრუნება მშობლიურ მთებთან.. ახლა აფხაზეთი თავისუფალია, თავისი ცხოვრებით ცხოვრობს, ჩვენ - ბედისწერით უცხოეთში გადაკარგულ აფხაზებს ყველაზე მეტად ახლა მოგვიწევს გული თავისუფალი მთებისა და მშობლიური ოჯახებისკენ - ჩვენი ძმებისკენ, აფხაზებისკენ. ჩვენ ყველანი ერთი იდეითა ოცნებით ვართ გამხნეებულნი და აღფრთოვანებულნი: ვემსახურებით თავისუფალ აფხაზეთს. შევიკრიბეთ რა საერთო კრებაზე, ერთხმად დავადგინეთ: ვთხოვთ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის სახალხო კომისარიატ, ნება დაგვრთოს საბერძნეთში მცხოვრებ შვიდას აფხაზს, ოჯახებიანად დავბრუნდეთ თავისუფალ აფხაზეთში.“

ვიჯექი ზაურუყან ზოლაკის სახლში მარტოდმარტო დავფიქრობდი. ამ წერილზე ვფიქრობდი, რომლის უკან მარტო აფხაზების კი არა, ბევრი სხვა ხალხის მწარე ისტორიული ბედი იდგა. ვფიქრობდი და შენიშვნები შემქონდა ჩემს ხელნაწერში.

მომიჯნავე ოთახიდან მთელ ღამეს ისმოდა ზაურანის ხველა და ყრუ კვნესა. გამთენიისას ჩაეძინა. რომ ავდექი, ზაურყანი ავად დამხვდა, ლოგინიდან ადგომა არ შეეძო. თავს იკავებდა, არ კვნესოდა, მაგრამ ეტყობოდა, უჭირდა ტკივილის მორევა, ჩაცვივნილი თვალები ტანჯვით ჰქონდა სავსე. ჭამა არ შეეძლო, წყალს წრუპავდა ხანგამოშვებით და თამბაქოს ეწეოდა. სამ დღეს არ მოვშორებივართ მე და ბირამი

ავადმყოფს, ვცდილობდით როგორმე შეგვემსუბუქებინა მისი მდგომარეობამ, მაგრამ აბა ისეთ სენტანს რას გავხდებოდით, რომელსაც სიბერე ჰქვია.

მე უკვე აღარ შემეძლო აქ დარჩენა; ჩემს უცხოურ პასპორტს ვადა გაუვიდა.

ჩემი გამგზავრების დღეს დილიდანვე მიხმო ზაურყანმა: ჩემო ძვირფასო შარახ, შეგიძლია დამშვიდებული წახვიდე. ალბათ მოვრჩები... თუ არადა, რომ დავინახავ, სააქაოს პირი აღარ მაქვს, აუღელვებლად შევხდები სიკვდილს, მე შევხვდი აფხაზს, ნათესავს დედაჩემის მხრიდან, იმ ხალხის შვილს, რომლის სხეულიდანაც წარმოშობილი ვარ და მოვასწარი მეამბნა ყველაფერი, რაც გადავიტანე. შენ კი ბედნიერი ამბავი მომიტანე: მითხარი, რომ აფხაზები და აფხაზეთი თავისუფალნი არიან.

მოხუცმა ბირამს დაუძახა და რაღაც ჩაუჩურჩულა, ბირამი წავიდა და სპილენძის ბუკითა და დიდი კავკასიური ხანჯლით დაბრუნდა. მოხუცს აცახცახებული ხელებით ეჭირა ისინი და დიდხანს ათვალიერებდა.

-ძვირფასო შარაც, გადაშნებული უბიხებისგან ესღა დარჩა. წაიღე ისინი აფხაზეთში! ბირამისთვის ისინი უტყვნი არიან, შენ კი ბევრ რამეს გიამბობენ. ვინ იცის, ჩემი სიკვდილის შემდეგ, ვის ჩაუვარდება ხელში, შენი წყალობით კი მშობლიურ მიწას დაუბრუნდებიან.

მადლობა გადავუხადე და ძვირფასი საჩუქარი ჩამოვართვი, რა არ ვიღონე ზაურყანი ლოგინში რომ გამეჩერებინა, მაგრამ ყური არ მათხოვა და წამოდგა. თავისი ძველი ჩოხა-ახალუხი ჩაიცვა, ბოხოხი დაიხურა, კვერთხი დაიჭირა და ჭიშკრამდე მიმაცილა. გადამეხვია, გადამკოცნა და ბედნიერი მგზავრობა მისურვა.

ბირამმა გზამდე მიმატანინა ბარგი, ნელა მივუყვებოდით დაბლობს. უკან რომ მოვიხედე, გორაკზე ძველი ციხე-სიმაგრის უკანასკნელი ნანგრევებით მდგარი ზაურყან ზოლაკი დავინახე...

მერე აღარ მიმიხედავს. დაე, ასე ჩამრჩეს მეხსიერებაში. წარსულის უკანასკნელ ამაყ ნანგრევებად იხილავენ მას სხვებიც ჩემს წიგნში, რომელსაც უსათუოდ დავწერ ზაურყან ზოლაკზე მისივე ნაამბობის მიხედვით.

## ბოლოსიტყვაობა

ამ სიტყვებით მთავრდებოდა ახალგაზრდა ენათმეცნიერის შარახ ქვაძბას ხელნაწერი. მას არც სათაური ჰქონდა და არც თავებად იყო დაყოფილი. გამოსაცემად რომ გავამზადე, მე თვითონ დაყავი თავებად და დავასათაურე კიდეც. წაკითხულის შთაბეჭდილებით, წიგნს „უკანასკნელი უბიხი“ ვუწოდე.

„მერანი“ 1987, მეორე გამოცემა.

თარგმანი თამარ ჩიჯავაძისა.

რედაქტორი - ნ. ფხაკაძე.

ადამიანის უფლებათა ცენტრის მიერ მომზადებულ ელექტრონულ ვერსიაზე

საავტორო უფლებები დაცულია.